Fra Stjepan Buljan

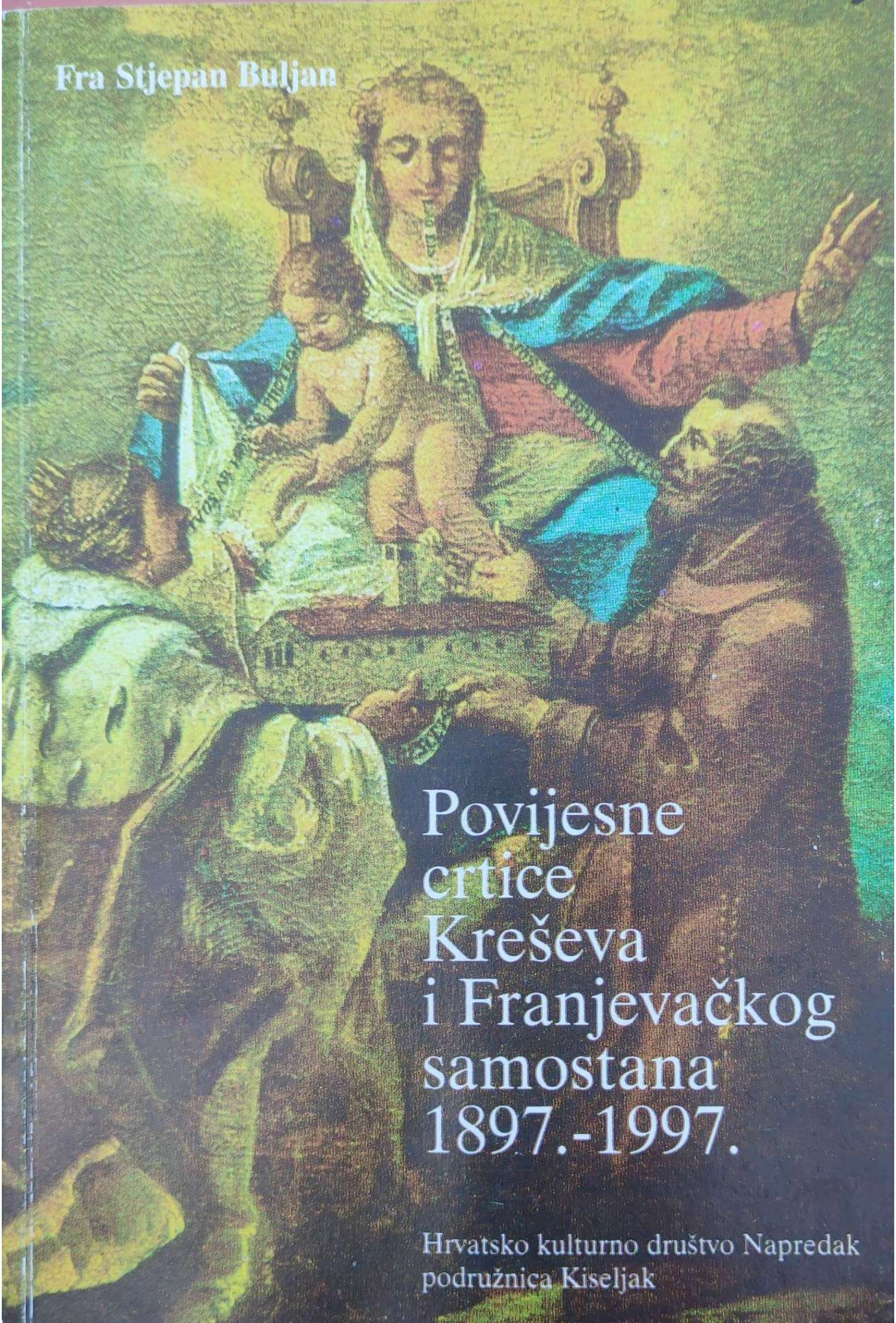

Povijesne crtice Kreševa i Franjevačkog samostana 1897.-1997.

Hrvatsko kulturno društvo Napredak
podružnica Kiseljak

Nakladnik
Hrvatsko kulturno društvo Napredak
- PODRUŽNICA KISELJAK

Za Nakladnika
Ivo Miro Jović,prof.

Uredništvo
Prof.dr. *Zdravko Milošević*
Dijak Bosanski
Srećko Paponja

Lektura
Srećko Paponja

Naslovna strana
Bosanska kraljica Katarina daruje Kreševski samostan Majci Božjoj - rad G.F.F.F., 1750., Venezia
(Samostan simbolizira odanost Kraljice katoličkoj vjeri i katoličkom puku)

Rješenje naslovne strane
Ružica Riorović - Bojo

Priprema naslovne strane
Narcis Pozderac

Naklada 1000 primjeraka

Fra Stjepan Buljan

POVIJESNE CRTICE KREŠEVA I FRANJEVAČKOG SAMOSTANA 1897. - 1997.

HRVATSKO KULTURNO DRUŠTVO NAPREDAK
PODRUŽNICA KISELJAK

Zahvaljujući njima, ova je knjiga ugledala svjetlost dana

Donatori:

Općinsko pogl. Kreševo
Anto Stanić Troskać
Kruno Nikolić
Dano Buljan

Sponzori iz Kreševa:

HKD Napredak Podr. Kreševo,
Mato Stanić
Marko Kraljević
Ivo Laštrić Pivo
Josip Zekić
Zdravko Franjčević
Ivica Šunjić
Mladen Mišanović Pedić
fra Krešimir Mlivončić
fra Pavao Obrdalj

Iz Kiseljaka:

Zvonko Marković
Josip Marković
Zdravko Bojo

PROSLOV

"Kad propadne sav svijet i sve države,
vjeruj da će fratri plivati kao ulje pri vrhu"
- Ivo Andrić

Prošlo je punih 100 godina otkako je napisana knjiga fra Ignacija Strukića *Povijestničke crtice Kreševa i franjevačkog samostana.* Na 150 stranica ukratko je iznesena povijest kreševskog kraja, franjevačkog samostana i njihova djelovanja među kreševskim kršćanskim pukom. Dane su samo crtice, kako kaže fra Ignacije, o svemu onom što se u preko sedam stoljeća događalo s Kreševom i fratrima u njemu i oko njega. Franjevci su neraskidivo vezani za ovaj kraj, kao i uz cijelu povijest Bosne.

Oni su u Kreševu vidjeli raskoš kraljevskoga dvora gore na Bedemu i bosanske vitezove kako razigravaju bijesne konje po Orašku. Gledali su i pustoš ovog kraja, razvaline kraljevskoga sjaja, ubijena kralja, posječene vitezove, narod odveden u roblje, opustošena sela, pepeo spaljenih crkava i samostana, ubijanje i mučenje ljudi. Sve je to trajalo stoljećima, ali fratri su ostali i opstali tu na zemlji bosanskoj. O svim patnjama ali i sretnim trenucima stoljetne povijesti pisao je fra Ignacije Strukić. Svoje je crtice završio 1896. na blagdan sv. Ante Padovanskoga.

Otad je prošlo samo stotinu godina, mali djelić povijesti naspram 700 godina o kojima je pisao fra Ignacije, ali ništa manje bogat događajima. Nakon tri rata u ovom stoljeću i svega što se između njih događalo potrebno je - novim crticama - dopuniti ovu povijest. Te crtice nisu povijesni dokumenti. One govore o Kreševljacima i njihovim "ujacima" želeći otrgnuti od zaborava njihova djela a mladom naraštaju ukazati na duboke korijene što ih usadiše ti ljudi u ovu napaćenu zemlju nastojeći se uvijek iznova podići iz nevolja i stradanja.

Nadamo se da će i ovaj skromni prilog povijesnih crtica Kreševa i franjevačkog samostana pomoći mnogom Kreševljaku da odustane od svojih namjera o napuštanju rodnog kraja, s jedne, te da potakne prognanika vratiti se u nj, s druge strane, kako bi ostali tu, trajno svoji na svome.

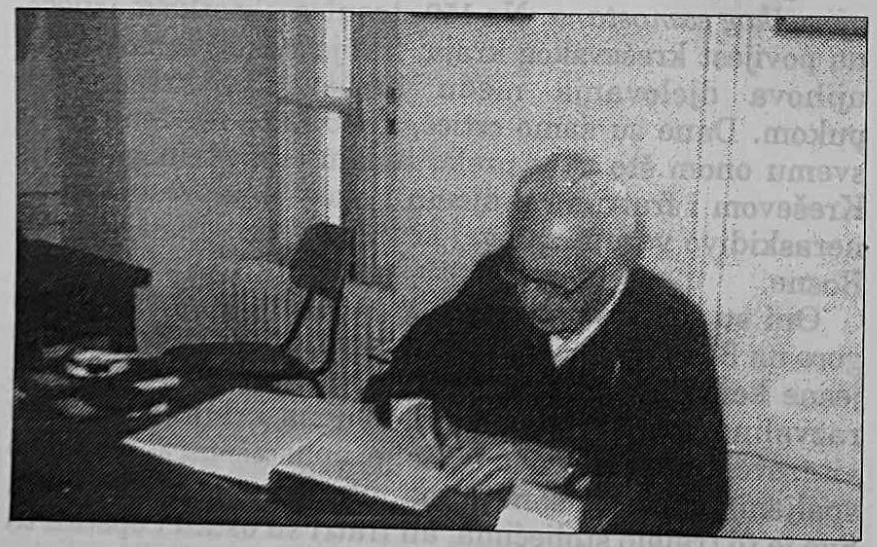

Nastavljena svijetla tradicija zapisivanja - fra Stjepan Buljan u svom, kroničarevu, uredu

IZ AUTOROVA ŽIVOTOPISA

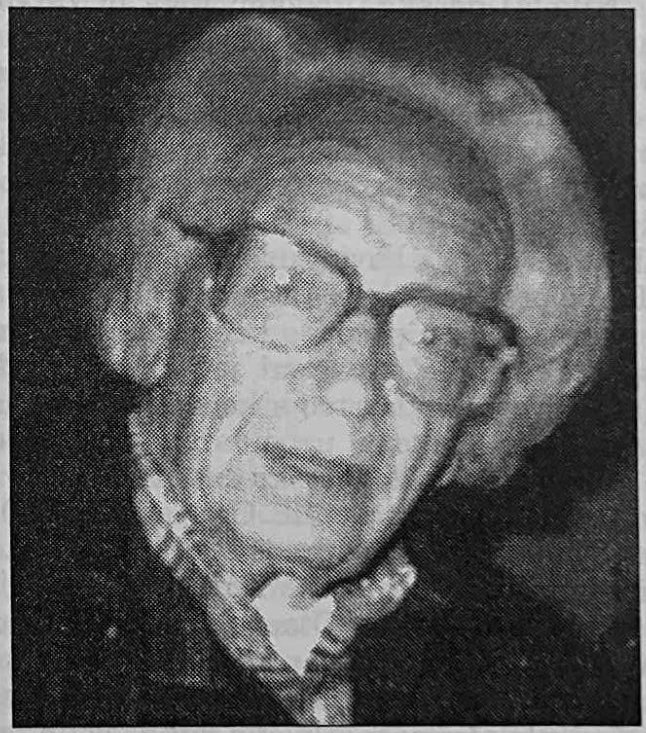

Otimajući zaboravu - fra Stjepan Buljan danas

Rođen sam u obitelji za koju se može reći da je i svećenička i rudarska.U njoj su u isto vrijeme bila živa četiri svećenika. Dr. Antun Buljan bijaše generalni vikar u Sarajevu, odnosno generalni vikar nadbiskupov. Krajem rata, kada je nadbiskup Šarić napustio Sarajevo,

pošao je i on s njim ali nije uspio prijeći granicu. Zatvoren je u Zagrebu, odakle ga je izvukao kolega, dr. Ritih. Po zatočeništvu ostaje u Zagrebu. Kao generalni vikar trebao je upravljati Vrhbosanskom nadbiskupijom, jer je dr. Alaupović bio njegovim zamjenikom ali je, eto, određeno drugačije.

Drugi je Buljan bio Nikola, isusovac, koji je 1945.godine. dočekao u katedrali procesiju sa Stupa. Ja (Stjepan) sam tu procesiju poveo na Stup a drugi ju je Buljan (Nikola) dočekao. Nakon toga bi zatvoren; u zatvoru umrije i bi pokopan u Kreševu.

Treći je Buljan bio Ladislav, župnik u Zavidovićima i dekan. Ja sam bio četvrti fratar iz te obitelji. Moja je tetka, kao č. sestra mlada umrla u Zagrebu. I ujak mi je (Nikola Kovačević) bio svećenik, župnik đakovačke biskupije.

Ostali se dio obitelji bavio rudarstvom. Moj je djed bio rudar. Bio je predsjednikom Bosanske "Idrije". Imao je i rudnik bakra koji mu propade kad dođe Austrija. Tada su mnogi mali rudnici zatvoreni, jer je Austrija dovukla snažne strojeve za rudarstvo s kojima se mali obrtnici nisu mogli nositi. Tako su uz rudare propali i kovači. I moja je obitelj tako došla u tešku situaciju.

Rodio sam se 22. svibnja 1918. Otac mi je (Jozo) bio sin Stjepanov, dijete uglednog predsjednika "Idrije". Majka mi je bila Luca, sestra župnika Kovačevića . Roditelji su mi bili skromni i pobožni . Otac je u sjemeništu u Gučoj Gori svršio tri razreda gimnazije. Izučio je krojački zanat. Bio je dobar majstor u šivanju narodnih odijela.Šio je i ukrašavao i crkveno ruho. Volio je čitati, naročito izdanja sv. Jeronima kojih je imao mnogo kod sebe. Radio je marljivo, ali nije mnogo zarađivao. Govorio bi: "Tanka igla, tanka večera". On je ujedno i zadnji terzija u našem kraju. Imali smo i malo zemlje, četiri njive. Sijao bi se kukuruz, pšenica i ječam da bi se zatim ostavljala u ledini da se siromašna zemlja "odmori".

Svi su iz moga naraštaja u pučkoj školi bili dobri đaci i kao takvi su pošli dalje u gimnaziju. Neki su od Napretka dobili i stipendije. Jedni su otišli u fratre. Ja sam žarko molio sv. Antu da budem fratar. Ali, bilo nas je mnogo iz Kreševa koji smo željeli biti fratrom a neki su imali bolju preporuku od mene pa me nisu primili. Primljen je tako jedan Momčinović što ga je preporučio gvardijan Momčinović, Tvrtković je isto tako imao rođaka fratra, i da ne nabrajam. Ja sam ostao sam čuvati krave iz više obitelji. Radio sam i u polju i iz šume donosio drva. Srećom, naš prvi susjed bijaše profesor Ivan Mihić, Slavonac, koji je doselio u Kreševo za svojom kćeri Ružicom koja je tu učiteljevala da bi se potom i udala u Kreševu. Budući da je držao instrukcije nekolicini djece, na molbu moje majke uze i mene. Dolazili smo kod njega svako jutro da bi nam držao predavanja iz svih predmeta. Tako je to trajalo godinu dana. Uzeh poslije i neke knjige a predavanja zapisivah u teke. U zgodnom trenutku kolege mi odoše u Sarajevo da privatno polažu razred ne izvijestivši me. Tako propustih ispitne rokove. Svi oni koji odoše u školu, u Sarajevo, uspješno svršiše prvi razred.

I druge godine profesor poče s instrukcijama. Profesor nas je toliko brižno učio da nam ni knjige nisu trebale. U odgovorima nas je učio pravilno govoriti i oblikovati rečenice. Kad dođe vrijeme za polaganje ispita i za drugu godinu, kolege me ponovno iznevjeriše i ne izvijestiše me o svojoj namjeri. Možda je to bilo i stoga što bijah iz siromašne obitelji. Nosio sam zakrpano odijelo pa je i to možda bilo razlogom što su me se malo klonili. Ipak je otac našao negdje novaca i poveo me u Sarajevo u Prvu gimnaziju. Tamo nam direktor reče da su prošli svi rokovi za polaganje ali da će moliti inspektora iz Beograda. Inspektor je pristao da se oformi posebna komisija pred kojom bih trebao polagati dva razreda. I tako sam polagao najprije prijamni ispit a zatim predmet po predmet. To je trajalo sedam-osam dana. Otac se vratio u

Kreševo a mene smjesti kod jednog velikodušnog Kreševljaka, besplatno. Budući da je bio i pismeni ispit iz više predmeta, jedanput je trebalo pisati latinicom a drugi put ćirilicom. U početku se nećkah pisati ćirilicom, ali na kraju pristadoh uz uvjet da potpis bude latinicom. Srećom i profesorica se s tim složila. I danas me uhvati jeza kad na to pomislim jer se tada odlučivala moja sudbina. Dakako da sam položio sve ispitė. Dok sam jednog dana stajao na ulici promatrajući djecu kako se igraju loptom, priđe mi jedna dama u crnini i poljubi me. Zbunjen, ubrzo u njoj prepoznah svoju profesoricu iz komisije. Ona je odmah zapazila u meni, deranu, dijete koje tako žarko nastoji nešto naučiti, zbog čega je i bila tako dobra prema meni. Da znam gdje joj je grob, i danas bih tamo odnio cvijeće.

Kad dobih svjedodžbu, stiže i otac po mene. Kako nismo imali novca za večeru, kupih samo dvije kruške.

Fra Stjepan Buljan s majkom

U Kreševo pođosmo pješice pred večer tako da noćismo u nekom polju, u kukuruzima. Rano ujutro nastavili smo put ka Kreševu.

Iduće godine kolege mi odoše u Sarajevo na daljnje školovanje - u Napretkov konvikt, a ja ostadoh i dalje radeći sve kućne poslove, i težačke u polju. Sve su to bila djeca imućnijih roditelja. Očevi su rudnici bili zatvoreni a austrijska je vlast prijetila globom tko nezakonito počne vaditi rudu. Tako je počeo drugi mukotrpan posao, vađenje barita. Pomagao sam vući teški barit u napravi sličnoj saonicama koje su nekad imale i po dva točka. Pomagao sam i čistiti barit koji je morao biti potpuno bijel. "Keserom" sam odbijao mrlje, ne bi li čisti barit bio primljen i za njega bio dobiven toliko potrebni novac. Kako je barit bio veoma tvrd, ruka mi je često trnula pri udaranju po njemu.

Jednoga dana dođe u Kreševo i moj ujak, kanonik. Bio je predsjednik "Hrvatskog Radiše", društva koje se brinulo za slanje djece na nauk (šegrte). Nadao sam se puno više od ponude da pođem na zanat za kovača sačeva ili zlatara. Od toga, međutim, nije bilo ništa. Tada, srećom, mom ocu dođe fra Mladen Momčinović i upita ga bi li me dao da učim za fratra. Otac jedva dočeka takvu ponudu, i tako ja odoh u Visoko - u sjemenište. Tamo sam nastavio školovanje do svršetka gimnazije i dalje do bogoslovije.

KREŠEVSKI SAMOSTAN

Za kreševski samostan povjesničari vele: "Ne zna se kad i od koga je sagrađen ali se sigurno zna da je to bilo u XIII. stoljeću i da je bio posebna ljubav Katarine, posljednje bosanske kraljice. Turci su ga spalili 1463. godine. Franjevci su potom podigli drugi, onaj koji bi

Duhovno i kulturno žarište povijesnog značenja za Bosnu - franjevački samostan u Kreševu

uništen 1521. (po nekim izvorima 1524.) godine. Treći je samostan izgorio 1765. god. Tada je izgorjela i bogata knjižnica, arhiv i sva dokumentacija o povijesti Bosne.Iza tog katastrofalnog požara fratri grade i četvrti, da bi, kada je i taj dotrajao, bio sagrađen i ovaj današnji - peti po redu njihov samostan. Vjerni je kreševski puk svaki put, s mukom i otkidajući od usta, pomagao u gradnji samostana. O tome govori i prastara narodna pjesma opisujući gradnju jednog od samostana. Izvadak iz ove narodne pjesme govori:

"Sveta Kata zida crkvu manastira,s
Anđeli joj bijeli kamen nose.
Bosi fratri pletu šemper.
A Kreševke tkaju oltarnjake.
Kujundžije vezu križe i čirake,
Dok željezna vrata kuju troja
Svi kovači iz Kreševa grada,
Da čuvaju crkvu manastira
I Katina starog svetog kipa."

Kakav je izgled imao stari samostan prije djelomičnog rušenja? O tome piše kroničar ovako.

"Samostan na četverokut građen imaše dva podjednaka dvorišta. Jedno pregrađeno zgradom u kojoj je bio prolazak k svećeničkoj blagovaonici i kuhinji a ispred potonje prijelaz u drugo dvorište u kojem je bila česma 'pilo' zvana. Prizemlje ima ove prostorije: na licu počev od crkve (na jugoistočnoj strani) nalaze se sakristija, kanalin, svećenička blagovaonica, soba za svakakve stvari kojima se nitko ne služi, te dječja soba. Na zapadnoj je strani prostorija za drva i ugljen a sjeverozapad zauzima otvoren hodnik u kojem je spomenuta česma, kuhačeva smočnica i stube k ulazu u svećeničku blagovaonicu. Tada dolaze glavna vrata i dio crkve, otvoren hodnik te trijem usporedno s crkvom gdje su stajale ispovjedaonice. Na prvom katu, pak, s jugoistočne strane

crkve zauzima sekretarijat, provincijalat, gvardijanova soba, soba fra Grge Martića, soba za goste i velika soba fra Filipa Bošnjaka. Na jugozapadu je neopremljen tavan. Na sjeverozapadu je velika dječja spavaonica za prvi razred, okrugli trijem pa dugi hodnik do spremnica za kor ipsred muzeja prvog i drugog razreda. Napokon sa sjeveroistoka uzduž crkve je dugi hodnik iz kojeg se s jedne strane ide uza stube u kor a s druge strane niza stube u sakristiju. Drugi je kat sav pod krovom a prozori su mu u otvoru krova kao komin za sijeno. Sobe (duge četiri, široke tri a visoke dva metra) su upravo u krov - pa se na otvorenom tavanu mogu brojiti začađeni krov i rogovi i letve. Ovaj kat ima sljedeće prostorije: knjižnicu koja zaprema i istočni iskrajak hodnika zatim sobe fra Ive Tvrtkovića, fra Franje Čorjakovića, fra Joze Divića, fra Mate Baljića, fra Ilije Muse, fra Ante Musića i gostinsku sobu. S jugozapada je tavan bez soba.

Od sjeverozapada je opet sobno potkrovlje s kominskim prozorima a sadrži dječju spavaonicu za treći razred zatim okrugli trijem odakle vode stepenice u prvi

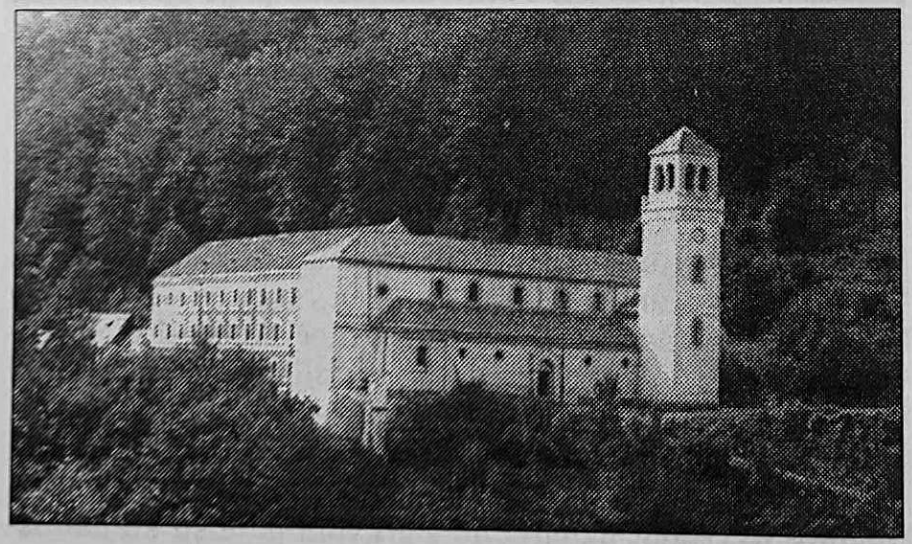

Izgled crkve i samostana do 1962.godine
kad je crkva srušena

kat te hodnik ispred muzeja trećeg razreda i male sobe za magistra, u koju je kasnije ušao fra Filip Majić. Još ostaje da nabrojimo prostorije pregrade koja dijeli ona dva dvorišta. Prizemlje je već opisano.

U prvom katu je sredinom hodnik, na strani od crkve stari gvardijanat s jednom malom sobicom, na suprotnoj strani dimnjak od kuhinje i soba za stvari. U drugom katu je, počev od sjeverozapadnog krila i usporedno s crkvom, soba fra Pave Kolara, na suprotnoj strani nastavak kuhinjskog dimnjaka i dječja provizorna vestijarija ili spavaonica, ako se u tu svrhu ne upotrebljava soba pod njom. Kroz sredinu ide hodnik koji je spojen s misničkim krilom. Visina svih prostorija ne prelazi dva metra. Širina je najveća u spavaonici i jednaka je širini dotičnog krila, dočim su muzeji dosta uski radi hodnika koji ispred njih prolazi. Prosječna površina pojedinih prostorija je: I. muzej 32 m^2, II. muzej 16, III. muzej 24., I. spavaonica 40, II. spavaonica 30, obje vestiarije 40 i blagovaonica 48 četvornih metara. Uzmemo li visinu od dva metra, tada kubična zapremina svih dječjih prostorija ima zapreminu 460 m^3 a površinu 230 m^2."

Ne treba ni spominjati da su sve prostorije u lošem stanju, te je vruća želja sve braće da se stara zgrada što prije sruši i sagradi novi, pristojni stan za jednu redovničku općinu. Ovaj je opis dan u spomen dragom potomstvu da znaju kako su stari i kukavan stan imali. U ono je vrijeme stara zgrada izgledala vrlo žalosno. Sve staro, crno, izderano i polutrulo. Zidove izglodali miševi a sve ostalo dim začađio. Vidjevši to, stranci bi govorili da se tu ne bi smjeli konji svraćati a kamoli ljudi prebivati. Budući da dimnjaka nije bilo, dim je iz malih zemljanih cijevi izlazio u hodnik.

GRADNJA NOVOG SAMOSTANA

Imajući u vidu sve probleme i opasnosti življenja u starom samostanu, braća počeše pripremne radove za izgradnju novog. Pripremni radovi počeše od 1883. godine, pribavljanjem vapna (kreča). Prvi ga poče pribavljati fra Grgo Martić, bivši kustos, i u to utroši iz samostanske riznice 635 forinti do 1885. godine. U istu svrhu utrošiše fra Anđelo Šunjić i fra Stijepo Momčinović još 414 forinti. Uz vapno (kreč) bi nabavljeno 1887. god. i 2.500 komada daske (trenice). Tek se 1888. godine poče ozbiljno snovati, da se otpočne s gradnjom novog objekta jer su to nalagale dodatne okolnosti. Osim unutrašnje trošnosti, naime, te godine polutruli krov samostana dođe u takvo stanje da nije bilo sobe koja nije prokišnjavala. Nanovo pokrivati krov bilo bi bacanje novca u vodu. U samostanskoj riznici tada bijaše svega 5.000 forinti pa braći bi žalosno u duši pri pomisli na gradnju. Ipak se nadahu u providnost Božju. I tako poče ozbiljan i znamenit posao, pa što dragi Boga da. Kako je to počelo i kako se završilo, neka kaže kroničar.

- U izvanrednoj sjednici Diskretorijata samostana sv. Kate od 10. rujna 1888. godine, veli on - predloži fra Mijo Kopić, gvardijan, pokretanje gradnje novog samostana. Diskretoriji ovog samostana bijahu: o. fra Grgo Martić, o. fra Ivo Tvrtković, o.dr. fra Danijel Ban i o. fra Mato Baljić. Svi oci diskreti jednoglasno primiše prijedlog i odredište da se ta odluka odmah prijavi mnogopoštovanom ocu Redodržavniku, tada fra Bonaventuri Milišiću. Na istoj sjednici predloži o. gvardijan da se održi sastanak svih otaca koji spadaju u ovaj samostan, na kojem bi se vijećalo kako da se namaknu sredstva za gradnju.

Prijedlog primi Direktorij jednoglasno i još odluči da se zamoli o. Redodržavnik da sve oce pozove na taj sastanak. Svi su znali da zub vremena ne štedi starine te da je stanje trošne zgrade svakog dana sve žalosnije.

O popravku nije bilo ni govora. I tako se 12. prosinca 1888. godine održi, nakon sv. mise i zaziva Duha Sv., svečana sjednica na kojoj jednogalsno bi prihvaćen prijedlog za gradnju novog samostana u Kreševu i upisani prvi prilozi prisutnih otaca. Nakon oduševljeno održane sjednice ne bijaše kraja veselju među mlađima.Diveći se tome oduševljenju Redodržavnik je istaknuo kako je ovaj sastanak, zazivom Božje pomoći, složno održan i nema razloga sumnji da će djelo sretno i završiti. Iza sastanka je odmah javljeno graditelju Ivanu Holzu da je izabran za graditelja i da odmah pravi nacrt. Već početkom 1889. god. započeto je lomljenje kamena za gradnju na nalomu poviše Šetala pred crkvom. Cijena na metar po 40 novčića s našim alatom i barutom. Započela je i sječa hrastove japije u našim gajevima ne čekajući dozvolu. Od Zemaljske vlade stiglo je napokon i dopuštenje za besplatnu sječu za hrastovu građu u državnoj šumi Graščici i za jelovu u Visičici. Zbog vrlo skupog dovlačenja građe iz Graščice ipak smo zatražili sječenje u našim gajevima u Kojsini, Tvrtkovićevu čardaku i po Gradu, te manjih greda (za vrata i direke) u mladom gaju u Dubovicama. Svu građu su besplatno dovukli seljaci sa svojim volovima. Usječeno je i oko 200 sukova javorovih, hrastovih i trešnjevih za stepenice. Sporazumno s graditeljem ugovoreno je postavljanje temeljnog kamena za 20. svibnja 1889. Na tu svečanost su pozvani svi samostani u provinciji. Nastavljena je sječa jelove japije u Visočici i oko Lopate iz državne šume. Sva je bila prekrasna. Japija je splavljena kroz Vranke po nadničarima a od Vranaka su je prevukli seljaci volovima. Usječeno je i oko 300 balvana (sukova) za trenice. Daska za krov (šimla) je sječena kod Crne rijeke blizu Kozjih stijena, i to 11.000 komada. Majstori koji su zidali i izrađivali japiju bili su iz okolice Travnika, naši mještani i nekoliko iz Austrije. Temelji su iskopani do 4. lipnja. Tih je dana pala velika kiša (provala oblaka) i napunila jarkove i urušila nasipe. Korist od toga je bila u velikom nanosu lijepog pijeska

što su ga nanijeli potoci. Pod temelje su postavljene hrastove i jelove grede da temelji ne pužu i zaljevene živim vapnom. Pregradni su zidovi građeni sedrom. Kad je gradnja prvog dijela došla pod krov, raspušten je najveći dio radnika. Preko zime su nastavljene pripreme za daljnju gradnju.U 1890. se nije nastavljalo graditi a 1891. opremila se prva polovica zgrade za stanovanje. Iste godine srušena je druga polovica starog samostana. Godine 1895. je uzidana mramorna ploča nad glavnim vratima ulaza u podrum sa ovim uklesanim stihovima:

"Na temelju svetom starog samostana
koji k'o hrid kršna u prošlosti slovi,
U vremena bolja, za vedrijeh dana,
Skladna braća dom si podigoše novi.
I u novim dvorim' zavjet svim nam sveti:
Za Boga i narod živjet' i - umrijeti!

Kreševo, 1895. Franjevci"

Zapisnik o gradnji samostana je točno vođen od 1889. do 1896., kada je gradnja i dovršena. Nakon nekoliko relativno mirnih godina, početkom 1899. god. zbio se nemio događaj. U siječnju je, naime, došla komisija kotarske ispostave i zatražila pregled podruma ne bi li ustanovila količinu nabavljena vina i rakije jer je samostan, po novim propisima, bio oslobođen samo dijela ukupne količine tih pića dok se za suvišne količine morao platiti znatan porez, što samostanu nije bilo poznato. Dopuštena je količina iznosila 25 hektolitara vina i 3 hektolitra rakije na godinu. Samostan je te godine nabavio veću količinu, ne znajući za uredbu. Uradio je to i stoga što mu je gravitiralo više župa kojima je trebalo raspodijeliti vino i rakiju. Prijavu o tome je podnio g. Kozler koji je, kao pijanac, često ispijao čaše u samostanu. Sada je prijavio fratre ne obavijestivši ih o novim propisima.
Zemaljska je vlada u Sarajevu odbila žalbu samostana. Fratri su tom prigodom rekli da tako nešto nisu doživjeli

niti za turskog zuluma, ali je sve bilo uzalud. Blagdan sv. Katarine proslavljen je, kao i uvijek, vrlo svečano. Na Silvestorovo je, 31. prosinca, održana zahvalnica spojena sa "svetom godinom" pred ulazak u XX. stoljeće - 1900. godine. Održana je svečana sv. misa i pjevan "Te Deum". Već tada se, četiri desetljeća prije dolaska komunizma u naše krajeve, govorilo o nadolaženju socijalizma i marksizma te "dvije bolesti vladajućeg duha moderne kulture gdje se pohlepno gramzi samo za materijalnim dobrima i užitcima a samo na sva usta galami o plemenitim idealima".

Vlada je zato odredila strože mjere prema takvima pa su donekle umuknuli. Fratri su se, međutim, opravdano bojali da je ta "neman" samo donekle umuknula pred silom čekajući dobru prigodu da, poput bujice, provali i uzdrma društvom roda ljudskoga. Kako je vidovit bio kroničar tog vremena. "Ne slušaju se opomene pape Leona XIII.", veli dalje kroničar, koji poziva na pravednost u raspodjeli materijalnih dobara. Uz to se "propovijeda pravo bezboštvo koje pomalo zahvaća i naše krajeve".

KRONIKA SAMOSTANA OD 1902. DO 1945.

Uz brojne teškoće u samostanu i izvan njega bilo je više događaja značajnih za samostan. Tako je 5. veljače 1902. fra Grga Martić slavio svoj 80. rođendan. Kao glasovitom narodnom pjesniku stiglo mu je mnoštvo čestitki iz svih hrvatskih krajeva, a naročito iz Bosne i Hercegovine. Grad Kreševo ga je uoči rođendana pozdravio bakljadom a gvardijan je priredio banket. Hrvatska je čitaonica upriličila akademiju na kojoj je fra Danijel Ban održao govor. Na svečanost su pristigli i gosti iz Mostara, Fojnice, Kiseljaka, Sarajeva i drugih mjesta. Na blagdan sv. Kate otac provincijal uvede u samostan i "električni telefon".

Sljedeće (1903.) godine ovdje je ponovno velika svečanost. U veljači je zlatnim križem s krunom odlikovan kreševski načelnik g. Mato Banda, da bi 24. travnja fra Danijel Ban gvardijan i predsjednik Hrvatske čitaonice, bio izabran provincijalom Bosne Srebrene. Samostan je dostojno obilježio smrt pape Leona XIII. i ustoličenje novog pape Pija X.

Budući da je krov kreševskog samostan počeo napadno prokišnjavati, 1904. godine bi pokriven crijepom dobivenim iz Italije.

30.kolovoza 1905. u kreševskom samostanu preminu, blago u Gospodinu, fra Grgo Martić. Smrt mu priđe u 84. godini života, nakon dugog bolovanja. Veličanstven pogreb bi obavljen 2. rujna. Fra Grgini prijatelji i štovatelji iz Sarajeva, Mostara, Travnika, Zagreba i Đakova, izaslanici brojnih kulturnih društava, zastupnici Crkve i vlasti, braća franjevc-i sa svih strana, okupiše se oko pokojnika da mu iskažu posljednju počast i da mu, u ime naroda, zahvale za sve napore što ih poduze u svojoj samozatajnoj ljubavi za dobrobit svoga puka. Matica je hrvatska poslala svog tajnika Antu Radića da na pokojnikov odar položi vijenac. Zastupnici su grada Sarajeva i predstavnici vlasti došli da se posljednji put poklone siromašnom fratru. Ukopni je obred počeo moljenjem oficija a zatim svečani Requiem te govor u slavu pokojnika. Obrednu je pjesmu pjevao provincijal fra Danijel Ban. Pred crkvom držaše govore urednik "Osvita" i predstavnik sveučilišne mladeži iz Zagreba, a hrvatska pjevačka društva "Trebević" iz Sarajeva i "Hrvoje" iz Mostara pjesmom ispratiše na vječni počinak poštovanog starca pjesnika.

Po bosanskom su običaju domaći ljudi iz Kreševa nosili otvoren lijes s mrtvim fra Grginim tijelom do groblja Ograđe. Pred lijesom je njegov ispovjednik fra Mirko Mačuga nosio fra Grgina brojna odličja a za lijesom su se redali predstavnici društava i mnogobrojni puk. Nad otvorenim su se grobom od pokojnika oprostili

i izaslanici i braća franjevci. Oprostili su se od velikog narodnog prijatelja i pomoćnika i zaštitnika potlačenih, od velikog pjesnika i pučkog prosvjetitelja fra Grge Martića koji je u svom srcu uvijek nalazio mjesta za svakoga, bez razlike na vjeru i plemena. Fra Grga je bio tip pravog narodnog "ujaka" koji živi u narodu i za narod.

Sljedeće 1906., 29. rujna, umrije još jedan znameniti franjevac, fra Ignacije Strukić, pisac brojnih književnih i znanstvenih djela, među kojima i prve knjige Crtica o samostanu i Kreševu. Rođen je u Kreševu 1860. i pokopan u groblju Ograđe. Otac mu je Nikola bio kovač i crkveni prokurator (prakaratur). Kao dječak je stupio u samostan i zafratrio se. Teologiju je svršio u Ostrogonu (Esztergonu) u Ugarskoj. Bio je vrstan propovjednik, upravitelj trećeg reda koga je osobitom gorljivošću širio. Bio je i tajnikom provincijala i provincijskim definitorom a zatim vjeroučiteljem na Višoj djevojačkoj školi u Sarajevu. Mnogo je pisao. Vršeći napornu službu pučkih misija tijekom školskih ferija prehladio se i dobio tuberkulozu. Liječio se u dva maha u Egiptu, kojom je prigodom posjetio Palestinu, odnosno Svetu zemlju. Podlegao je bolesti u svom Kreševu.

U godinama 1906. do 1912. na samostanu su vršeni brojni popravci. Izmijenjen je lim na krovu i željezni snjegobrani, postavljeni kanali s betonskim cijevima, oličeni svi prozori i vrata, uređen župni ured, refektorij (blagovaonica) i sve spavaće sobe. Postavljena i kaldrma oko samostana; metar širine.

Prvi je svjetski rat donio mnoge promjene u Kreševo pa tako i u samostan. Velik je broj, za rat sposobnih, ljudi otišao daleko izvan domovine ili u razne službe potrebne vojsci. Nedostatak radne snage uvjetovao je nestašicu hrane i robe, što je vidno podiglo njihove cijene. Naređeno je popisivanje žitarica svima, pa tako i samostanu. Određene su količine koje se mogu ostaviti po glavi žitelja dnevno a ostalo će uzeti vlast po potrebi.

Tijekom 1916. god. pokupljeno je iz samostana sve posuđe od kovine, naročito kotlovi od bakra u težini od 27 kg.

U 1916. umrije car i kralj Franjo Josip Prvi u svojoj 86. godini. Vladao je gotovo 68 godina. Pokopan je 30. studenog. Isti su dan u kreševskom samostanu bile svečane zadušnice za pokojnog monarha. Krajem te godine skinuta su, u ratne svrhe, zvona s crkve. Samostan je tada imao dva stara zvona od 23 i 15 kg te novija od 60 i 165 kg i najveće od 350 kg. Pri njihovu provozu kroz Kreševo djevojke su ih kitile vijencima od svježeg cvijeća, dok su se žene poljupcima od njih opraštale. U to je vrijeme ustoličen i novi car i kralj Karlo Prvi.

U prosincu 1916. izgorje samostanska kuća za gospodarstvene potrebe. Budući da je bila drvena, zapalila se od vatre iz peći. Zahvaljujući množini svijeta vatra je ugašena, tako da je štala ostala čitava.

Kraj rata i početak vlasti države SHS te kasnije Jugoslavije u Kreševu je dočekan najprije radosno da bi zatim Hrvati, malo - pomalo, postali svjesni da nova vlast svugdje favorizira Srbe a ugnjetava Hrvate. U samostanu se život odvijao po ustaljenom redu. Stoga nema ni nekih značajnijih zapisa, osim o crkvenim svečanostima ili značajnijim događajima, kao što je 1922. god. u veljači održana svečana proslava u povodu 100. obljetnice rođenja fra Grge Martića. Zabilježen je, ovlaš, i posjet samostanu generala Živka Pavadinovića s četiri časnika. Došli su na konjima s još dva momka. Ostali su u samostanu na konaku. Na polasku nisu se uopće mašili za džep da bi štogod platili za svoju hranu za hranu konjima ili pak za noćenje pod ovim krovom.

Godina 1930. počela je požarom. U ranijim je jutarnjim satima 29. siječnja dim probudio sve ukućane u samostanu. Sve je sobe i hodnike ispunio dim. Od vrućeg se tinjajućeg pepela, izbačenog iz peći, zapalio magazin. Počela su gorjeti vrata i stropne grede. Sve je brzo ugašeno vodom i snijegom.

Iste je godine, 30. kolovoza, naročito svečano obilježena 25. obljetnica smrti fra Grge Martića. Akciju je pokrenula Napretkova Središnja uprava. Odlučeno je da u Kreševo pođe Napretkovo brojno izaslanstvo s predsjednikom, vlč. Antom Alaupovićem, pjevački zbor "Trebević" i Napretkova glazba. Iz Sarajeva se krenulo u šest sati ujutro. U isto su vrijeme u Kreševo počeli stizati okolni mještani popunjavajući uske ulice. Očevidac opisuje da su najprije dolazile žene obučene u svoja stajaća odijela, bijelih košulja, tamnih koporana, crnih dimija s povezačama na glavi. Išle su smjerno, pobožno, noseći u rukama krunice. Za njima su dolazili težaci u svojim grubim šalvarama sivkasko-kestenjaste boje, s fesovima zabačenim na zatioke, okićeni nevenom. Svi su se kretali Fratarskim putom. Oko osam sati velik je oblak prašine najavio dolazak gostiju iz Sarajeva. Prva je stigla glazba, za njom zbor "Trebević" a potom članovi Napretkove uprave. Na ulazu u Kreševo, kod Tvornice ćilima koja je sva bila iskićena svojim proizvodima, goste je dočekao načelnik, gosp. Šunjić.Povorka se zatim, s glazbom na čelu, uputila prema crkvi sv. Katarine, koja je preuređena šest godina ranije (1924.). Gosti, koji su se prvi put našli ovdje, gledaju drvenu tavanicu što ju drže goleme hrastove grede. Dive se slici sv. Katarine što ju izradi umjetnik Gabrijel Jurkić, kao i oltaru sv. Ante umjetnički izrađenom od hrastovine.

Svečanu je misu zadušnicu celebrirao fra Danijel Ban, koji je prije 25 godina vodio pogreb. Katafalk je bio bogato okićen. Fra Mirko Mačuga je u propovijedi istaknuo fra Grgine zasluge. Nakon mise se svrstala nepregledna povorka od oko 3.000 ljudi. Na čelu je Napretkova glazba i zbor "Trebević". Tako se povorka kretala prema groblju Ograđe. Fra Grgin grob je bio okićen cvijećem i vijencima hrvatskih društava. Nakon odavanja počasti, uz pjesmu što ju je otpjevao "Trebević", golema je povorka krenula gradom do Hrvatskog doma, gdje je do kasno uvečer trajala narodna veselica, uz pjevanje, glazbu, ko-

la i ples. Sve je lijepo prošlo, a i dan je bio prekrasan. Samostan je ugostio svu inteligenciju koja je došla na proslavu. U prepunom refektoriju su držali govore predstavnici Napretka, Nadbiskupskog ordinarijata i mostarske biskupije.

Izgleda da su godine 1931. i 1932. bile godine napada kradljivaca na samostan. U noći 23. listopada 1931. izvršena je provalna krađa u samostanskoj crkvi. Provalnici su se uvukli kroz prozorčić kod ulaza, razvalivši ga željeznom motkom. Otvorili su zatim ulazna vrata i iznijeli klecala s kasicama za milostinju, razvalili ih i pokupili sav novac. I u 1932., 17. svibnja, izvršena je provala, ovaj put u samostan. Ukradena je blagajna u gvardijanatu, u kojoj su bili novci misnih stipendija i mnogi polozi građana dani na čuvanje. Kradljivac je ubrzo uhvaćen i kod njega je nađen gotovo sav ukradeni novac.

Proslava 19. stoljetnice Otajstva Otkupljenja 1933. počela je trodnevnicom a 8. rujna, nakon svečane mise, uprigođena je i procesija kroz grad. Sve su kuće bile okićene zelenilom, cvijećem i gorućim svijećama. Uoči tog dana postavljen je veliki drveni križ na brijegu, zvanom Turanj, i drugi, manji, rasvijetljen kad je pao suton. Palio se vatromet i ispaljivale rakete. Bilo je nekoliko tisuća naroda iz Kreševa i okolnih mjesta. Tijekom narodnog veselja došlo je do svađe, u kojoj su žandarmi upotrijebili oružje te su dva čovjeka poginula. Nakon provodenog postupka za utvrđivanje krivnje krivac je, po "dobrom" običaju vlasti, jednostavno premješten u drugo mjesto i - ujeo vuk magarca.

Krajem 1934. (8. prosinca na Bezgrješno začeće BDM) blagoslovljena je lijepa zastava "Vojske sv. Ante" uz svečanu pučku misu. To je "vojska" pobožne katoličke mladeži. Društo je odobrio general franjevačkog reda radi odgoja naše mladeži u katoličkom duhu.

Godina 1935. bila je godina pohoda Bosni Srebrenoj generala franjevačkog reda fra Leonarda Bella. Boravio

je u Sarajevu i u više samostana u Bosni. Na blagdan Bezgrješnog začeća BDM svečano je u Kreševu proslavljena 100. obljetnica hrvatske himne "Lijepa naša domovino". Ispred Hrvatskog doma skupilo se veliko mnoštvo svijeta da bi zatim bila formirana povorka koja se, s hrvatskom zastavom na čelu, uputila na svečanu pučku misu s propovijedi. Na kraju mise je pjevan Te Deum s molitvama. Grad je bio iskićen hrvatskim zastavama kao i zvonik crkve. U Hrvatskom je domu zatim održana akademija.

Blagdan Tjelova, ili - kako to narod zove - Brašančeva, oduvijek se svečano proslavlja. Kao posebnu ipak treba zabilježiti proslavu 1936. godine. Pod vedrim i sunčanim nebom održana je svečana pučka misa na ulazu u Kreševo, na mjestu zvanom Bubrežak između starog katoličkog groblja i muslimanskog groblja i džamije. Procesija je, nakon mise, krenula uz glavnu ulicu Čaršiju, s obje strane iskićenu "drvoredom" od mlade šume. Blagoslov je davan s četiri oltara iskićena sagovima i cvijećem. Pred "nebom" s Presvetim, djevojčice - odjevene u bijele haljine - prosipale su cvijeće. Svi su dućani (i muslimanski) bili zatvoreni dok je prolazila procesija. S okolnih su brda pucali mužari prigodom svakog od četiri blagoslova. Od šume "špalirke" na taj su dan dječaci spremili grane za ivandanjski krijes. Sve su kuće bile okićene cvijećem, od početka do vrha grada. Ovakva se vjerska manifestacija rijetko može naći u Bosni i Hercegovini.

Iduće, 1937., godine održana je slična vjerska manifestacija u povodu sv. krizme. Tim je povodom u Kreševo došao nadbiskup vrhbosanski dr. Ivan Šarić. Na granici župe dočekali su ga župnik i mnoštvo vjernika. Pratnju su činili brojni konjanici s više hrvatskih zastava uza sudjelovanje 20 biciklista. Na ulazu u grad na Bubrešku je bio prvi slavoluk, gdje su nadbiskupa pozdravili predstavnici mjesnih katolika. Zatim je nadbiskup pješice prošao gradom do drugog slavoluka, praćen grmljavi-

nom mužara, kod spomen misijskog križa na početku crkvenog puta. Tu ga je pozdravila djevojčica i predala buket raznobojnih ruža. Uz zvonjavu svih zvona i neprestanu grmljavinu mužara, nadbiskup je ušao u crkvu i s oltara pozdravio golemo mnoštvo svijeta, blagoslovio ga i zahvalio mu na ovako lijepom dočeku. Sutradan je održana svečana pučka misa uz asistenciju i propovijed. Krizmano je 370 djece. Nazočili su načelnik Kreševa, sreski načelnik i narodni poslanik.

Uz proslavu blagdana sv. Katarine (25. studenoga) održana je i svečanost u povodu 80. obljetnice fra Danijela Bana u prisutnosti o. provincijala - sa svečanom sv. misom. U prepunoj je dovrani Hrvatskoga doma zatim održana akademija u čast slavljenika, s govorima, literarnim programom, pjevanjem i svirkom tamburaškog zbora.

Novi je gvardijan (fra Alojzije Misilo) 1938. god. zamijenio stari namještaj novim, zasadio boriće povrh crkvenoga puta a u dvorištu samostana uredio park i okolo zasadio zeleniku (šimšir) i cvijeće. Na Lopati je zaveo sirenje od preko 100 ovaca i desetak krava. Srušio je staru veliku stoljetnu staju i podigao novu, na suvremen način.

Godine pred Drugi svjetski rat protekle su u burnim društvenim i političkim događajima koji se nisu previše doticali samostana. Početak rata 1941. god. i brzi slom Jugoslavije protekao je u Kreševu razmjerno mirno. Hrvati smatrahu da će u novoj državi NDH bolje živjeti. Ali ubrzo su počele ratne neprilike i nesretna podjela na one koji priznavahu novu državu i one koji odoše, pod vodstvom komunista - u partizane. Kreševo je tijekom rata zapravo bilo - "ničija zemlja".

Općina i druge upravne institucije iseliše se u Kiseljak. U Kreševu je bila malobrojna ustaška milicija. Partizani su u Kreševo dolazili ili kroz njega prolazili preko 25 puta. Ti su događaji uvijek, kod mještana i u samostanu, izazivali uzbuđenje, strah, a u nekih i praktične poteze - bježanje i skrivanje. Partizani bi se smjestili po kućama, a njihovi bi odbornici određivali koliko i što treba dati svako domaćinstvo.

Za jednog takvog dužeg boravka partizana u Kreševu, u samostanu se nastaniše pripadnici IX. krajiške brigade, kojima je zapovijedao neki drug Veljko. Često su u Kreševo navraćali i partizani VII. krajiške brigade, s komesarom Čedom Jovanovićem. Partizani su postavili i svoje odbornike po Kreševu i okolnim selima. Često su tražili vodiče i nositelje ranjenika. Nosili su ih iz Kreševa u raznim pravcima, nekada i do Fojnice. Djevojke, koje su nosile ranjenika, vraćale bi se u Kreševo crnih ramena zbog težine nosila i duljine puta.

U sjećanju je ostao nezaboravan susret partizana s fratrima u samostanu. Bio je to štab X. divizije. Partizani su 1943. u Kreševo ušli gotovo nečujno. Nije bilo nikakve pucnjave.

- U samostan su - bilježim u svojim zapisima, ušli pripadnici Štaba i tražili konačište. Blagovaonica je bila prepuna njihovih oficira, premda je bila dosta prostrana. Držali su se ukočeno i strogo službeno. Kad su se smjestili, bili su ponuđeni rakijom. Uzimaju pomalo, ali nekako preko volje.

Hranu odbijaju s obrazloženjem da imaju dosta svoje. I sami u to vjerujemo jer do samostana pristižu teško natovareni konji s hranom. Odmah sve istovaraju i pune samostanske prostorije. Dugo su svi putovali, negdje od Kupresa i Travnika. Svi su umorni i krvavih očiju od nespavanja i borbi. Njihovi su kuhari spremili dobru večeru od donesenih namirnica. Na koncu je poslužena domaća halva od bijelog brašna i šećera. Ponudiše i mene, što, dakako, prihvaćam premda oni nisu htjeli moje.

Iza večere tražiše da se samostan pretrese. Sa mnom idu tri oficira i žele vidjeti svaku sobu. U sobe, od kojih tada nije bilo ključeva, odmah provaljuju. Po povratku naredbu za raspored noćenja izdaje osobno komesar

X. divizije - Vlado Dapčević. Pošto zauzeše sve sobe, fratre zbiše u jednu. Kad im nestade prostora i posteljine, iz crkve pokupiše sagove da na njima spavaju. Komesar Dapčević je pak sa mnom sjedio budan čitavu noć. Komesar se raspričao. Napadao je i okrivljivao za rat sve Hrvate, državu, Crkvu i njezino svećenstvo, govoreći o njima najpogrdnijim izrazima. Ništa mu nije značilo moje suprotstavljanje. Još su svi partizani bili pod dojmom teških borbi i gubitaka što su ih imali na Kupresu. Ujutro su me opkolili oficiri i izazivali svakojakim pitanjima. Razvio se oponentni razgovor o Hrvatima i vjeri. Sav taj razgovor marljivo bilježi jedan komesar. Rezultat svega bio je da ipak nisu spalili Lepenicu.

Završetak donio je u Kreševo i samostan samo prestanak borbi. Sve je ostalo bilo veoma teško. Već u 1945. godini nova vlast počinje s rekvizicijom i nacionalizacijom.

SAMOSTAN U VREMENU SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE

Završetak rata 1945. donio je novi poredak, u kojem je sve bilo na papiru demokratski a u stvarnosti teror i nasilje. Naročito nad Crkvom i vjernicima. Časne sestre, koje su radile u samostanu, morale su napustiti kuću. Tako je bilo i s drugim sestrama. Država im je oduzela kuće, otpustila ih s posla, zabranila rad. Neke nisu imale kud otići, niti su imale civilne odjeće. Njihov je odlazak za samostan predstavljao posebno velik problem. Jedno se vrijeme gvardijan (S. Buljan) snalazio na razne načine. Poslije su došle dvije sestre koje su preuzele skrb oko fratara i crkve (Radoslava Pavlović i Miroslava Vučić). Njima se treba diviti i čuditi količini njihove samozatajnosti. Svi su živjeli u teškim uvjetima. Crkva je bila daleko od kuće gdje je stanovala sestra Radoslava. Rana je misa počinjala već u 6 sati ujutro. Ona je pune četiri godine išla po snijegu da bi zvonila "Zdravo Mariju", prva bi rasčišćavala snijeg a nerijetko se događalo da joj je stražar zabranjivao ulazak u crkvu "dok se dan ne učini". Moralo se čekati nekada na snijegu više od sata. Dolazilo je i do povremene premetačine crkve, naročito onda kad bi stražari, navodno, čuli neku lupu u crkvi noću. Tada bi vojna komisija pretraživala crkvu, poslije čega su vjernici smjeli ući u nju pošto bi pokatkad i po dva sata čekali na snijegu i mrazu.

Od 1946. do 1949. godine zapadni je dio samostana bio zauzet za djecu koja su ovdje bila na oporavku. Braća su u samostanu imala dovoljno prostora za svoje potrebe i nesmetano su obavljala svećeničke i redovničke dužnosti. U jesen 1949. - po usmenom sporazumu predsjednika vlade BiH Đure Pucara Starog i provincijala Bosne Srebrene fra Josipa Marušića - samostan je morao biti napušten, a s njim i sve gospodarske zgrade kao i zemljište u blizi samostana. Sve ovo je tražila JNA. Strašan je i žalostan bio prizor nagle i neočekivane selidbe. Braća su za svoje stanovanje u Kreševu našla neku kuću. U njoj su fratri ostali sve do 1954. godine.

Gvardijan bi pozvan u Sarajevo da bi mu tamo o. provincijal rekao da mora iseliti samostan i zatvoriti crkvu jer dolazi - vojska! To se prvi put dogodi u povijesti kreševskoga samostana. Drugi su samostani napušteni ali kreševski dotad - nikada. Bio je to dramatičan dan i još dramatičnija noć. Dugo sam dokazivao provincijalu da nije potrebno napuštati i crkvu kada već nije moguće spasiti i samostan. Dokazivao sam da vojska ima pristup u zgradu s druge strane samostana te da vojsci ništa ne bi smetalo da crkva i dalje ostane u upotrebi. Duga noć je prošla u bdijenju i crtanju nacrta kojim se ukazuje na mogućnost posebnog ulaza za vojsku. Tako je barem spašena crkva.

Samostan je pun stvari koje se moraju iseliti. Vojska se useljava. Pola samostana je bilo dječje oporavilište.

Njihove stvari vojska baca kroz prozore. Fratri svoje stvari sklanjaju u crkvu, kor i sakristiju. Sve se radi žurno jer vojnici ne žele čekati. Teška je samostanska blagajna (kasa) ostavljena vojsci. Braća sa sobom nose samo ono najnužnije. Dolazi noć. Nema konaka. Sve je zauzela vojska. Prolazeći čaršijom, traže sklonište. Kad naiđoše dvojica Kreševljaka, zamoliše ih za smještaj. Ovi im rekoše da pogledaju napuštenu kuću Danka Divića koji je odavno odselio u Brnjake. Došavši tamo, doista nađoše praznu kuću. Sretni su da imaju krov nad glavom. Kuća je zapuštena i dotrajala a stropne grede istrule. U prizemlju urediše kuhinju i blagovaonicu, a na katu dvije sobe. Uz kuće je i neveliko dvorište, a u njemu žitnica (hambar), kućica za ostavu, česma i zahod.

Tu fratri ostadoše sve do jeseni 1954. Kuća je bila mala, pravljena za manju obitelj zbog čega su nastajale brojne teškoće. Fratri su morali predati vojsci i samostan u Fojnici ali je braći ipak ostavljen jedan dio. U proljeće 1954. vojska je napustila kreševski samostan, ostavivši ga u jadnom stanju. Za pet godina boravka nije dana nikakva odšteta. Da nevolja bude veća, vojska predaje samostan Narodnom odboru u Kiseljaku a ovaj onom u Kreševu, koji ga konačno predaje Ministarstvu zdravlja i socijalne politike. Tada u Kiseljak stiže dr. Zaim Šarac koji, ponašajući se kao pravi vlasnik, za potrebe franjevaca "ustupa" mali dio prostora u samostanu, nedovoljan za njihov normalan život.

Savjet za zdravlje pristupa popravci krova i unutrašnjeg dijela samostana što ga je okupirao ne pitajući upravu samostana. Vršene su mnoge preinake i adaptacije. Fratrima su ostavljene samo tri sobe i one tri na katu za stanovanje i knjižnicu. Radovi su stajali preko osam milijuna dinara, dakako na teret samostana, koji je, zbog pregrađivanja, pretrpio štetu od 4,5 milijuna dinara. U adaptirane je prostorije Ministarstvo smjestilo djecu ometenu u razvoju. Određena je i nekakva zakupnina za korištenje samostana i svega u njemu - od 30.000 dinara. Taj bi se iznos odbijao od

duga samostana, koji je narastao na 5,2 milijuna. Tako bi otplaćivanje trajalo punih 15 godina. U dijelu samostana, "ustupljenog" franjevcima, bila je opća pustoš. Ubrzo je i ovdje počeo povpravak koji bi dovršen do sv. Katarine. Popravljena je i crkva i glavni dio pokućstva.

Tako je 1955. god. mogla biti održana proslava 50. obljetnice smrti fra Grge Martića (30.8.). Za ovu je prigodu posebno uređena fra Grgina soba, koja je dotad služila kao muzej. Vlasti odrediše da fratri organiziraju samo crkveni dio proslave a oni će narodni. Glavni je dio proslave održan na groblju. Proslavi je bila nazočna golema masa svijeta, po nekima procijenjena na oko 12.000. Predstavnici se vlasti, međutim, nisu odazvali pozivu. Narodni se dio proslave sastojao od predavanja o fra Grgi u Radničkom domu u Kreševu.

U ovoj je godini u dom za djecu ometenu u razvoju došlo njih 20 i osam časnih sestara koje će voditi nadzor nad njima, čistiti i uređivati prostorije. Zahvaljujući najviše njima, za Božić su u crkvi izrađene vrlo uspjele jaslice. Crkva dotad nije imala tako uspjelu kompoziciju jaslica i svega oko njih.

Tijekom korizme 1956. godine organizirana je duhovna obnova u Kreševu i više drugih župa u njegovoj okolici. Vjernici su to vrlo dobro primili, odazvavši se u velikom broju. Tada se, međutim, desio i nemio događaj kada su vlasti uhitile i zatvorile trojicu propovjednika (R. Šilića, Đ. Šimića i M. Đenu), da bi im se sudilo za sadržaj propovijedi!

24. lipnja bi održana rasprava pred sudom u Travniku. Fra Rufin Šilić bi oslobođen, dok fra Domagoj Šimić dobi dvije godine zatvora. Fra Mijo Đeno je prošao najgore - s 2,5 godine strogog zatvora! Te su godine, uz velike napore, poduzeti radovi i na uređenju knjižnice i arhiva. Popravljen je temeljito i Fratarski put uz velike zemljane radove i zidanje podzida.

Poslije vrlo dugih pregovora, tek 1957. bi potpisan ugovor između samostana i Savjeta za socijalno staranje o ustupanju dijela samostanske zgrade i gospodarskih

prostorija fratrima. Tim su ugovorom dobivene još dvije sobe od tražene četiri. Te je godine završen i višegodišnji spor s Armijom oko naknade štete u vrijeme boravka vojske u samostanu. Vlada BiH donosi odluku da se samostanu isplati odšteta u visini od 1,08 milijuna din. Odlučeno je da se za dobiveni iznos nabave orgulje.

Vrijedni fratri završavaju i uređenje knjižnice i njezino katalogiziranje; uređuju arhiv samostana, te završavaju kapelicu na groblju Ograđe. Postavljen je i mramorni spomenik fra Augustinu Čičiću, "pjesniku kreševskih ciglara, rudara, kovača, otucača i tkalja". Spomenik su podigla braća franjevačkog samostana. Završni stihovi njegovih "Kreševskih soneta" glase:

" U životu ništa mi od Kreševa slađe,
I mrtav, rad bih samo u Ograđe."

Za uređenje groblja Ograđe utrošeno je 150.000 dinara dobivenih prodajom zemljišta, na kojem je podignuta zgrada Doma milicije i stambena zgrada firme " Barit ". Dio tog zemljišta je već ranije oduzet samostanu bez naknade. Tijekom gradnje je iskopano mnogo kostiju onih koji su pokopani na groblju Bubrešku. Izvršen je zajednički pogreb na Ograđu u nazočnosti mnoštva vjernika. U Kreševo je prenesen i masivni željezni križ s tog groblja, kojem je tijekom rata skinut korpus.

U listopadu 1958. umro je sv. Otac Pio XII., za koga su održane svečane zadušnice da bi tri tjedna zatim bilo proslavljeno ustoličenje novog pape Ivana XXIII.

Novoimenovanom je vrhbosanskom nadbiskupu dr. Marku Alaupoviću samostan uputio čestitku s najboljim željama. Njegovo imenovanje je naišlo na opće odobravanje i vlasti, i svećenika, poglavito franjevaca, koji se ovom imenovanju posebno uzradovaše zbog veoma časnih osobima novog nadbiskupa, navlastito zbog njegova očinskoga i taktičnog odnosa prema svećenicima. Novi je nadbiskup posjetio i samostan u Kreševu u pratnji fra

Vlade Karlovića iz Sarajeva i mene kao kiseljačkog župnika. Tom se prigodom posebno zanimao za nove orgulje, odsviravši na njima nekoliko preludija budući da bijaše vrstan orguljaš. Istog mjeseca (u ožujku) bi lijepo proslavljena 750. obljetnica odobrenja Regula franjevačkog reda (1209. - 1959.).

Poslije više godina nepravde, 1960. godine stiže rješenje općine Kreševo da se samostanu otpisuje dio poreza što ga je morao uplaćivati za vlastito svojedobno mu oduzeto zemljište. Župi su tada vraćene i 1946. oduzete joj knjige matice, sad već dosta teško oštećene. U sličnom su stanju tada bile vraćene i drugim župama.

U proteklih 15 godina završetku rata samostan je imao veoma dobre odnose s muslimanima, naročito s njihovim višim i nižim vjerskim predstavnicima, što je u više prigoda primjerom i djelom dokazano. U to je ime primljeno više pismenih priznanja i pohvala od vjerskih muslimanskih poglavara i predstavnika državnih vlasti. Samostanska braća ustrajno govore vjernicima da nikoga ne mrze, da svakome oproste, da se klone zla i da sa svakim žive u slozi i ljubavi. I nehotice bacamo pogled unatrag u povijest i pitamo se: zar u prošlim stoljećima nije bilo dosta pretrpljenih nevolja, zar nije i ovaj samostan, kao i mnogi drugi, toliko prepatio, stradao od okupatora Turčina, uz tolike paljevine, globe, namete i ubijanja?

Veliko je zanimanje u Kreševu pobudila potpuna pomrčina sunca (15 veljače 1961.). Lijepo se mogla vidjeti sunčeva korona kao i zvijezde na vedru nebu. Zabilježeno je da je posljednji put to isto ovdje viđeno u XVII. stoljeću a da će do iste pojave doći tek 2135. godine.

U godinama koje slijede život se u samostanu i oko njega kao i u čitavoj župi kreševskoj, uz "normalne" teškoće, odvija razmjerno mirno. To daje mogućnost da se čovjek može baviti i određenim statistikama te bilježenjem raznih događaja koji, kao crtice, daju sliku života u ono vrijeme. Tako statistika kaže da je Provincija

Bosna Srebrena u listopadu 1961. imala 14 samostana, 176 svećenika, 78 klerika, odnosno s novacima i braćom laicima ukupno 288. Franjevački je red u to vrijeme imao u svijetu ukupno 1937 samostana, 16.013 svećenika, 3.726 klerika ili kupno 26.961 člana.

Peti rujna 1962. u prometnoj je nesreći tragično nastradao mladi fra Stanko Bartulović, privremeni upravitelj samostana i župnik. Pokojniku je priređen, dosada nezapamćen, pogreb u Kreševu.

Nakon osam godina prisutnosti konačno je iz samostana iselio dom za djecu ometenu u razvoju.

Treći lipnja 1963. umro je Sv. Otac Ivan XXII. Za pokojnog je papu tri dana mrtvačkim načinom zvonilo najmanje zvono, postavljeno između dva drveta. Umro je veliki prijatelj čovječanstva. Čitavo je vrijeme pontifikata govorio o miru. Njegova enciklika *Pacem in terris* izazvala je divljenje i poštovanje cijelog svijeta. U povijesti će ostati zapisano njegovo veliko djelo - početak općeg crkvenog sabora - Drugog vatikanskog koncila (1962.).

Predstavnici samostana, zajedno s predstavnicima svih franjevačkih samostana, bili su na proslavi dijamantne mise fra Miroslava Džaje na Gorici kod Livna. Fra Miroslav je četvrti član Provincije od najstarijih vremena koji je proslavio jubilej - 60 godina misništva. Proslava je održana 30. srpnja 1967.

U jesen 1967. vraćene su i matične knjige župe iz Sarajeva što ih je vodio fra Grga Martić jer je župa tada bila na staranju kreševskog samostana. To su pet matičnih knjiga od 1767. do 1856. godine. Za to je vrijeme (89 godina) kršteno 2281 djece i vjenčano 618 mladih parova.

U siječnju 1968. godine upravu Nadbiskupije vrhbosanske preuzima nadbiskup dr. Smiljan Franjo Čekada. Krajem istog mjeseca samostan posjećuje Džemal Bijedić, predsjednik Skupštine BiH, u pratnji više visokih republičkih dužnosnika. Razgledali su muzej i knjižnicu i razgovarali o postojećim problemima.

Krajem travnja 1968. samostan posjećuje i nadbiskup Čekada, u pratnji provincijala fra Vlade Karlovića. Nadbiskup nije propustio istaknuti da je, kao dijete od nekoliko mjeseci, donesen u Kreševo, gdje je njegov otac Andrija službovao kao učitelj i da je tu ostao punih 10 godina. U lipnju iste godine svoju zlatnu misu proslavlja fra Bono Ostojić "Striko". Proslava je bila veoma svečana, s procesijskim ulazom u crkvu, svečanom sv. misom uz pjevanje 30 domaćih djevojaka. Svečar je tom prigodom primio velik broj vrlo vrijednih darova.

Godinu dana nakon proslave 50. obljetnice misništva, u kreševskom je samostanu (5. listopada 1969.) u 77. godini života umro fra Bono Ostojić. Bio je osnivač i prvi predsjednik te doživotni počasni predsjednik Udruženja katoličkih svećenika "Dobri pastir" u BiH i sudionik Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Početkom kolovoza 1971. poče izgradnja i vjeronaučne dvorane.

Godine 1972. sva je u znaku obilježavanja i proslave 150. obljetnice rođenja fra Grge Martića. Uprava je pošta za tu prigodu izradila posebni poštanski žig. Fra Grgo je djetetom došao u Kreševo iz Rastovače. U Kreševu je svršio i pučku školu. Zadnje godine života proveo je u kreševskom samostanu, od 1879. pa do svoje smrti 1905.

U travnju 1972. bi dovršena izgradnja i uređenje samostanske vjeronaučne dvorane koju treba koristiti prigodom proslave 150. obljetnice fra Grgina rođenja. Za proslavu (2. svibnja) razaslani su pozivi kulturnim djeltanicima, predstavnicima vlasti a i svim Kreševljacima razasutim po BiH. U prvom je dijelu proslave održan prigodni govor o fra Grginu djelu i o njegovu životu. S 12 je godina došao u Kreševo, odakle je po svršetku pučke škole, otišao u Zagreb, u gimnaziju. Filozofiju i teologiju je studirao u Mađarskoj, Austriji i Italiji. Dugo godina je službovao u okolici kreševskog samostana da bi zadnje vrijeme službovao u Sarajevu, odakle je 1979. godine konačno došao u svoje Kreševo.

Zatim je otkrivena njegova bista, djelo Ivana Meštrovića. Bista je postavljena uz novi toranj, okrenuta prema Kreševu. Po otkrivanju biste pjevao je veliki muški zbor sastavljen od franjevačkih bogoslova iz Sarajeva, novaka iz Kraljeve Sutjeske i sjemeništaraca iz Visokog. Pjevala se "Himna franjevačke gimnazije" (T. Alaupović, F.Maćejovski), "Našoj mladeži" (fra Grgo Martić, fra Vjekoslav Šunjić) i "Slavospjev" (Ivan pl. Zajc). Uz ovo je izvedena prigodna recitacija S.S. Kranjčevića "Svečaru".

Svečanu je sv. misu predvodio nadbiskup dr. Smiljan Čekada. Pjevao je veliki muški zbor uz pratnju violinskog orkestra iz Visokog, te uz pratnju veličanstvenih orgulja. Nakon mise bi obavljen i posjet groblju Ograđe, uz pjesme i govor "Život i rad fra Grge Martića".

Na hodočašće sv. Ivi u Podmilačje ide iz Kreševa (24. lipnja) šest autobusa. U Podmilačju je te 1972. godine više od 50.000 hodočasnika.

U rujnu je vjeronaučna dvorana opremljena novim pokućstvom. U listopadu je završeno asfaltiranje puta Kreševo - Kiseljak te dvije glavne ulice u Kreševu Čaršija i Rijeka, a o trošku samostana i crkveni put.

Učestali su posjeti samostanu, muzeju, knjižnici i crkvi iz mnogih naših krajeva ali i iz inozemstva. Tako je u proljeće 1973. stigla skupina Nizozemaca koji su se zadivili najprije crkvi ali i ostalim znamenitostima. Naročito su bili oduševljeni novim orguljama. Zaželjeli su i zasvirati jer je među njima bio i jedan ugledni orguljaš. Svirao je lijepe skladbe pobožnih pjesama a ostali su pjevali.

U svibnju počeše pripreme prostorija za smještaj muzeja u prizemlje samostana. Múzej posjećuju i veće skupine izletnika, naročito o državnim blagdanima. S posebnim zanimanjem promatraju izlošđke i fra Grginu sobu.

U studenom 1973. u Zenici je održan muzejski i metalurški simpozij. Na ovaj je skup pozvan i samostan u Kreševu kao zapažena ustanova još iz davne prošlosti u

svezi s muzejskim izlošcima. O Kreševu je na simpoziju predavanje održao dr. Vladimir Dumbović. Potom su svi sudionici simpozija posjetili kreševski samostan, razgledali muzej, spomen sobu fra Grge Martića i knjižnicu. Simpoziju su prisustvovali i fratri iz Fojnice, gdje se nalazi vrlo vrijedna zbirka ruda. Bili su prisutni i još neki franjevci, stručnjaci za ovo područje. Muzej je posjetilo i 15 znanstvenika balkanologa nakon održanog znanstvenog simpozija u Sarajevu i dali visoko mišljenje o viđenim zbirkama.

U siječnju (18.) 1976. umro je nadbiskup vrhbosanski dr. Smiljan Franjo Čekada u 74. godini svoga života i 51. misništva te u 36. godini biskupske službe. Uz veliki broj svećenika i 18 biskupa svetu je misu zadušnicu predvodio i nadbiskup dr. Franjo Kuharić. Pokojni je nadbiskup, kako rekosmo,kao dječak živio u Kreševu (od 1903. do 1911.). Poput nadbiskupa Ćekade svoje je djetinjstvo u Kreševu proveo i fra Rastko Drljić koji je umro 14. veljače i po svojoj vlastitoj želji pokopan u Kreševu na groblju Ograđe. Pogrebu je prisustvovalo 150 svećenika.

Početkom 1977. godine, 18. siječnja, kreševski kraj bilježi jednu doista tešku nesreću. Zrakoplov u kojem se nalazio predsjednik Saveznog izvršnog vijeća Džemal Bijedić s pratnjom, udario je u brdo Inač poviše Kreševa. Zrakoplov je potpuno uništen a svi su putnici poginuli. Nesreću je prva vidjela žena koja je napasala ovce na Inaču i o tome izvijestila vlasti u Kreševu. Ostaci poginulih su helikopterom preneseni na kreševski nogometni stadion a odatle su, uza sve počasti, prevezeni u Sarajevo.

U veljači (27.) u Kreševu je umro fra Alojzije Misilo, koji je dugi niz godina bio samostanski knjižničar. Rođen 1906. u Kreševu, cijeli je život posvetio pastoralnom i kulturnom radu.

U travnju 1978. godine započeše radovi na unutrašnjem uređenju samostana. Opremljeno je potpuno pet soba za svećenike.

Iste godine, nakon smrti sv. Oca Ivana Pavla Prvog, koji je crkvom upravljao samo 33 dana, izabran je (16. listopada) novi papa, poljski kardinal iz Krakowa Karol Wojtyla i uzeo ime Ivan Pavao Drugi. Poslije 450 godina to je prvi papa neitalijan.

U srpnju 1979., nakon pet godina, krizmao je u Kreševu nadbiskup dr. Marko Jozinović 437 djece. U samostanu je uređena nova kuhinja uz blagovaonicu i prostorije za časne sestre.

SAMOSTANSKI MUZEJ

Može se slobodno reći da je stvaranje muzejske zbirke počelo gotovo istodobno s nastankom samostana u Kreševu. Kao i svugdje dosad, tako su i ovdje fratri nastojali skupiti sve ono što je od interesa za kulturu, povijest i način življenja u kraju u kojem se samostan nalazi. Tako su i u kreševskom samostanu fratri čuvali vrijedne umjetničke stvari izrađene od srebra ili pozlaćene, vrijedne slike i misno ruho. Još je 1614. biskup Baličević zapisao da je u Kreševu blagoslovio sakristiju sv. Križa u kojoj je bio moćnik (relikvijar) sv. Križa te da je tu skupljeno više moći, križeva, kaleža i drugih crkvenih umjetničkih predmeta.

Zna se da je samostan pet puta paljen i nanovo građen; u njemu su bile vojske i ulazili Turci. Tada je propalo mnogo vrijednih umjetničkih predmeta. Oni predmeti od muzejske vrijednosti koji su preostali, bili su povlačeni po samostanskim sobama, nezaštićeni i bez dovoljno nadzora sve dok nije odlučeno da se izdvoje i urede zasebne prostorije gdje bi te stvari bile ne samo čuvane nego predstavljene javnosti kao kulturno blago hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini. Ali i tada je bilo više slučajeva da je to muzejsko blago iznošeno, otuđivano ili oštećeno.

Nije nam ovdje namjera statistički i stručno opisivati sve izloške. Zato će biti nabrojeni samo najznačajniji ili naznačene skupine muzejskih predmeta po načinu svrstavanja da bi se dobila uopćena slika o onome što današnja zbirka prikazuje.

Najstarijim se izloškom može smatrati - zub mamuta, star preko 25 tisuća godina. Postoje i predmeti iz neolitika, nađeni na Babinoj gredi, što ih je odatle donio fra Kruno Frančević te oni nađeni ispod hotela "Dalmacija" ili doneseni odnekud sa strane.

Postoji i više predmeta, ostataka od Rimljana koji su tu radili kao rudari. Kako je Kreševo niz stoljeća rudarsko mjesto, sačuvani su i razni alati rudara: lampe (svjetiljke), primjerci minerala i ruda iz ovih krajeva. Samostan je posjedovao i veću zbirku kristala ali ih je danas malo ostalo budući da su bili "zanimljivi" brojnim kradljivcima. Sačuvana su i dva kotla u kojima se pekla živa i više zemljanih boca i onih od kovine, u kojima se ona prenosila.

Obrt je u Kreševu bio osobito cijenjen pa je i zbirka alata raznovrsna. Tu se nalaze stolarski, postolarsko-opančarski, krojački (terzijski) alati, razne pegle (hutije) i dr.

Kao i u svakom većem samostanu tako je i u kreševskom muzeju dosta muške i ženske narodne nošnje. Uz to ide i staro oružje. Pokućstvo je u zbirci obogaćeno izborom niskih stolića za posluživanje (sinija), zdjela (čanaka), bakrenih vrčeva (ibrika), bakrenih tanjura (sahana), čaša bakrenih i drvenih. Tu se nalaze još i mjere za težinu i duljinu (aršini), raboši, stanovi za tkanje, preslice, vitlovi (čekrci), stapovi za mlijeko, stap za pravljenje svijeća. Vrlo lijepo izgleda zbirka tkanica i vezova, ženskih ručnih radova, rubaca (marama) i vezenih ubrusa (jagluka).

Numizmatička pak zbirka (često pljačkana) ima manji broj starog novca: grčkoga, rimskog i turskog.

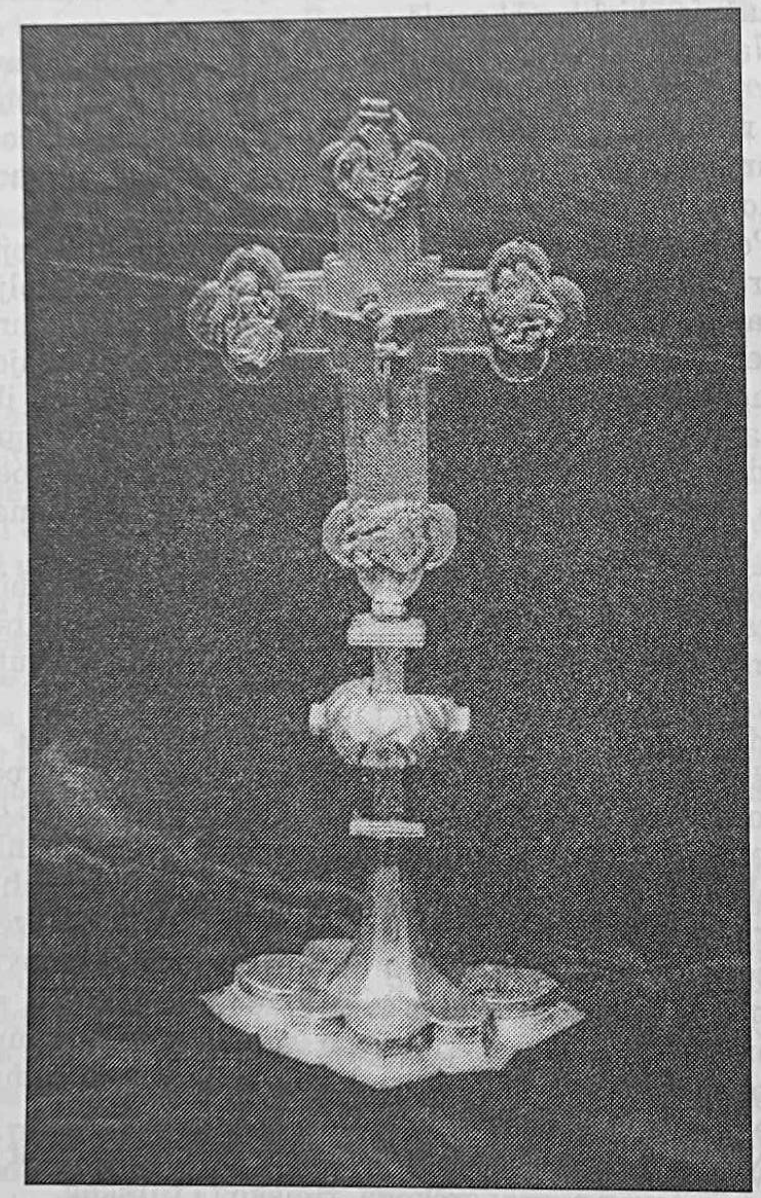

Oltarni križ dubrovačkog majstora s početka XVI. stoljeća, izložen u samostanskomu muzeju

Sakralni dio muzejske zbirke predstavljaju: kaleži, križevi, monstrance (pokaznice), filigranski radovi, stalci za knjige i dr.

Značajne su fotokopije znamenitih dokumenata. Tu je i dokument što ga je kralj Tomaš potpisao pišući Dubrovčanima 1444. godine, dokument kojim knez Vojsilović u Kreševu daje plemićima imanja iz 1434. te fotokopija poznate Ahdname koju je sultan Muhamed II. el Fatih (Osvajač) dao fra Anđelu Zvizdoviću 1463.

U muzej spada i samostanski arhiv kao kulturna baština. Tu se čuvaju stari dokumenti, spisi, kronike, matice. Posebno je vrijedna pismena ostavština fra Grge Martića, fra Augustina Čičića, fra Rastka Drljića, Augustina Kristića, Vladimira Dumbovića, fra Krune Misila, fra Danijela Bana, Joze Penave, fra Ignacija Strukića i dr. Naročitu zanimljivost arhiva čine knjige pisane rukom Jednu je od njih pisao Nikolaus de Padua. Iako joj se starost ne zna, po stilu se pisanja stavlja u XV. stoljeće. Noviji dijelovi arhiva su zapisnici Marijine kongregacije, Trećeg reda, okružnice biskupa i provincijala i dr.

Predmeti umjetnog obrta (zanatstva) plijene poglede posjetitelja muzeja svojom izradbom. Pet srebrnih kandila izvanredne izradbe iz 1682. i 1683. te jedno iz 1889. što ga je samostanu poklonio pravoslavac Aleksije Petrović iz Sarajeva. Šest srebrnih svijećnjaka potpuno iste izradbe kao da su od jednog majstora ali nisu iz istog vremena. Četiri su izrađena u Veneciji 1683. dok je ostala dva izradio domaći majstor Ivan Duić 1779. Samostanu ih je darovao Pavo Momčinović iz Kreševa.

Ostale predmete vrijedne spomena čine: pozlaćeni križ sa simbolima evanđelista (vjerojatno i moćnik, relikvijar sv. Križa), dva srebrna filigranska križa za svečane procesije (jedan je nošen na izložbu u Pariz), dva srebrna kadionika, izvanredni filigranski rad. Na jednom piše "Na slavu majke Božje s troškom Nike Tvrtkovića, g. 1876.", šest relikvijara raznih stilova izradbe.

Od svih muzejskih zanimljivosti najveću znatiželju i pozornost izaziva soba fra Grge Martića i muzejski izlošci u njoj, naročito sablja što ju je kao znamenitom ilircu fra Grgi poklonio osobno ban Josip Jelačić. U fra Grginoj spomen-sobi sve je kao nekad: gusle, oružje, lovački trofeji, njegove šalice (fildžani) i posuda (džezva) za kavu, ormarić s dragocjenim knjigama. Tu su i svjetska epska djela, fra Grgini "Osvetnici"; tu je fra Grgin lijepo izrađen štap, velike vrijednosti. Štap je fra Grgi darovao ban Jelačić. Fra Grgo poklanja štap gradonačelniku Mati Banu a ovaj svojoj kćeri Luciji Gagulić. Štap ostaje u obitelji Gagulić sve do 1965. godine, kada ga obitelj daje samostanskom muzeju. Ručka štapa je od slonove kosti s glavom zmije kao završetkom. Na vanjskoj strani je reljef križa. Kao okov ručke je pločica od kovine s ugraviranim križem. Pločica je od srebra a ispod nje srebrni prsten na kojem je ugraviran cvijet u spomen na fra Grgu Martića dan inicijalima - Fr. G. M.

Početkom 1974. godine samostan je ponovno došao u posjed glasovite puške fra Grge Martića koji je bio strastveni lovac. Puška je nestala tijekom Drugoga svjetskog rata, prelazila iz ruke u ruku više ljudi i na kraju predana SUP-u u Kreševu kao neispravna. Na molbu samostana, puška je vraćena u fra Grginu sobu.

Konačno je i vlast iz Sarajeva učinila nešto na dobrobit muzejskih zbirki, knjižnice i arhiva kreševskog samostana. Napravljen je plan uređenja i prilagodbe. Ukupan iznos investicije je 20 milijuna din. (1966.). Obećana je uz to i pomoć Metalurškog instituta iz Zenice i Kreditne banke iz Sarajeva. Tako je nastavljeno čišćenje i restauracija muzejskih predmeta. Restaurator je g. Anto Kučan. Završeni su svi radovi na preuređenju sobe fra Grge Martića. Svi su predmeti očišćeni i konzervirani da se sačuvaju od propadanja.

Da bi se i ostali sitniji muzejski predmeti mogli pravilno smjestiti, dovezene su tri velike vitrine što ih je samostan dobio od Zemaljskog muzeja iz Sarajeva - zamijenivši ih za tri stare rudarske svjetiljke.

Stižu i drugi prilozi za uređenje muzeja. Općina Kiseljak dodjeljuje 300.000 dinara (1967.) za uređenje muzeja i knjižnice. Od Izvršnog vijeća BiH, odnosno Komisije za vjerska pitanja, dakako na molbu samostana, dobiveno je jedva milijuna dinara. Od "Barita" iz Kreševa dobivena je vrlo vrijedna kolekcija ruda, kovina i nemetala (55 komada) što ih je u vitrinama stručno rasporedio ing. Vukman.

Fra Jozo Petrov predao je samostanskom arhivu mapu originalnih crteža o temi Apokalipse, formata 50x36 cm, što ju je samostanu poklonila akademska slikarica iz Beograda Marina Nedjeljković-Nemo. Centralnom zavodu u Visokom je poklonila svoje životno djelo - *Četiri evanđelja* u crtežima što ih je izrađivala 10 godina. To je ukupno 230 crteža, formata 46x37 cm. Studirala je u Münchenu i Parizu. Zaštitnik njezina umjetničkog djelovanja je bio sv. Anto. Izjavila je da svako jutro moli istu molitvicu: "Od nemara za nadahnuća Tvoja, oslobodi me Gospodine". Svoja djela potpisuje sa M.N. (Marina Nemo).

SAMOSTANSKA KNJIŽNICA

Niti jedan se franjevački samostan ne može ni zamisliti bez knjižnice. Knjige su skupljane i brižno čuvane stoljećima. Knjižnica je za samostan mozak i srce, svetost, nadahnuće, razonoda samostana, njegovo središte, žila kucavica. Bez nje ne bi samostan mogao ispuniti ni svoju ulogu ni svoj zadatak. Zato su i kreševski fratri ulagali sve što su mogli dati za što bolju knjižnicu. Za vrijeme požara i drugih nedaća spašavali su prvenstveno - knjige.

Samostan posjeduje vrijednu knjižnicu koja broji oko 22 tisuće knjiga. Knjige su na raznim jezicima, mnoge na

latinskom i talijanskom. One obrađuju sva područja ali je većina njih teološko-vjerskog sadržaja. Mnogo je truda uloženo da knjižnica izvrši svoju ulogu u podizanju kulture te da moralno i nacionalno oplemeni čitatelje i pomogne đacima, studentima i kulturnim djelatnicima.

Starijim je fratrima latinski bio odmah do materinskog jezika. Slušala su se predavanja, pisale matice, dopisi. On se učio od početka školovanja. Njim su međusobno govorili i u novicijatu i na bogosloviji. U knjižnici su knjige na mnogim jezicima iz gotovo svih struka od astronomije do medicine.

Kada je, konačno, uređen najveći dio knjižnice, ustanovljeno je da postoji oko 15 tisuća unikata, ali i preko 2500 duplikata, triplikata i multiplikata. Te su knjige još više suzile ionako skučene prostorije, od kojih su neke i nepodesne za čuvanje knjiga. Zato je napravljen popis "suvišnih" knjiga i razaslan na više drugih knjižnica radi zamjene za knjige koje ne postoje u samostanskoj knjižnici.

Tako je nakon izvršenih zamjena prodano 350 knjiga Filozofskom fakultetu u Sarajevu.

Rad na prikupljanju knjiga počeo je još 1765. godine, nakon što je neprocjenjivo knjižničko blago, skupljano u ranijem razdoblju od 1350. godine, propalo u požaru koji je do temelja uništio i samostan i crkvu. Najstariji primjerak samostanske knjižnice je teološka zbirka iz XII. i XIII. stoljeća, pisana rukom na latinskom jeziku, za koju je utvrđeno da je svjetska rijetkost (raritet). S područja medicine knjižnica posjeduje farmaceutsko-medicinsko djelo na latinskom jeziku, čiji je autor Talijan Mattili iz XVI. stoljeća. U Kreševo su ga donijeli fratri koji su se, školujući se u Italiji, bavili i medicinom. Tu je do pojedinosti objašnjena ljekovitost raznih trava te ispisani mnogi recepti narodnih lijekova. Djelo Georgija Agricole *De re metalica* (o kovinama) iz 1657. godine je jedno od svega šest primjeraka u svijetu. Djelo je bilo otuđeno i dugo izbivalo izvan samostana. Nakon dugog sudskog

procesa započetog 1953. god. konačno je 1962. vraćeno u samostansku knjižnicu.

SLIKE KREŠEVSKOG SAMOSTANA

Uz muzejske izloške i knjižnicu, blago kreševskog samostana su i brojne likovne umjetnine. Rezultat su marljiva skupljanja što ga ustrajno prakticirahu franjevci ali i što samostanu namijeniše brojni darovatelji. Školujući se u inozemstvu fratri su izgradili i svoj estetski kriterij o vrijednosti umjetničkog djela zbog čega su i znali kakve im umjetnine trebaju u njihovu samostanu i njihovoj Bosni. U tom su nastojanju bili doista neumorni i dovoljno kritični u odabiru tako da su i ovom samostanu pribavili vrijednih umjetničkih predmeta, koji postadoše sastavnim inventarom i imageom samostana. Česta i vrlo teška razaranja i pustošenja otela su samostanu tijekom stoljeća mnoge dragocjenosti. Danas je sačuvan tek mali dio toga blaga, bilo slučajno bilo uz velike žrtve. Mnogo toga je propalo ili otuđeno. Ipak, ostatak koji sada samostan posjeduje (kao fragment jedne nekadašnje velike cjeline) svjedoči o kulturno-povijesnim zbivanjima tijekom više stoljeća.

Tihićevi opisi slika potanko vrjednuju svaku od njih, uz stručni komentar i mišljenje. Ovdje iznosimo opis samo nekih najpoznatijih slika da bi čitatelju ukazali na njihovu vrijednost i time ga potaknuli da posjeti kreševski samostan i spozna značaj njegova umjetničkog blaga.

1. Jedna od najljepših slika je svakako *Marijino uznesenje;* ulje na platnu, 210 x 100 cm; rad nepoznatog venecijanskog majstora a po kompoziciji podsjeća na Tizianovu školu.

2. Jedna od vrijednih i najočuvanijih slika je *Posljednji sud*; ulje na platnu, 180 x 150; rad venecijanskog umjetnika Antonia de Ana. Nastala je u vremenu 1544. - 1628.

3. *Krunisanje Marijino* iz 16. stoljeća ide u najvrjednije slike kreševskoga samostana.

4. Slika koja zrači veličanstvenom tišinom i bolju u zalazu sunca je *Raspeće*. Na žalost, prvobitna boja i ljepota je oštećena premazivanjem restauratora. Sliku je donio fra Martin Nikolić 1770. iz Venecije. Kronika kaže da je tom prigodom, osim slike, donio na konjima pet tovara stvari i potrošio 100 dukata.

5. *Sedam žalosti Gospinih*; 54 x 74 je najstarija, najviše čašćena i vjernicima najdraža slika a s umjetničke strane - necijenjena. Naslikao ju je domaći slikar fra Franjo Petrušić 1768. god. za kreševsku crkvu. Ona se posebno poštuje, iznosi se pred oltar svake korizme i pred njom se petkom obavljaju posebne pobožnosti na čast sedam žalosti B.Dj. Marije i pjeva pjesma O Gospojo, o kraljice.

6. Posebnu vrijednost i ljepotu ima slika *Bezgrješno začeće*; 202 x 100, rad Alexandra Seiza.

7. *Oproštaj kraljice sa svojim narodom i zemljom*; ulje na platnu, 67 x 91. Najdraža, najznakovitija i zagonetna. Razlozi tomu leže u povijesti Bosne i Kreševa. Slika prikazuje Madonu koja sjedi na visokom tronu. Pred njom kleče kraljica Katarina i fratar i drže zgradu samostana pod kojom piše Kreševo. Oni mole izručujući ga njezinoj zaštiti. Iz njihovih usta idu vrpce na kojima piše 'Tuos ab hoste protege' (Zaštiti, Gospo, svoje od neprijatelja)."

Samostan je simbol njezine zemlje i njezina naroda i ona, napuštajući i bježeći ispred osvajača, izručuje Bogorodici samostan, zemlju i narod. Bogorodica je ispružila obje ruke i nagnuta je prema njima kao da ih prima u naručje a iz njezinih usta ide vrpca na kojoj piše 'Ero eis in matrem', što znači - Bit ću im majka. Čašćenje ove slike ponovno oživljuje a narod smatra kraljicu Katarinu sveticom.

Uz ostale brojne slike, treba spomenuti da je 65 slika raznih suvremenih umjetnika poklonio samostanu fra Vijeko Matić.

Od kipova ovdje spominjemo samo kip sv. Katarine iz XV. stoljeća koga su vjernici spasili kada je 1765. požar uništio samostan i crkvu. Vjernici ga gorljivo časte. Prema tradiciji, pred njim se molila kraljica Katarina.

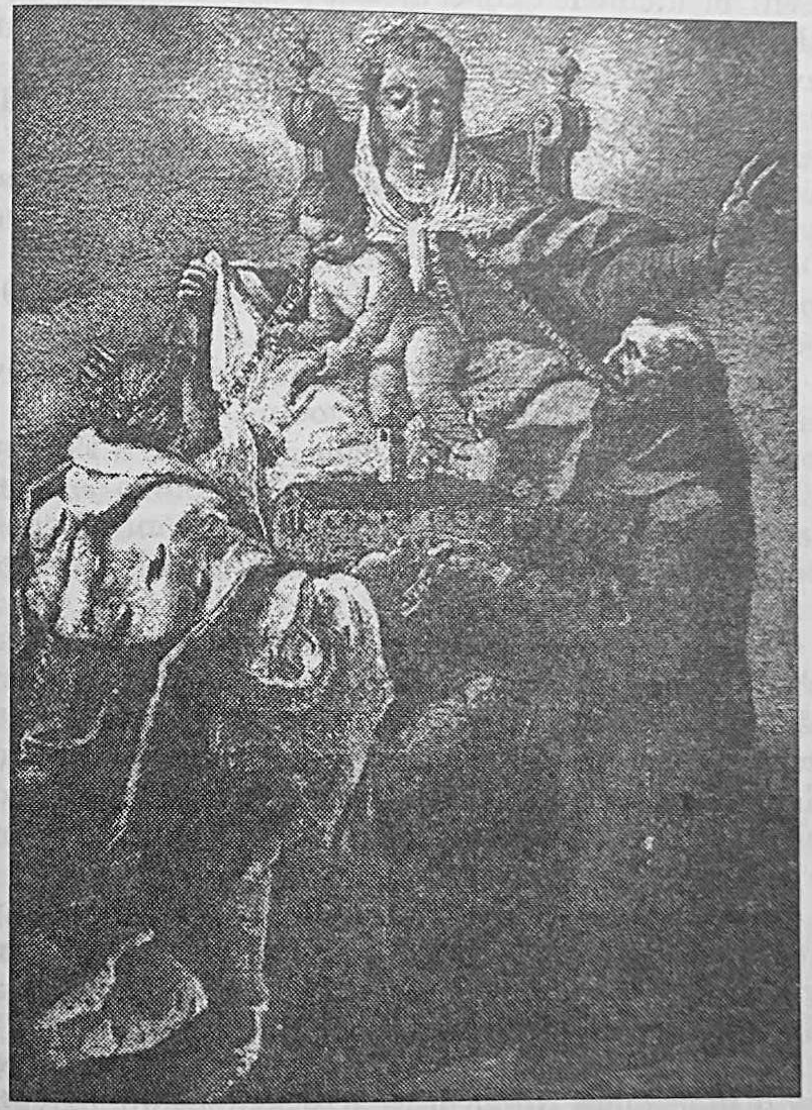

Bosanska kraljica Katarina daruje Kreševski samostan Majci Božjoj - rad G.F.F.F. 1750. - Venecija

- Ljekaruše (likaruše)

Svjedočanstvo i dokaz da su se kreševski fratri mnogo bavili medicinom i liječenjem su njihove - ljekaruše (likaruše). U samostanskom se arhivu ovdje i danas čuva njih 29, dok su one najbolje nestale. Tako je na Širokom Brijegu ostala likaruša (ljekaruša) fra Mije Nikolića koji je rođen u Kreševu 1825. a umro na Širokom Brijegu 1877. Tu ljekarušu smatraju najcjelovitijom i najsređenijom. Napisao ju je 1868. pod naslovom "Domaći ljekar". Nju je u cijelosti objavila Radmila Filipović-Fabijanić u Glasniku Zemaljskog muzeja 1971. godine.

Jednu od najopširnijih ljekaruša napisao je fra Lovro Mihačević (372 stranice) 1900. godine. Napisana je na temelju brojnih medicinskih djela. Čuva se u Provincijalatu Bosne Srebrene u Sarajevu. Fra Lovro je imao i vlastitu ljekarnu. S dopuštenjem kvalificiranih liječnika primjenjivao je svoje medicinsko znanje u Albaniji, gdje je dugo djelovao, ali i u Bosni.

O jednoj nestaloj ljekaruši postoji pismo koje se nalazi u arhivu samostana. Ivan Kristić (bivši fra Augustin), naime, piše samostanu da je on jednu kreševsku ljekarušu predao Provincijalatu u Zagrebu s molbom da ju pošalju Provincijalatu Bosne Srebrene a ovaj vrati u Kreševo. Kristić je ovu ljekarušu odnio pri povlačenju krajem rata iz Kreševa i njoj se od tada gubi svaki trag.

Od poznatijih kreševskih franjevaca, koji su se bavili liječenjem navodimo: fra Tomu Dafinića, fra Franju Gracića, fra Tadiju Lagarića, fra Nikolu Ilijića, fra Matu Nikolića i fra Mirka Mačugu.

Fra Mirko Mačuga je bio i zadnji fratar koji se u Bosni bavio liječenjem. Imao je u Kreševu svoju privatnu apoteku. Bilo je tu lijekova nabavljenih iz državnih

ljekarni, nešto njegovih lijekova i melema i mnogo ljekovitih trava. Kada se 1942. čulo da dolaze partizani, on je, sklanjajući se iz samostana, ostavio u ljekarni "upozorenje", u kojem objašnjava da ovaj kraj nema liječnika, da je svijet siromašan te da on svojim znanjem medicine i lijekovima koji se tu nalaze služi narodu.

Partizani su ipak pokupili sve lijekove iz ljekarne a jedna partizanska liječnica je ostavila pismo u kojem kaže "Oče, fra Mirko, ne zamjeri nam jer smo i mi narodna vojska" a i ostalo je dosta uljudno napisano; potpisala se kao Jelena. Tako je završila zadnja fratarska ljekarna i fra Mirko sa svojim radom liječnika fratra. Njemu je dolazio narod i iz udaljenih krajeva.

- Fratarski posjedi

Vjekovima se u samostanima živjelo od zemljoradnje i stočarstva. Budući da su to bili najpouzdaniji izvori za izdržavanje, fratri su kupovali zemljišta za obrađivanje: kosanice, jer su držali mnogo stoke, konja i volova, šikare i gajeve. Isposlovali su od turskih vlasti jamstva da se u njihove posjede ne dira.

Da bi se ta zemljišta obrađivala, naseljavali su na njih kršćane-vjernike nezemljaše-kmetove. To su radili planski da zaštite svoj narod, jer su i kmetovi bili zaštićeni na fratarskoj zemlji. Drugi je jedan važan razlog za takvu orijentaciju bio da se samostanu i crkvi osigura okolica susjeda vjernika kako bi i sami tako mirnije živjeli. Kupovali su zemlje i od muslimana, skupo je plaćajući. Tako su radili po Kojsini, Kočevici, Glavicama. Sve su te okolne njive bile njihove.

Time su zaustavljali selidbu vjernika i njihovo napuštanje terena a fratarski posjedi postadoše neka vrsta azila za te kmetove. Štoviše, posjedi su ojačavani dovođenjem i naseljavanjem mnogo svijeta iz Hercegovine.

Sadili su i uzgajali mnogo voćaka. Kroničar navodi da su "1901. g. šljive dobro rodile u nas na Gradu bilo je oko 80 tovara, u Neretvi također šljive rodile vrlo dobro i vinogradi koji su bili u Podhumu, Mrakovu. Mi smo imali svoje vinograde u Neretvi i tako se opskrbljivali vinom i rakijom, što se mnogo trošilo, jer je bilo u samostanu preko 15 svećenika, pa je trebalo imati i velike bačve u podrumima, a kupovali smo grožđe i prodavali ga u Kreševu. Držano je u badnjevima koji su mogli imati i po 50 tovara. Bilo je jeftino jer je kasno dozrijevalo u onom kraju pod Bitovinjom."

I danas se zna koje su zemlje bile, odnosno koje su pripadale samostanu.Možemo ih prepoznati po starim kestenima što su ih fratri sadili i uzgajali, neki su od njih jako stari i iznimne veličine i ljepote. Izvanredno su veliki i lijepi i bukovi gajevi. Partizanske su ih vlasti oduzele fratrima (nacionalizirale) da bi ih za ovoga rata (1992.-1996.) a i sada domaći ljudi neodgovorno i pohlepno sjekli i uništavali, na Dubovicama, kod Tuluma, na vrh Klanca, na Kočevici, sve do na vrh Kojsine. Dalje kroničar navodi. "Imali smo kmetove u Ravnima kod Vranaka, na Gradu sa Oraškom, u Kojsini, Čardak sa Lipom i Košarama, u Tvrtkovićima na Bokulji, Kočevici (blizu Kamenika), Pirin kod Toplice, gdje su hrastovi gajevi glavno, Komari sa gajem kod Brda, Dubovice i oko samostana sve do kreševskog klanca sa šumom, u Polju Resnik (više parcela) sa Sehovom barom, Lopata sva naša, sjenokoše s okolnom šumom. Na Inaču nekoliko sjenokoša. Imamo kmeta još u Mrakovu (Neretva) sa vinogradima, vinograde u Blučićima, Podhumu. Kmeta u Ponijevu. Imamo još po kojekud njiva. U Kameniku, na Lipi, Dugi dol, Lepenici. Od ovoga svega imalo se malo koristi, a nešto je trebalo za naše uzdržavanje."

Agragnom reformom od 1921. godine, samostan je izgubio sva kmetska selišta. Među njima je bila i velika planinska sjenokoša (1500 dunuma) zvana Lopata. U sporu s agrarnom komisijom fratri su uspjeli obraniti

Lopatu jer su dokazali da su je kmetovima davali samo privremeno, odnosno da su oni sami s Lopate kupili sijeno. Tako je Lopata ostala samostanu. Ime je dobila po svom izgledu - kao šiljak lopate.

Prije okupacije BiH pripadala je Lopati i sva šuma oko nje. Austrougarska vlast nije priznala šumu kao posjed, premda je još za turskog vremena bilo zabranjeno drugima sjeći šumu. Bio je običaj da se Lopata kosi o Ilindanu i poziva moba. Mnogobrojnim je koscima hrana nošena u velikim kotlovima, u kojima se vario grah, kupus i pura. Dogonili bi se i tovari kruha i druge hrane. Za uglednije bi se pak goste, koji bi u to vrijeme boravili na Lopati, spremala pita i nudio sir i kajmak. Bilo je na Lopati i dosta jagoda i borovnica (vrijesinja).

Lopata je kao stvorena za uzorno planinsko gospodarstvo i po svom položaju ima za to sve uvjete. Stari su tu uzgajali i stoku i pravili za nju torove. U nekim zapisima iz 1856. godine stoji da je Lopata u dobroj godini davala i po 1000 tovara sijena (jedan tovar po 100 kg) ako bi se prije potorila. Ovo je mjesto pogodno i za stočarstvo i proizvodnju mlijeka i sira. Zato je samostan 1880. tu podigao staju i kućicu za pastire i sjenik. Godine 1935. napravljena je nova kuća.

- Samostanski jelovnik

U staro su se vrijeme fratri bavili proizvodnjom hrane za vlastite potrebe, povrtlarstvom i drugim vidovima pribavljanja hrane; bilo je tu kupusa, graha, krumpira, repe, cikle (čukundruka), poriluka (prase), lisnatog povrća, crvenog i bijelog luka, krastavica i paprike, mrkve, rotkve (rodakve) i inog zelja obilno. Od mesa, govođe i bravlje pastrme, krmetine, slanine, kobasica, suhih plećki i butova (šunki) pun tavan. Uredio se prema tome jelovnik preko cijelog tjedna s promjenom za svaki dan.

Za juhu (čorbu) je služila gusta juha od suhog tijesta (tarana), satrmać, domaći rezanci (jerišće), krumpir, kupus, repa, prekrupa (bungur), riža i grah, a bilo je i mesnih juha. Jele su se razne pite i uzljevače, pirjana i pečena mesa, ribe somovine i glavatice te ulovljena divljač... Puna je smočnica bila i suha voća i marmelade (pekmeza).

Za ručak su se obično posluživala tri jela, tako često i za večeru. Nedjeljom bi se pak služila četiri jela s juhom (čorbom), pečenjem, salatom, te, kao slastice, razne pite: mesnjače (burek) zeljanice, tikvenjače, krumpiruše, kupušnjače i dr. Od suhih svinjskih plećki pravila se "štrudla" s jufkom (rastjeranim tijestom). Somovinu bi dobivali od lepeničkog župnika a glavaticu iz Neretve. U našim je rječicama bilo obilje pastrve i pešova. Po austrougarskoj okupaciji sve se, međutim, stalo mijenjati. Država u vlasništvo uzima i vode i lov na divljač pa se morala tražiti i platiti dozvola za ribolov i lov. "Kuferaška" sarajevska gospoda tako sve izmijeni pa i jelovnike. Osnivanjem škola i zajedničkih gimnazija i umnožavanjem župa u samostanima se smanji broj fratara, a tu su slali i stare osobe, s čim polako prestade i kućno gospodarstvo. Meso i smok se otada morade kupovati za gotov novac a njega nikad nije bilo dostatno. Za radnike u samostanu kuhao se grah, kupus, prekrupa (bungur) i dodavala pästrma.

CRKVA SV. KATARINE U KREŠEVU

Sudbinu kreševskog samostana doživljavala je i crkva, koja je više puta paljena i rušena. Smatra se da su i crkva i samostan izgrađeni u vrijeme bosanskih kraljeva zahvaljujući nastojanjima prvih franjevaca koji dođoše u ove krajeve. Postoji predaja da je samostan i crkvu podigla bosanska kraljica Katarina. Nju potkrjepljuje i podatak da do danas nema niti jedne crkve u Bosni i Hercegovini posvećene sv. Katarini, djevici i mučenici. A i ruševine su u neposrednoj blizini - Bedem grad - nesumnjivi dokaz starine samostana i ove predaje.

Crkva je građena nakon požara (1765.) po zamisli fra Andrije Kujundžića a po uzoru na rimsku crkvu sv. Petra u okovima. Zbog oduljeg i postupnog izgrađivanja (oko 7 godina), nedostataka dobrog materijala, valjanih majstora a najviše zbog nespretno konstruirana krova pokrajnjih lađa preravnog a srednje prestrmog, bez ikakvih snjegobrana, crkva je bila izložena stalnom prokišnjavanju i brzom truljenju greda i drvenog krova. Čak se i poslije stavljanja limenog pokrova (1883.) na pokrajnjim lađama krov još više rastresao usljed naglog padanja snijega sa srednjeg krova. Također se, zbog opetovanog popravljanja, svakog proljeća oštećeni

stropovi od drvenih dasaka morali biti ožbukani. Zadnjih je godina bilo upravo pogibeljno biti u crkvi za velikih kiša, jer je žbuka s drvenih dasaka opadala u velikim komadima. Zato se stalno razmišljalo o gradnji nove crkve. Crkva je bila bez zvonika sve do 1873. godine jer su u Otomanskom Carstvu zvona bila zabranjena. Do te se godine zvonilo samo unutra, u dvorištu, gdje se nalazio niski zvonik od drvenih greda. Tek je 1873. dobiveno dopuštenje za gradnju zvonika. Tako je dozidan toranj uz crkveni zid. Prvo je zvono, teško 70 kg, na svoj trošak iz Đakova nabavio fra Franjo Čičić, rođeni Krešević. Ono je, sa još dva manja, postavljeno u ozidani toranj.

Kada je 1896. fra Jako Marić postao gvardijanom, odmah je osnovao odbor za prikupljanje novčanih priloga za gradnju nove crkve. Novac je slabo pristizao. Početkom 1914. godine ponovno se poradilo na gradnji jer se počeo pribavljati i prijeko potrebni materijal za gradnju.

Ispečeno je 749 tovara vapna (kreča) (preračunato u kilograme - 89.880), proizvodnja kojeg je stajala 2 helara po kg. Za gašenje vapna (kreča) dovedena je voda s Barice, iz fra Jerkina vrta. Kao drvo za paljenje uzeta je samostanska bukovina a sva ostala izradba djelo je majstora Antuna Tucakovića, poznatog i priznatog vještaka u tom poslu. Sva je sreća što je sve to učinjeno upravo u to vrijeme jer bi kasnije bilo i stostruko skuplje. Naši su stari proizvodili vapno kojekuda oko Kojsine i Vranaka ne znajući da se to moglo uraditi i u neposrednoj blizini samostana. Još je bilo pribavljeno i 64 kubična metra pijeska, i to odmah kod mlina na Šehovišću.

Pribavljeno je i ispilano 500 komada daske (trenice) za skele, usječene na samostanskoj Lopati. Iste je godine pozvan i arhitekt Karlo Paržik, šef građevinskog odjela u Zemaljskoj vladi za BiH u Sarajevu, da s tadašnjim provincijalom fra Lovrom Mihačevićem (rodom iz Kreševa) utvrdi situaciju gradilišta.

Mislilo se crkvu posve iznova graditi i pročelje okrenuti u duljinu prema gradu a zvonik staviti pokraj samostana. Sve bi tako bilo praktičnije a bile bi otklonjene i mnoge neprilike što ih izaziva sadašnji položaj crkve. Nesretni je, strašni i dugotrajni rat, međutim, započet iste godine u lipnju, omeo sve snove i cijelu stvar odgodio za punih sedam godina.

OBNOVA CRKVE 1922. - 1924.

Tek su se 1921. stekli uvjeti za gradnju nove crkve. Bio je to i kranji čas jer je posvemašnje propadanje zgrade zaprijetilo rasulom. Čvrsto je odlučeno početi s gradnjom unatoč nepodnošljivoj poslijeratnoj skupoći. Sva je sreća da je ostao živ i zdrav raniji arhitekt g. Paržik koji je, kao umirovljenik, živio u Sarajevu. On se domah odazvao na poziv i došao u Kreševo. Prije početka izrade nacrta, arhitekt zaželi čuti i vidjeti sve ono što se odnosilo na konstrukciju stare crkve. Kroničar tu situaciju opisuje ovako.

- Godine 1853. - veli on - produžena je i proširena stara crkva iz 1767. koja je u potpunosti izgorjela. Osnova je izvedena sa tri lađe i kamenim stupovima, svaki od jednog komada s podnožjem i vijencima. Stupovi nisu bili uglačani nego hrapavo otesani, osim dva uz svetište koji su bili od mramora. Pri obnovi su ovi stupovi obzidani sedrom jer su bili pretanki da se uglade a svodovi nisu bili jednaki niti stupovi iste visine. Strop je bio od drveta. Po širini crkve stavljene su duge hrastove grede da stežu i drže zidove a bilo je i nekoliko željeznih. Svetište je bilo otvoreno na sve lađe, a kako su pod svodom bile zazidane na stupovima nekakve drvene galerije, morala se napraviti prezida s obje strane i tako su nastale sadašnje prostorije oko svetišta (male sakristije). Krov je bio djelomice naslonjen na brijeg pa su, od stalne vlage, istrule grede koje su ga držale te se morao

ukloniti. Tako je nastao sadašnji portal a da crkva nije izgubila na prostoru. Ulaz u kor kroz toranj probijen je još 1893., kada se dograđivala druga polovica samostana. Zazidani su i svi prijašnji prozori jer su bili bez ikakve simetrije i polutruli. Prijašnji zidovi srednje lađe nadozidani su za metar visine radi postavljanja novih prozora i

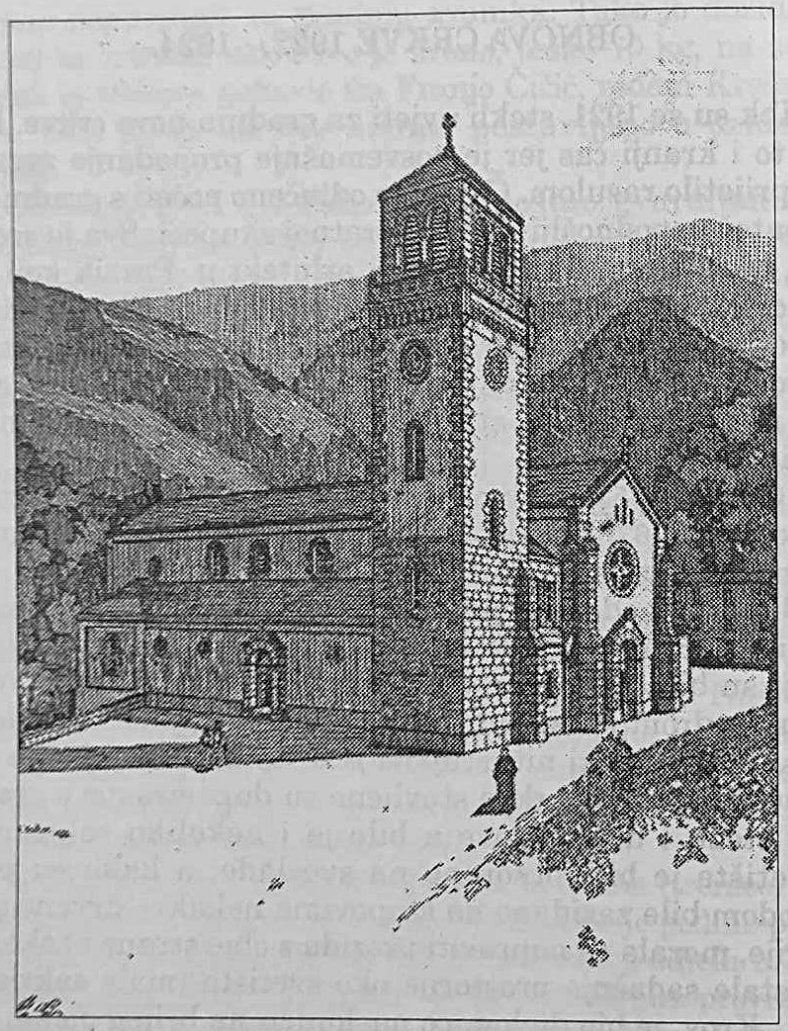

Nacrt za obnovu samostanske crkve u Kreševu iz 1923.

krova. Pod svetištem je bio podrum, nad kojim su bile postavljene debele hrastove grede i na njima hrastove daske, a na njima nasut čitav metar visoki zemljani nasip da bi na njega bio stavljen pod, a na ovome oltar. Kako su grede ipak bile istrule od vlage, pod bi se za koju godinu ulegao i oltar srušio. Zato je u podrum stavljeno mnoštvo kostiju s iskopa i sve zasuto zemljom. Tako su od stare crkve ostali samo glavni zidovi.
Prozori i vrata su napravljeni od pouljene hrastovine. Svi su zidovi bili vezani željeznim sponama. Zvonik je povišen za još pet metara i urešen lijepim vijencem od cigle i betona s kamenim prozorčićima.

U prosincu (1921.) ponovno je stigao arhitekt Paržik radi konačnog mjerenja crkve. Prikazao je nacrte rekon-

Trošno ustupa mjesto suvremenome - trenutak poslije rušenja stare radi gradnje nove samostanske crkve

strukcije i nakon toga mu je povjerena izrada plana. Crkva bi, po prikazanim nacrtima, trebala biti na starim zidovima.

U travnju 1922. počela se sjeći građa (japija) za hrastove grede pokrajnjih lađa po fratarskim gajevima u Kojsini te iz Bokulja, Bogoševa i Dubovice. Kamen se počeo lagumati u starim kamenolomima povrh staja, nad crkvenim putom. U lipnju su dalmatinski klesari, pod vodstvom Mije Peze, počeli tesati kamen. Počela se sjeći i jelova građa za crkvu u šumi Visočici, na mjestu zvanom Pušine (kao dopuna onoj ranijoj). Budući da je to bila državna šuma, vlada je dopustila sječu daljnjih 70 kubičnih metara, koju nam je potrebu označio arhitekt. Sječa je bila besplatna.

Prvog ožujka 1923. počelo je rušenje stare crkve, tj. svega onog što je trebalo izmijeniti a najviše stare oltare. Bilo ih je sedam. Veliki je u svetištu, gdje treba biti novi; desno od njega je oltar sv. Ćirila i Metoda, zatim Gospin, pa sv. Josipa. S druge je strane oltar sv. Franje i sv. Ante pa Presv. Srca Isusova i sv. Ivana Krstitelja. Iza oltara je podignut stari pod koji je bio od kamenih ploča još od 1765. a u proširenju (1853.) od drvenih podnica.

Pri dizanju ploča otkrivene su grobnice, u koje su do 1820. pokapani i svjetovnjaci a od 1876. samo fratri. Prigodom otvaranja i zasipanja grobnica nađena su i dva čitava kostura koji su bili u tako dobrom stanju da su se mogli uzeti za noge i glavu i izvaditi. Na njima je još bilo komada odjeće, te kože na prsima i nogama. Stavljeni su u novi grob da ne smetaju radi kopanja temelja uza stupove. Svijet, čuvši za to, navali dolaziti i gledati to čudo. Stoga ih ponovno izvadiše i staviše u sanduk koji bi ostavljen u jednoj samostanskoj sobi gdje su preneseni kipovi i slike.

Osobit doprinos za obnovu crkve dao je vlč. Bosiljko Bekavac koji je poslao 25.000 dinara (100.000 kruna) i dr. Mirko Kajić 25.000 kruna. Oba su župnici u Americi. Oni su bili pripadnici kreševskog samostana. Prilog župljana

pak bio je u besplatnom privlačenju građe za krov crkve, sječi hrastovih greda i njihovom privlačenju volovima do crkve. Nabavljen je i crijep za crkveni krov (12.000 komada) iz Sarajeva od firme Martinčević (s prijevozom 8 kruna komad).

Arhitekt Paržik dovede i palira (voditelja crkvene gradnje) g. Davišeka. Pogođeno je da mu se za rad da 12.000 kruna mjesečno, sa stanom i hranom u samostanu. S njim je bio i dr. Antun Buljan koji je pokazao razglednice stare i nove crkve što ih je, svojim troškom, naručio, a prodavat će ih po 10 dinara u korist gradnje crkve.

Pojačanim pak trudom i dobro organiziranim radom uspjelo se do kraja kolovoza (1923.) postaviti krov i pokriti ga crijepom. Do listopada je završeno i postavljanje stropa. Ostala je izradba portala i sva unutrašnjost crkve. U tim je poslovima velik doprinos imala mladež, većinom djevojke iz Kreševa. Zbog nedostatka novca počelo je otpuštanje zidara da bi 13. listopada bio potpuno obustavljen rad, osim limarskih poslova.

Proslava blagdana sv. Katarine ipak je održana i u nedovršenoj crkvi (25. studenog).

Za nastavak radova na obnovi crkve zatraženi zajam od banke nije odobren. Dolaze i prijetnje zbog neplaćenih računa a uz njih i neizbježni sudski sporovi. Zato uprava samostana moli vlč. Bekavca, koji je već ranije dao golem novčani prilog za crkvu, da se umilostivi dati zajam uz zalog sjenokoše Lsopata. Dobiven je zajam od 130.000 dinara, ali bez zaloga. Kasnije je ovaj veliki dobrotvor poklonio samostanu cijeli iznos.

U svibnju 1924. godine poduzetnik Ivan Kučan dovodi majstore iz Sarajeva, s kojima je pogođeno žbukanje crkve iznutra za 72.000 dinara a ličenje za 50.000. Tijekom ljeta bivaju završeni radovi na žbukanju zidova te veići dio limarskih radova. Ličenje zidova poče u kolovozu a bi završeno 10. listopada. U rujnu su postavljene i skele oko zvonika. To je stari zvonik građen još 1872. god. koji treba biti preuređen prema novim nacrti-

ma arhitekta Paržika. Postavljanje i svečani blagoslov križa na zvoniku bi 12. listopada. Kroničar kaže da je dan bio sunčan i vedar "kao riblje oko". Misa je bila pred crkvom. Naroda više tisuća iz grada i okolnih župa. Križ je od bakra, visok 1,7 m. Početkom studenog potpuno bi završen zvonik i skinute skele. Ostalo je još pođenje crkve, oltari, ispovjedaonice i klupe.

Protekle su još dvije godine do postavljanja poda (1926.) od hrastovih dasaka debelih 4 cm s utorom kao za brodski pod, jer nije bilo dovoljno novaca za keramičke pločice. Tek sljedeće, 1927., godine bi napravljena nova propovjedaonica od lipova drveta. U tu su svrhu posječene lipe na crkvenom putu. U lipnju su obnovljene i postavljene dvije ispovjedaonice i nova ograda svetišta.

Toranj crkve je bio bez zvona, što bijahu odnesena u vrijeme Prvoga svjetskog rata i preljevena u topove. Narod priča da su zbačena sa zvonika te da je metal zvona drhtao cijeli dan a zvona bolno jecala. Zato su 1928. nabavljena nova zvona. Ostalo je, naime, samo malo zvono od 70 kg koje se nije čulo ni u Kreševu. Naručena su nova zvona iz Ljubljane koja 20. rujna stigoše na željezničku stanicu u Visokom. Odatle bijahu prevezena u Kreševo svečano urešeni vijencima cvijeća kojima ih okitiše kreševske djevojke. Zvona bijahu svečano postavljena na zvonik (14.10.) i blagoslovljena po obredniku, da bi odmah potom zazvonila u skladnom suzvučju. Zvona su imala ove značajke:

- najveće je teško 613 kg, dar fra Blaža Pordušića, s natpisom: "Sv. Katarino, moli za nas - 1928.";
- srednje je zvono teško 408 kg, dar Bosiljka Bekavca i dr. Mirka Kajića iz USA, s natpisom "Bezgrješno začeta, moli za nas - 1928.";
- najmanje je zvono teško 302 kg, s naptisom "Sv. Anto, štiti nas - 1928." pribavio samostan uz pomoć župljana.

Na svakom zvonu, osim gornjih natpisa, ima lik zaštitnika - sveca kome je ono posvećeno. Tako je prvo sa slikom sv. Katarine, drugo Bl. Djevice Marije a treće s likom sv. Ante.

U ovoj godini je napravljeno i 12 crkvenih klupa od lipovine i jelovine. U obnovljenoj crkvi privremeno su postavljene dvije menze (stolovi) iz refektorija i od njih napravljen oltar. Pred Božić je postavljen novi oltar od umjetnog kamena, vrlo lijepo izrađen, a iznad njega treba biti postavljena slika sv. Katarine koju je naslikao akademski slikar Gabrijel Jurkić. Popravljeni su i oltari pokrajnih lađa, obojeni i pozlaćeni. Postavljena je i ploča od crvenog mramora s pozlaćenim slovima "Vlč. Bosiljku Bekavcu iz Amerike, najvećem dobrotvoru u obnavljanju crkve."

U svibnju samostan posjeti slikar Gabrijel Jurkić da bi razgledao mjesto gdje će biti postavljena slika sv. Katarine što bi kod njega naručena. Pregledavši crkvu i stare slike, izjavi da se sve mogu popraviti.

Krajem studenog sa zakašnjenjem stigoše i nove orgulje da bi po prvi put zasvirale na polnoćki. Ovdje treba zabilježiti i jednu zanimljivost. Budući da biskup fra Augustin Okić imađaše vrlo dobre odnose s carem Josipom Drugim, ovaj vladar 1806. dade izraditi orgulje kao dar za kreševski samostan i crkvu. Ali one dospješe u neku drugu crkvu u Austriji. Saznavši to, car naredi da se izrade druge orgulje, ali ni ove nikada ne stigoše u Kreševo. Koliko će crkva služiti Bogu i vjernicima, vidjet će se iz sljedećeg poglavlja.

ZIDANJE NOVE CRKVE

U godinama što su slijedile od 1930. do 1960. primijećeno je da lagano ali sigurno dolazi do slijeganja terena na kojemu je podignuta crkva. Usljed toga počele su se pojavljivati pukotine na zidovima a kasnije i na

lukovima. Stanje postaje sve lošije da bi se, napokon, 21.veljače 1960. održao proširenі sastanak članova samostana. Obznanjuje se izjava stručnjaka koji nisu sigurni u trajnu sanaciju crkve. Nakon opširne rasprave donosi se odluka o gradnji nove crkve a ne sanaciji postojeće jer na to upozorava i ono iskustvo iz 1924. godine. Nitko, naime, ne može pouzdano reći da se neće ponovno dogoditi slijeganje terena. Zato "pada" odluka da se gradi nova crkva ali ne na temeljima starog objekta. Osim toga odlučuje se da se nova crkva treba graditi u smjeru istok-zapad a ne sjever-jug, kako je bila postavljena ova dosadašnja.

Stručna komisija geologa, pregledavši teren 16. svibnja 1961., smatraju da je uzrok pucanju zidova dvojak: loše izvedeni temelji i blizina terenu koji ima pad 70 - 80 stupnjeva, gdje lako dolazi do slijeganja tla. Konačno će se rješenje donijeti nakon pomnijih ispitivanja. Ono je potvrdilo namjeru da se nova crkva gradi u smjeru istok-zapad.

Izrađena je idejna skica što su je izradili: ing. Evangelos Dimitrijević iz Sarajeva, ing. arh. prof. J.Valentinčić i ing. J.Onvahan iz Ljubljane. Usvojen je, zatim, projekt firme "Sušić" kasnije AGEM iz Zagreba. Navedena je firma osvojila fratre lijepom i maštovitom maketom, uža sve potrebne nacrte i proračune, pa je taj plan i usvojen. Veliku pomoć u izvođenju usvojenih planova dobili su fratri od ing. Zdravka Ćuka i ing. Slave Malkina, najboljeg statičara u Sarajevu, koji je u Kreševo dolazio u društvu s liječnicima dr. Pšornom i Blažanovićem.

Često pozivani, oni dolaziše da pomognu svojim velikim znanjem i iskustvom. To su činili i u Kiseljaku pri gradnji župnog stana a i crkve na Brnjacima. Sve su to radili besplatno, iz prijateljstva, i time pribavili izvanredno poštovanje kreševskih fratara.

U svibnju 1962. provincija imenuje komisiju za gradnju crkve u Kreševu, u sastavu: fra Alojzije Misilo, fra Kruno Misilo, fra Bono Ostojić, fra Vlado Karlović, fra

Karlo Katavić i ja. Komisija ima zadatak izabrati lokaciju i predstaviti nacrt nove crkve. Odlučeno je da se crkva radi na starom mjestu, odmaknuta od kosine brda. Pripremne radove ubrza i potres (11. lipnja) koji je u Sarajevu uzrokovao preko 800 oštećenja na kućama dok je u crkvi u Kreševu otpala ruka s kipa sv. Klare, potresom su još više proširene neke stare pukotine na zidovima.

Tako je 1963. godine počelo rušenje crkve. Orgulje su demontirane 29. travnja, a 7. svibnja i oltar te izneseno pokućstvo. Tu je 12. svibnja izrečena zadnja sv. misa i u samostanu opremljena nova kapelica. Neposredno iza toga počelo je otkrivanje krova i rušenje zidova. 15. svibnja su zadnji put zvonila sva zvona a 18 se ruši glavna lađa crkve. Krajem mjeseca bi završeno rušenje do poda, osim stupova i tornja. Do 8. lipnja je sve porušeno. I toranj, i crkva. Za sve vrijeme rušenja nije se dogodila ni najmanja nesreća ni neprilika. Otkopane su grobnice u glavnoj lađi. Nađeno je mnogo kostiju i lubanja te dijelovi habita i krunica. Sve su kosti stavljene u pet sanduka i prenesene u zajedničku grobnicu na Ograđu. U nastavku kopanja ispod svetišta naišlo se na veću prostoriju s velikim brojem kostiju. I one su u devet sanduka prenesena u zajedničku grobnicu.

Prigodom iskopa temelja za novi toranj vrše se miniranja kamene litice na kojoj će se graditi toranj. Ruši se i aneks samostana, što ga je izradio Savjet za socijalni rad za svoje potrebe.

Nakon više revizija i izmjena u planu gradnje, samostan dobi dopuštenje u rujnu (10.) da se može započeti s betoniranjem temelja. Za toranj su iskopi u dubinu i do 6 metara da bi se došlo do tvrde litice koja će bez slijeganja podnijeti težinu tornja. Nastaju problemi s armaturom. Uz mnoge teškoće i neprilike ipak je sretno završeno betoniranje temelja za crkvu i toranj (11. listopada). Blagoslov temeljnog kamena bi obavljen tri dana kasnije. Održana je i sv. misa a na mjestu budu-

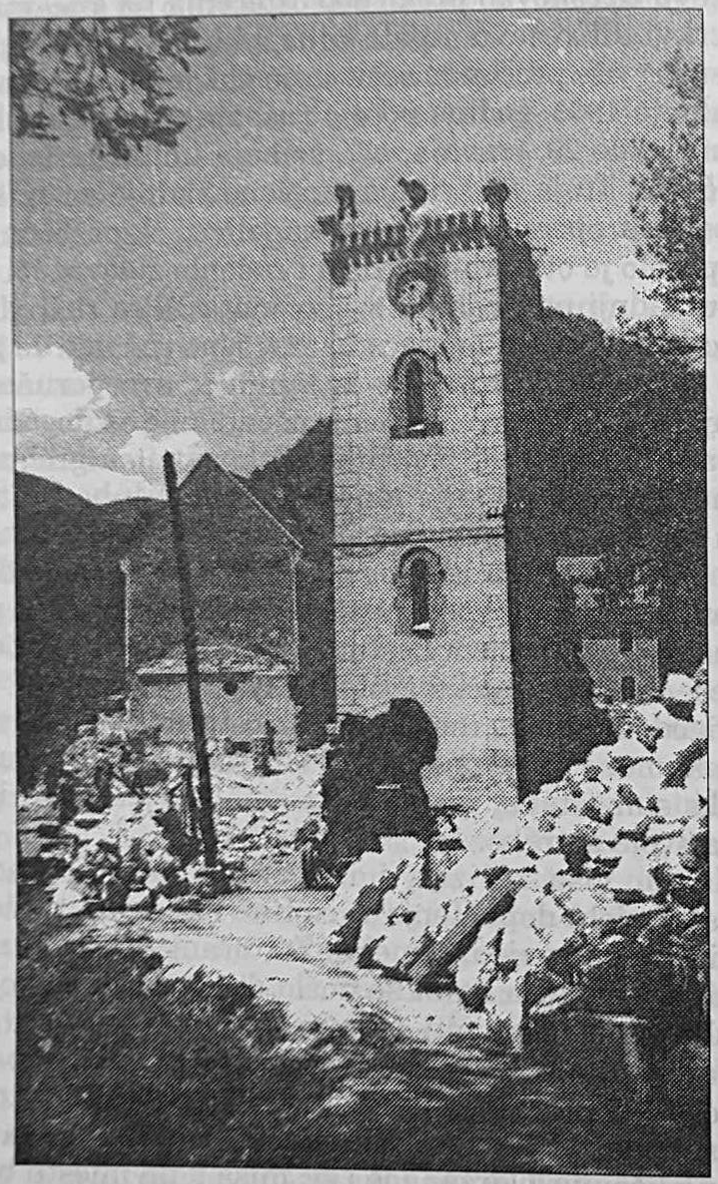

Kao da se dirnulo u živo tkivo narodnoga bića - trenutak rušenja crkvenoga zvonika 1962.

ćeg oltara podignut je veliki drveni križ. Blagoslov temeljnog kamena obavio je provincijal fra Vjeko Zirdum.

U temeljni je kamen stavljena veoma lijepo izrađena povelja što ju je izradio mladomisnik fra Perica Vidić. Na svečanosti se okupilo oko 4.000 vjernika. Do polovice studenog izbetonirani su temelji tornja i oko 7 m u visinu. Na Fratarskom putu je ispaljeno 50 mina.

U srpnju 1964. nastavljaju se botonski i armirački radovi na crkvi. Nema skoro nikakvog interesa župljana za dragovoljni rad ili za novčane priloge. Stoga gradnja, odnosno betoniranje veoma sporo napreduju. Smetnje su u kišnom ljetu i nedostatku nekvalificirane radne snage. Konačan je plan, crkvu pokriti i zatvoriti do blagdana sv. Kate (25. studeni), kada bi trebalo izvršiti blagoslov crkve i održati prvu sv. misu.

Usred gradnje fratri su prisutni otvorenju džamije u Crnićima, na čelu s kreševskim gvardijanom. Dali su novčani prilog i sag kao poklon. Prisutan je i župnik iz Deževica, kome su crnićki muslimani mnogo pomogli pri gradnji crkve.

Početkom studenog su izbetonirani svi krovni nosači i na njih položene krovne grede. Polovicom mjeseca, unatoč stalnoj kiši, završeno je pokrivanje crkve, daskom i krovnom ljepenkom. Nisu na vrijeme isporučene eternitpločice ni nacrt za strop. Na sv. Katu se misa drži na zapadnoj strani samostana (fra Andrijino šetalo), jer oplata iz crkve još nije skinuta. Krajem mjeseca završeno je betoniranje s parapetima na balkonu kora.

U prosincu su postavljena sva vrata na crkvi od slavonske hrastovine. Budući da nisu pristigla stakla za prozore, na sam Badnji dan su donji prozori zakovani daskama da se može održati polnoćka.

Prošlo je punih šest mjeseci u 1965. godini kada su konačno počeli završni radovi na podizanju crkve. Malo je radnika, naročito nekvalificiranih i tek po koji dragovoljac. Odlaze pomalo i stručni djelatnici. Ali molitve traju tako da neočekivano nailazi veći broj dragovoljnih

radnika, zahvaljujući kojima radovi na iskopima vrlo dobro napreduju. Na otkopu zemlje za odvodne kanale ponovno je nađeno mnogo kostiju koje su stavljene u pet sanduka da bi bile prenesene na groblje. Velik broj kostiju ukazuje na dulje pokapanje ispod crkve i oko nje u neposrednoj blizini. Do kraja srpnja su izbetonirani svi kanali i pokriveni betonskim pločama.

U to vrijeme su doneseni novi zakonski propisi i proglašena privredna reforma, jedna od mnogih uredaba bez svog uporišta u narodu. Govori se o povećanju plaća i mirovina ali život poskupljuje za 26%. To će se odraziti i na troškove oko izgradnje i uređenja crkve. Uveden je "čvrsti dinar" 1:100 a govori se i o njegovoj konvertibilnosti. Kako namirnice poskupljuju, narod navaljuje u prodavaonice da na vrijeme kupi zalihe još jeftine robe. Kupuje se uglavnom brašno, šećer i ulje. To će sigurno podići i nadnice radnika na crkvi.

Sve to, međutim, ne zaustavlja gradnju crkve jer se broj dragovoljnih radnika povećava. Nastavljaju se predviđeni radovi i oko crkve, postavlja se kaldrma, nasipa šljunak i počinje betoniranje. Postavlja se i podloga za krov crkve koja je konačno u kolovozu pokrivena eternitom.

Na Veliku Gospu je sv. misa u nedovršenoj crkvi uz veliko mnoštvo vjernika. Odmah iza Gospojine se produžuju radovi na izgradnji zida sa sjeverne strane crkve, proširuje se Fratarski put i na crkvu postavlja gromobran. Za potporni se zid Fratarskog puta koristi kamen stare crkve. Započeto je i betoniranje poda u crkvi i postavljanje horizontalne izolacije. Pristiže i 270 čm stakla za prozore i završava betoniranje odvodnog kanala niz Fratarski put.

U rujnu su postavljeni oluci na crkvi i vrše se drugi, limarski radovi. Postavlja se i oplata za betoniranje tornja, na kojem je, nakon velikih teškoća u montiranju dizalice, započeto betoniranje. U istom mjesecu je završeno i žbukanje fasade. Do kraja listopada izbetoniran je toranj do visine 18 m, a pri kraju su i završni radovi na

njemu. Postavljaju se i željezni prozori, montiraju dijelovi od aluminija. S prozorima se ima velikih problema. Veliko olakšanje nastaje kad dolazi 40 novih dragovoljaca.

Uprava samostana je razaslala pozive za blagoslov crkve na sv. Katu. U pozivu piše da je 200 godina poslije požara, u kojem je izgorjela tadašnja crkva, Bog dao da je sagrađena nova nakon izgradnje crkve 1853. i obnove 1923./24. godine. Nastaju velike teškoće zbog snijega koji je pao 6. studenoga. Ipak se uspijeva na tornju obaviti betoniranje stupova i konzola za zvona. Na temperaturi od -8°C obavljen je blagoslov dva velika križa koji će biti postavljeni na pročelju crkve i na vrhu tornja. Križevi su bili tu i u srušenoj crkvi. Pred sam blagdan dolazi mnogo ljudi da bi pomogli u čišćenju i uređenju crkve i okolice. Snijeg stalno pada i zato se svi preostali prozori koji nisu postavljeni i zastakljeni ispunjavaju ciglom da u crkvu ne pada snijeg i da ne bi bilo propuha.

Na sv. Katu 25. studenog ujutro je -12°C. U 11 sati počinje obred blagoslova crkve što ga obavlja provincijal fra Vjeko Zirdum uz još 14 koncelebranata. Prigodnu propovijed ima fra Berislav Mikulić, gvardijan samostana iz Širokog Brijega. Glibotićevu misu pjevaju domaći pjevači pod vodstvom fra Berislava Piplice. Radni dan i vrlo hladno vrijeme nisu spriječili vjernike da dupkom ispune veliku crkvu. Dva dana prije ovog blagdana srušen je zid između blagovaonice i smočnice tako da je dvorana sada mnogo dulja i može primiti veći broj sustolnika prilikom svečanih objeda. Gvardijan fra Čedo Čondić je sve uspio prirediti na vrijeme. Pozdravlja goste svećenike. Nitko od uglednih civila nije došao. Uz gvardijana je i više drugih govornika. Na večeri je ugledni gost g. Hašim Nufić koji je za gradnju crkve dao 50.000 dinara.

Prigodom blagoslova crkve, običaj je iz starine kumstvo crkvenim vratima. Kum središnjim vratima crkve je Ante Džolan, glavni majstor na rušenju i gradnji crkve, koji je dao prilog od 120.000 din. Kumstvo desnih vrata

su imale žene i djevojke iz Kreševa zajednički - uz prilog od 106.000 din. Lijevim su vratima kumovale uglavnom umirovljenice i još neke žene iz Kreševa s prilogom od 80.000 din. Vratima sa sjeverne strane kumovala je Jelka Tolo s prilogom od 60.000. Vratima na južnoj strani je kumovao Juro Čelan s prilogom od 50.000 din., iako je ranije za gradnju crkve dao 100.000 din.

Zadnjih se dana studenoga vrše radovi na podizanju zvona. Skida se oplata sa zidova tornja i krov pokriva limom. Najmanje je zvono podginuto na toranj 13. prosinca a ostala tri od 613, 408 i 302 kg dan kasnije. Ukupno je za gradnju crkve skupljeno preko 60 milijuna dinara, od čega je kreševska župa dala osam.

Nova 1966. godina donosi 60 cm snijega i -20°C temperature. Na crkvi se gotovo ništa ne radi. Iz saksonske provincije u Njemačkoj, na moblu samostana, dolaze tri brata laika i donose šest specijalnih brava za crkvena vrata i odmah ih montiraju. Izradili su i skice za unutarnje uređenje crkve: stropa, klupa, ispovjedaonica, poda, glavnoga oltara i krstionice. Slične su skice izrađene i u Zagrebu.

Krajem je srpnja konačno postavljen i zastakljen i posljednji prozor na crkvi a u kolovozu svi limarski radovi. Na sv. Katu još nisu dopremljeni prozori za toranj, niti drveni prozor na samostanskom koru, premda su za to dana čvrsta obećanja. Na sam Badnji dan je završeno postavljenje velikih betonskih prozora na tornju crkve.

Postavljen je i veliki ovalni drveni prozor na svećeničkom koru. Prozor je veoma skup. Materijal je stajao 75.000 a izrada, bez postavljanja, 150.000 din. Pred Novu je godinu postavljena željezna ograda na stepenice koje vode na kor. Ograda veoma lijepo djeluje. Iz Njemačke je dopremljen ventilator za orgulje i tri velika sanduka cijevi svirala. Odlučeno je (arhitekti i stručnjaci za orgulje) da se orgulje smjeste u prezbiterij iza glavnog oltara. Jedan od glavnih razloga za ovu izmjenu je taj što

bi se smještajem orgulja na koru u znatnoj mjeri smanjilo osvjetljenje crkve.

U 1967. godini završeno je postavljanje električnih instalacija i žbukanje zidova. Usvojeni su podrobni planovi unutarnjeg uređenja crkve: stropa, obradbe zidnih površina, grijanje i ozvučenje. Za sv. je Katu crkva potpuno očišćena i skele demontirane pa je mnoštvo vjernika poptuno ispunilo crkvu.

Strop nad prezbiterijem, izrađen od hrastovine, dovršen je 1968. godine.

U veljači 1969. stigao je novi tabernakul težak 150 kg. Nabavljene su i podne pločice iz Italije (9.600 kom.) i postavljene u crkvi, koru i kao "sokl" oko crkve (700 čm).

Početkom 1970. god. u crkvi su postavljene tri nove ispovjedaonice. Uneseno je i 38 novih, veoma funkcionalnih klupa, kvalitente izradbe. Dovezen je i oltarni kamen. U srpnju je kamionom dovezen ostatak orgulja. Kamion nije mogao uzaći uz Fratarski put. Trebalo ga je rastovariti i dijelove prenijeti do crkve. Sve je pripremljeno u prezbiteriju za postavljanje orgulja a na vanjskoj je strani prezbiterija, u dvorištu, postavljena kućica za ventilator i motor orgulja. Odmah je počela montaža orgulja usporedno s postavljanjem glavnog oltara. Menza i dva nosača su od jablaničkog granita dok je nosač u sredini menze od mramora i jednog ranokršćanskog kapitela iz četvrtog stoljeća.

Konačno su 2. kolovoza zasvirale novopostavljene orgulje. Stručnjaci kažu da su to najvrjednije orgulje u Bosni i Hercegovini. Imaju 24 registra i dva manuala. U akustičnoj crkvi zvuče veličanstveno a čitava kompozicija orgulja s glavnim oltarom naprosto ushićuje i duh podiže Bogu. Crkva je posvećena 16. kolovoza. Obredi su trajali od 10 do 14 sati. Nakon toga je izveden veoma uspjeli kolaudacijski koncert na orguljama, što ga je izveo umjetnik Željko Sojčić iz Zagreba.

U 1974. godini bi završeno postavljanje pet mozaika na pročelju crkve. Mozaike je izradio i postavio poznati um-

jetnik Ivo Dulčić iz Dubrovnika, a rađen je kao "poliptik" sa sljedećim sadržajem: sv. Nikola Tavelić, sv. Franjo propovijeda pticama, Presveto Trojstvo, sv. Katarina i sv. Leopold Mandić. Tek je 1976. god. konačno završeno uređenje pročelja crkve. Šest stupova i dva dulja i dva kraća nosača koji uokviruju prije postavljene mozaike, obloženi su granitom iz Jablanice. Drugi su površine pročelja crkve obrađene specijalnom plastičnom doradom. To je sada jedno od najljepših crkvenih pročelja kod nas. Materijalna su sredstva prikupljena u Australiji. Tijekom 1979. završeno je i centralno grijanje u crkvi tako da je crkva zagrijana već početkom prosinca.

O gradnji crkve u Kreševu mogla bi se napisati čitava knjiga pa čak i roman. Bilo je mnogo uzbudljivih događaja, mnogo teškoća i neočekivanih problema, mnogo kašnjenja i nedostatka novaca. Ali kreševski su fratri imali iza sebe stoljetno iskustvo svojih prethodnika s divnim primjerima njihove upornosti. Ova će crkva, vjerujemo, trajati stoljećima na ponos franjevačke redovničke zajednice i kreševskih fratara. Siguno će svaki posjetitelj s divljenjem razgledati ovu građevinu ili bolje reći umjetninu. A vjernici će u njoj naći poticaj da uprave svoje molitve Bogu, sv. Anti i sv. Franji ali i sv. Katarini. Uz nju će sigurno spomenuti i svoju dragu kraljicu Katarinu koju smatraju sveticom, priželjkujući dan kada će se ostvariti stoljetna želja kreševskog puka i njegovih "ujaka" da im se njihova kraljica vrati. Možda će tada žene Kraljeve Sutjeske skinuti crne marame jer su konačno dočekale povratak svoje kraljice.

KREŠEVO

Svakom je čovjeku najdraže njegovo rodno mjesto, bilo da je mali zaselak, selo, gradić ili velika urbana sredina. U opisivanju ponekad nadvladaju osjećaji tako da taj opis njegovu autoru zvuči poput pjesme. Tako će i svaki Kreševljak govoriti i pisati o ovom gradiću uz rječicu Kreševčicu samo najljepše. Nije stoga namjera ovog pisanja ponavljati sve što je o Kreševu napisano još od davnina. Najbolje je uzeti knjigu o Kreševu i franjevačkom samostanu što je prije 100 godina napisa fra Ignacije Strukić. Tamo je do pojedinosti opisan taj divni bosanski gradić i njegov samostan. Ovdje će biti riječi o kulturnim i gospodarskim događajima u posljednjih 100 godina u obliku crtica jer nije moguće sve potanko napisati. Treba se nadati da će i drugi, poput nas, opisivati stručno i pomno sve o Kreševu, služeći se dokumentima.

Općina Kreševo nalazi se u središnjem dijelu Bosne i Hercegovine. Prostire se na 150 čkm. Po posljednjem provedenom popisu stanovništva (1991. godine), na području općine živjelo je 6699 stanovnika. Od toga broja, najviše je bilo Hrvata (4738), zatim Muslimana (1527). Osoba koje su se očitovale Jugoslavenima bilo je 249, pripadnika ostalih nacionalnosti bilo je 152, dok je osoba srpske nacionalnosti bilo 33. Ovdje je zanimljiva tenden-

cija smanjenja broja stanovnika. Po popisu iz 1981. godine, naime, na području općine živjelo je 6766 žitelja, dakle 67 više nego deset godina kasnije.

Kreševska općina graniči s općinama Konjic, Fojnica, Kiseljak i Hadžići. Teren je uglavnom brdovit, na poljoprivredno zemljište otpada tek 24,2%.

Općinu, uz samo mjesto Kreševo, čine sljedeća naseljena mjesta: Polje,Volujak, Mratinići, Crkvenjak, Ivica, Drežnice, Alagići, Komari, Poljani, Rakova Noga, Troska, Gornji Crnići, Donji Crnići, Bjelovići, Crnićki Kamenik, Kreševski Kamenik, Deževice, Vranci, Kojsina, Lipa, Glavice, Stočići, Vidosovići, Gunjani, Botunja i Pirin.

Po aktualnom se ustroju zakonodavne i izvršne vlasti, općina Kreševo nalazi u Županiji Srednja Bosna, koja ima sjedište u Travniku. U sastavu Županije su još općine Travnik, Bugojno, Donji Vakuf, Gornji Vakuf,

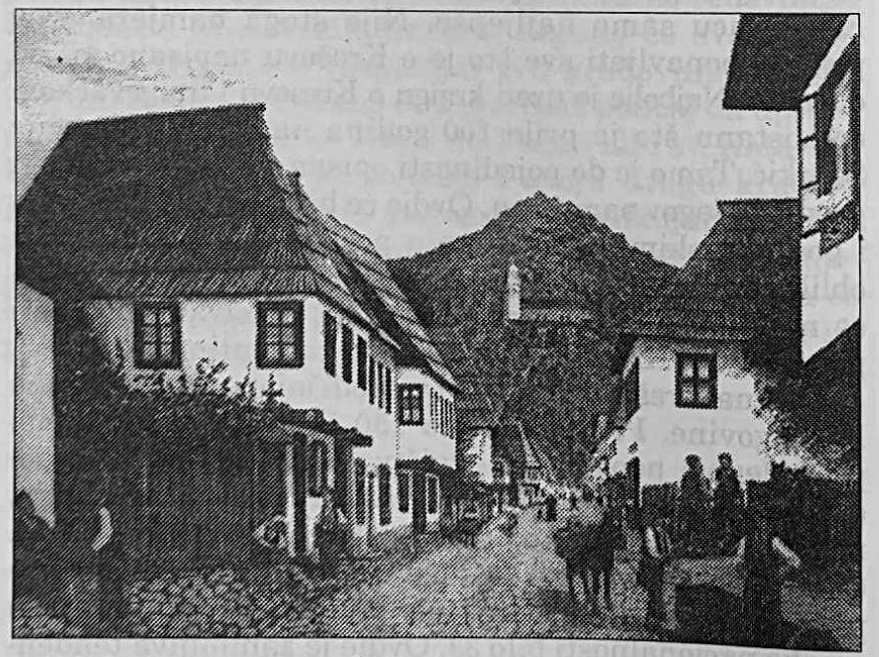

Kreševo - "Čaršija" (nekad), rad S.D.

(Uskoplje), Busovača, Novi Travnik, Fojnica, Kiseljak, Vitez i Jajce, a općina Kreševo je, i teritorijalno, i po broju stanovnika, najmanja.

"PERIPATETIČKE" "PLANINSKE ŠKOLE" ZA ČOBANE

Povijest je učiteljica života ako doista od nje želimo učiti. A učili smo i u težim uvjetima od ovih dosadašnjih. Kad je početkom prošlog stoljeća, kako bilježi kroničar, zadarski biskup prigovorio provincijalu Bosne Srebrne, da je bosanski puk neuk, ovaj mu odgovori da mu je narod pismeniji od zadarskog, jer u Bosni i čobani znaju čitati i pisati. Ovo treba temeljiti na bilješkama fra Grge Martića, uzetim iz njegova putpoisa po Hercegovini. On tu tvrdnju naime, potkrjepljuje i osobnim iskustvom navodeći primjer s Raduše. Stigavši tamo i rasedlavši konja te prostrvši deku pred zalazak sunca, ču jeku roga i iznenađen, upita: "Što je to". Rekoše mu da je to Angelus (Pozdrav Gospi), kojim "mjesni" fratar poziva na okup čobane radi zajedničke večernje molitve. U to je, naime, doba bila praksa da s narodom koji čuva ovce "na planini" ide i po jedan fratar koji bi čitavu sezonu ostao s njima. Tako je imao dovoljno vremena cijelu sezonu podučavati ljude čitati i pisati, tumačeći im i pričajući im pritom što je sve u svijetu čuo, vidio i naučio. To su bile prve pučke škole "organizirane" diljem središnje Bosne na Raduši, Vranici, Bitovnji, Vlašiću, na Kamešnici, Zvijezdi itd. Tako je došlo do ideje za otvaranje Hrvatske čitaonice. Nju je dao fra Danijel Ban, u suradnji s učite-ljem N. Anićem i Grgom. Ako se ima na umu da su fratri sto-ljećima držali škole po samostanima i bogoslovijama vani, onda je prirodno da je ovo svjedočenje o "učenim" pastirima - istinito.

Prva pučka škola u Kreševu uz crkvu i samostan (polovica XI. st.)

KULTURA

Godine 1898. u Kreševu je bila samo četverorazredna pučka škola. Za dalju naobrazbu mladeži tada nije bilo nikakve druge institucije. To ne znači da naši stariji nisu osjećali silnu potrebu da čitanjem prate razvoj novih prilika i da se oplemenjuju njegovanjem uljudbenih postignuća i kulturnim uzdizanjem po austrougarskim načelima. K tomu je bilo potrebno pratiti i kulturni i politički život Hrvata i svijeta uopće da bi se upoznala prošlost naroda i razvijala zdrava svijest o vlastitoj zemlji i vlastitom narodu.

Tako je došlo do ideje za otvaranje Hrvatske čitaonice. Nju je dao fra Danijel Ban, u suradnji s učiteljem N.Anićem i Grgom Vukovićem koji je bio upravitelj policijske ispostave i, kako kaže kroničar, dobar Hrvat i katolik. On je i dao odobrenje za osnutak čitaonice. Zajedno su napravili statut i poslali ga na odobrenje Zemaljskoj vladi u Sarajevo. U to je vrijeme Bosnom vladao ministar Kallay, Mađar, kao zajednički ministar financija Austro-Ugarske. Vrhovna je uprava nad Bosnom i Hercegovinom stavljena pod to ministarstvo zbog vladajućeg dualizma u Monarhiji. Ona je nazvala naš hrvatski jezik bosanskim. Budući da se nije smjelo isticati hrvatsko ime, predlagači, da im molba bude odobrena, moradoše čitaonicu nazvati "Narodna". Bilo je to 1900. godine, šest godina nakon zahtjeva Pjevačkog društva "Trebević" da mu se odobri naziv "Hrvatsko društvo". U oba slučaja Vlada nije odobrila ovaj naziv s nacionalnim predznakom.

Čim je statut odobren, odmah se upisalo oko 30 članova. Fra Danijel Ban bi izabran za predsjednika a učitelj Anić za bilježnika. Utemeljivači, s prilogom od po 50 forinti, postadoše župnici: fra Mijo Kopić, fra Jozo Divić, fra Rafo Čondrić i fra Blaž Pordusić.
Za prikupljenu članarinu iznajmljena je prostorija na katu u kući Franje Dropulje. Bilo je to 1901. godine.

Odmah se pokazalo da je čitaonica velik dobitak. Bilo je to pravo kulturno-zabavno središte. Redovito su dolazile novine, dnevnici i tjednici, što je okupljalo ljude. Točno se znalo kad stiže pošta s novinama i časopisima. U to bi se vrijeme članovi i ostali posjetitelji našli pred čitaonicom i za stolovima. Čitali su vijesti i komentare te raspravljali o kulturnim, političkim i narodnim problemima. Da se novine ne bi gužvale i oštetile, stavljane su u posebne držače.

Ubrzo se osjetila ruka Zemaljske vlade, čim je bilo očito da čitaonica ima uspjeha i čvrstu odluku da se nazove hrvatskom. Dekretom Vlade upravitelj kotarske ispostave g. Grgo Vuković premješten je u Kupres. Glavni uzrok njegova premještaja bilo je zdušno zauzimanje za

hrvatsku čitaonicu. Vlada je odbila molbu g. Vukovića da se vrati u službu na ranije mjesto. Čitaonica je bila središte onih koji govore hrvatskim jezikom. Tu je dolazilo do čestih sporova. Vlada zove govor u Bosni "zemaljski". Ne želi ga nazvati hrvatskim jer se bune "hrišćani" koji jezik nazivaju "srpski". Muhamedanci opet, koji se žele zvati Bošnjaci, smatraju da je ovo bosanski jezik. Vlast, valjda, po onoj: divide et impera, naziva govor naroda "zemaljski". Ali vlast ne može odoliti radu u prilog hrvatstva množine katolika. Ako je dopustila da se hrišćani nazivaju Srbima, onda mora i domaćim katolicima dopustiti da se zovu Hrvati i da otvaraju čitaonice s hrvatskim imenom.

Iz zapisnika vođenih u čitaonici, vidi se da su fratri prvi i jedini pridonijeli osnutku čitaonice a time i prosvjećivanju hrvatskoga puka. Kroničar je zato ovo zabilježio da potomstvo zna tko je "uvijek bio prvi za prosvjetljenje i unaprjeđenje naroda".

Osim čitanja novina i časopisa, u čitaonici bi se gotovo redovito pred večer skupljali i svirači i uz tambure svirali pa i zapjevali - što se kaže za svoju dušu. To je i za sve ostale izvan čitaonice bio užitak.

Samostan je čitaonicu pomogao i namještajem a darovao joj je i dvije velike zidne slike te utemeljio knjižnicu. Premda s malo članova, društvo se lijepo razvijalo. Utemeljiteljev je novac odmah uložen u štedionicu a od članarine stalnih članova kupovane su novine.

Ubrzo zatim supruga upravitelja Vukovića ponudi organizaciju djevojačkog tamburaškog zbora. Imala je izraziti smisao za glazbu i organizaciju. Njezinim zauzimanjem, brat g. Vukovića ubrzo uspije nabaviti tamburice i berde. Djevojke su imale i svoju posebnu odoru. Zabave su držane u krčmi Franje Miloševića. Tako su se počele održavati zabave. Gosti, koji bi dolazili i iz Sarajeva, tvrdili su da nema boljih predstava ni u "Napretku". Kada je fra Danijel Ban izabran za provincijala, na njegovo mjesto predsjednika bi izabran fra Stjepan

Hrvatska čitaonica u Kreševu
priregnje
u oči sv. Katarine 24. studenog 1909.
ZABAVU
U KORIST GRADNJE DRUŠTVENOG DOMA.
„FRA GRGE MARTIĆA"
na koju se Vaše p. n. gospodstvo sa cijenjenom obitelji najuljudnije poziva.
Ulazna cijena:
I. red K 2.—; II. red K 1.20; stajanje 80 helera.
Članovi plaćaju polovinu.
Dobrovoljne priloge sa strane prima sa zahvalnošću odbor čitaonice.
Početak u 8 sati na večer.
Odbor.

Dani jedinstva u provedbi hrvatskog narodnog programa - izgled pozivnice Hrvatske čitaonice za zabavu u korist gradnje Društvenog doma

Momčinović, poslije kojega su redovito predsjednici također bili fratri.

Uspješan rad čitaonice bi poticajan fra Danijelu Banu da pokrene akciju za otvaranje Hrvatskog doma (1910.). Budući da je kamata na uloženi novac u štedionicu dosta narasla, pokrenuta je druga sabirna akcija da bi se namakao potrebni novac. Prva ideja je bila da se Dom gradi u središtu grada, ali kako je općina davala besplatan teren na Rijeci, jednoglasno je usvojeno da se Dom gradi na tom mjestu. Besplatan je nacrt za izgradnju napravio Josip Misilo - rodom Kreševljak, namješten u državnoj službi.

Na Spasovo 1912. god. Hrvatski je dom svečano otvoren i blagoslovljen. Glavni dobrotvori Doma bijahu fratri, stalno se starajući o njemu i čuvajući ga u vrijeme kriza. Pri sabiranju priloga za izgradnju Doma Odbor se obratio i na sve viđenije Kreševljake koji se po službama i zanimanjem nalaze van Kreševa, no malo se svjetovnjaka odazvalo pozivu. Najviše su opet dali fratri. Dom je, za vrijeme fra Mirka Mačuge, nazvan "Radovan" a kasnije Dom fra Grge Martića s fra Grginom bistom na pročelju izvana uzidanom.

U Domu su se davale priredbe, nastupali pjevači i svirači, odvijala sijela i igranke. Dom je uvijek bio pun mladeži. Imali su svoju garderobu za glumce i često davali uspjele predstave. I knjižnica je, djelujući zajedno s čitaonicom, obilno korištena. Bila je tu i kavana.

Proslava 700. obljetnice smrti sv. Franje obilježena je u Kreševu trodnevnicom i velikom svečanošću u cijelom gradu. U Hrvatskom je domu održana predstava o sv. Franji a u crkvi je služena svečana misa u pola noći. Vanjsku su proslavu uveličali "Orlovi", nova organizacija katoličke mladeži oba spola, uz gruvanje mužara i svjetla raketa i lampiona.

U srpnju 1927. god. u Domu je održan sastanak intelektualaca rodom iz Kreševa radi vijećanja kako pomoći Kreševu koje propada u materijalnom pogledu. U

to je ime ustanovljen stalni mjesni odbor, na čelu s fra Danijelom Banom.

Katolička crkva uto pokrenu vjernike po cijelom svijetu da 1900. obilježe prijelaz iz XIX. u XX. stoljeće, da zahvale Kristu koji je vodio Crkvu 19 stoljeća i da Ga zamole za Njegovu pomoć i prisutnost u XX. stoljeću. U Kreševu je to vrlo živo proživljeno. Dominikanci šest dana održavahu misije kao pripravu za to. Meditiralo se o oplemenjenim ljudima i kulturi evanđelja, da svijet uvidi da plemenito stablo rađa plemenite plodove, a zlo zle i otrovne.

Kao spomen na ovaj doticaj stoljeća, na drugi dan Uskrsa 1900. godine svečano su blagoslovljeni križevi. Od starog stećka u polju ispilana su dva stupa na koje su postavljeni željezni križevi, naručeni u željezari Vareš.

Modernost tradicije: Lenka Kovačević i Ljerka Kordić - Tušil, studentice, u odori svoga kraja (1934.)

Jedan križ bi postavljen na ulazu u Kreševo, na mjestu zvanom Bubrežak, a drugi pri izlazu iz grada na početku crkvenoga puta. Za ovaj su se pothvat najviše zauzimali o. Mijat Momčinović i o. Stjepan Strukić. Nakon blagoslova križeva mnoštvo vjernika krenu u procesiji sa crkvenim zastavama, pjevajući litanije svih svetih. Bijaše i sunčan dan pa je i to pripomoglo sjajnoj manifestaciji katoličke svijesti u ovom gradu.

Priča se da je u nekoj svađi između katoličke i muslimanske djece došlo do bacanja kamenica muslimanske djece na katoličku kojom je nezgodom oštećen i križ postavljen nasuprot džamije. Na tužbu kotarskom sudu stigao je odgovor da je najuputnije da se roditelji djece koja su kamenovala križ ispričaju župi. Na tome se sve sretno završilo.

U spomen na 1900 godina Otkupljenja, papa pozva cijelu Katoličku crkvu, sve vjernike na svijetu da svečano i pobožno proslave ovaj jubilej, otkako je Isus, svojom mukom i smrću na križu, otkupio sve ljude. Proslava je u Kreševu svečano organizirana 8. rujna 1933. god. Tada bi podignut i treći križ na Turanju, brdu iznad Kreševa. Kroz cijelo Kreševo prođe procesija od nekoliko tisuća vjernika. Popodne bi uprigođeno narodno veselje, igrala se kola i pjevale pjesme. Tada je došlo i do jednog nemilog događaja. Jugo-žandarmi ubiše dvojicu naših momaka. Taj spomen križ je srušen za vrijeme komunizma.

Nakon ovog, najnovijeg rata, 1995. križ je nanovo podignut, blagoslovljen uz misno slavlje što su ga vodili fra Juro Miletić, gvardijan, fra Jozo Krešo i ja, i to 25. listopada na blagdan spominjanja Katarine, kraljice bosanske, u nazočnosti velikog mnoštva vjernika.

Stanje u gospodarstvu početkom XX. stoljeća bilo je vrlo složeno. Dolazak austrijskih trupa označio je i početak jednog novog vremena i u gospodarskom smislu za neke sredine, u koje spada i Kreševo. To je značilo skoru i gotovo potpunu gospodarsku katastrofu. Austrija, naime, ne čeka već gradi na sve strane, prije svega u industriji i prometu. Godina odluke za Kreševo je 1891., kada počinje s radom prva suvremena visoka peć u Varešu a potom i u Zenici (1893.). Zatvaraju se rudnici i gase vatre kovačnica u Kreševu, što dovodi do znatnog iseljavanja stanovništva, i to pretežito u novootvorena rudarska središta: Vareš, Zenicu, Brezu i Kakanj, ali i u druga mjesta.

Da bi od kovačke tradicije barem nešto ostalo, nova administracija ne odbacuje potpuno kovački obrt, što potvrđuje ustanovljenjem kovačke zadruge (1909. god.). Sljedeće godine bi položen temeljni kamen za izgradnju tvornice sagova (ćilima) ne bi li se zadržala ženska radna snaga, a u srpnju 1911. bi otvorena i tkaonica s punim naslovom "Erarna tvornica ćilima u Kreševu". Izgrađuje se i cesta između Kiseljaka i Kreševa, kroz Deru. Gradi se i nova školska zgrada. Ali sve to ne zaustavlja val iseljavanja.

I administrativne podjele idu na štetu Kreševa, vjerojatno zbog njegove nedovoljne ekonomske snage. Fojnica, koja je i ranije bila sjedište turskog kadiluka, dobiva kotarsku upravu a u Kreševu ostaje samo ispostava. Po svim popisima iz ovog razdoblja i teritorij i broj pučanstva naglo se smanjuju.

Jedina svijetla točka u sudbonosnoj 1914. godini bila je uvađanje brzojava na pošti u Kreševu.

Prvi svjetski rat poče 28. srpnja 1914. Odlaskom vojnika u rat ostadoše samo žene i starci, što uvjetova i veliku nestašicu stoke, osobito konja.Hrana u ovom kraju dvostruko poskupi. Pokupovali su je izbjeglice s granice

"muhadžiri", koji su se porazmjestili po kreševskom kraju a i drugdje. Zastala je i proizvodnja u tvornicama, izuzev onih koje su proizvodile za ratne potrebe.

Država popisuje sve zalihe hrane i naređuje da se u pšenično brašno za kruh stavlja i ječmeno, kukuruzno pa i kuhani krumpir. Zauzete su škole i javne zgrade. Vlasti zatražiše prikupljanje starih kovina. Samostan dade 30 kilograma starih svijećnjaka i svjetiljki i 27 kg stare vune.

Rat je u mnogome izmijenio život u Kreševu. Nastupio je nerad, želja za pićem i provodom, naročito kod odraslijih dječaka koji sada zarađuju zamjenjujući starije, ali se sve raskalašnije ponašaju jer im kod kuće nema očeva a škole uglavnom ne rade.

Strašna nestašica žita nastade 1917. god. Dijeli se samo po kilogram po glavi tjedno. Vlada čak naređuje da se svugdje gdje ima paprati mora kopati njezin korijen, zatim oprati, osušiti te mljeti i miješati s brašnom. Tako su i školska djeca kopala paprat na samostanskoj njivi zvanoj "Fra Jerkina bašća". Poslije su tamo posađeni krumpiri. Mesa nema, pa se u samostanu uglavnom kuhaju koprive s krumpirom.

Srećom nema mnogo poginulih jer je većina Kreševljaka u tvornicama važnim za ratne potrebe.

U 1918. godini se više ne može govoriti o bilo kakvom gospodarstvu. Sve se odvija kaotično. Cijene su, u odnosu na 1914. godinu, više i do 100 pa i 200 puta, ali se i tada (tko ima toliko novaca) ne može kupiti sve što je potrebno. Hrane jednostavno nema. Da nevolja bude veća, početkom listopada se pojavi teška bolest, kao prava pošast. Kao i svugdje u našim krajevima, bila je to "španjolska bolest" ili "žuta groznica". Samo u kreševskoj župi za tri mjeseca umrije 300 ljudi. U samostanskim župama je umrlo i nekoliko fratara.

Prvog prosinca naši političari otiđoše u Beograd i princu regentu Aleksandru Karađorđeviću ponudiše i predadoše Hrvatsku na milost i nemilost! Tako nastade

država Srba, Hrvata i Slovenaca. Ljudi se raduju jer je završen rat i da poče ujedinjenje Južnih Slavena. Na što će sve ovo naići, vidjet će se uskoro.

Rudnici i prerada ruda

Glavnu karakteristiku Kreševa čini njegovo rudarstvo i prerada kovina, napose željeza. Rudarstvo se ovog kraja provlači kao crvena nit od njegovih prvih početaka pa sve do danas. Stari zapisi kažu da su ovdje još Rimljani počeli iskorištavanje rude. Poslije njih pristigoše Sasi. U selu Vranci je sačuvan i most što ga oni podigoše. Otkrivena su nalazišta barita, kvarca i oniksa ali i željeza, bakra i žive. Ipak je najvažniji barit.

Kreševski je kraj bogat vodotocima koji su velikim dijelom posljedica visokog planinskog zida što ga čini Vranica kao prepreka za vlažne zračne mase koje dolaze s Mediterana. One se u sudaru s planinskim masivom

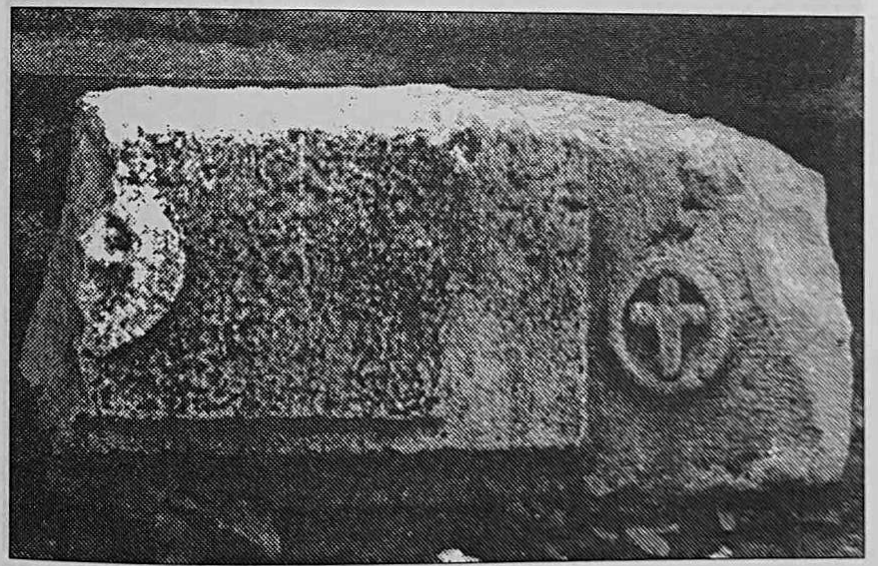

Fragment križa na nadgrobnom stećku s nekropole iz Polja kod Kreševa

kondenziraju i izlučuju u obliku kiše ili snijega. Mnogi vodotoci daju ovom kraju prirodni dekor a u prošlosti su bili i jedan od gospodarskih temelja. Iskorištavali su se, naime, kao izvori energije za pokretanje raznih naprava, kao što su mlinovi ali i mijehovi u topionicama rude i u kovačnicama.

Općina Kreševo je u prošlosti imala oko 78% svojih površina pod šumom. Budući da je prevladavala bukva, došlo je do njezina masovnog iskorištavanja za proizvodnju drvenog ugljena potrebnog za topljenje

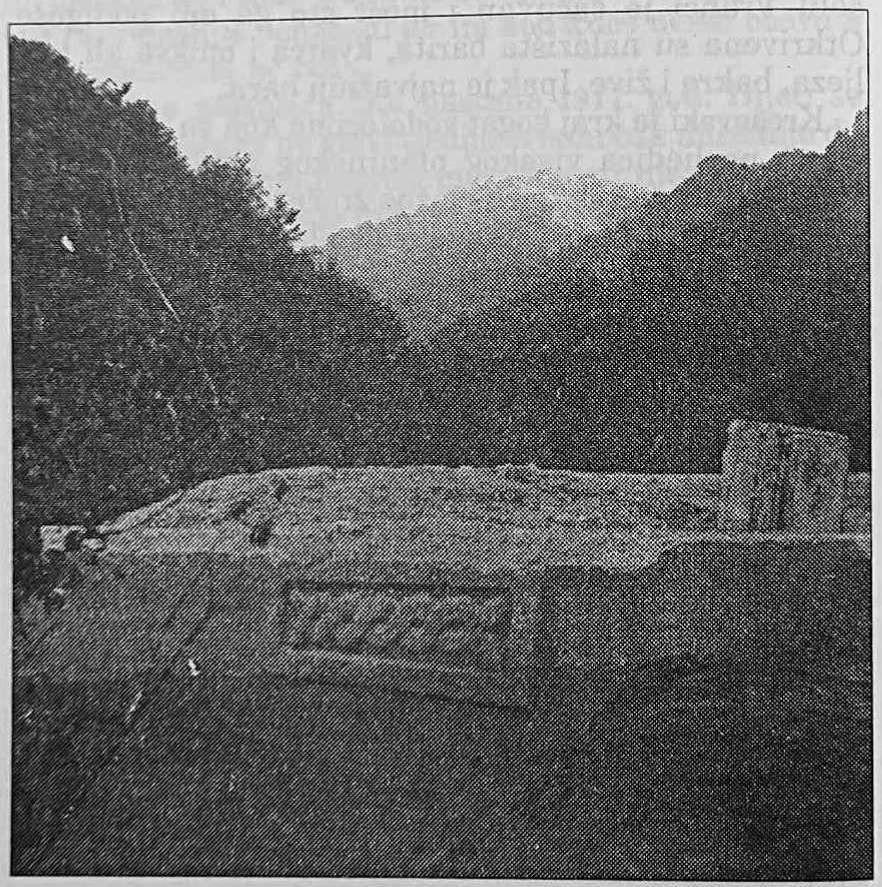

Kreševski majstori nisu bili vješti samo u obradi kovina - pogled na hrvatski pleter na frizu prizemlja stare crkve u Kreševu

željezne rude. Drveni je ugljen služio i u razne druge svrhe, tako da je njegova proizvodnja stalno rasla. Mnogo se upotrebljavao i u kovačnicama za dobivanje žara. Prema nekim podacima, samo je u 1929. godini proizvedeno oko 100 vagona drvenog ugljena. Zbog prekomjernog iskorištavanja bukve nastadoše današnje mnogobrojne šikare, ledine i pašnjaci a javljaju se i goleti obrasle rijetkim grmljem.

Odredba austrijskih vlasti da se šuma više ne smije sjeći za proizvodnju drvenog ugljena, pridonijela je slomu stare zanatske preradbe željeza. Time je ostao bez posla velik broj "žegara" i "ćumuraša", što je ubrzalo zatvaranje topionica koje su trebale velike količine drvenog ugljena za topljenje rude.

Zbog svega toga, danas su rudarska okna, iz kojih je nekada izvlačena srebrna, bakrena i živina ruda, zatrpana i obrasla korovom i žbunjem, isto kao što su od kule posljednjega bosanskog kralja ostale samo zidine, trošne i arheološki nedirnute. Danas je Kreševo poznato još samo po rudniku barita, ali i po tome što otpadne vode, pri iskorištavanju ove rude ugrožavaju prirodno čistu vodu rječice Kreševke.

Barit

Između dva svjetska rata počinje prvo organizirano iskorištavanje barita što ga poduze poduzetnik Antun Slam. Barit je vađen ručno, vrlo primitivnim alatom, a odabiran je najkvalitetniji da bi konjima bio dopreman na sabirališta i mjesta otkupa. Pojedincima je davana koncesija da traže ležište barita i da počnu radove. Na nalazištu bi obično radila manja skupina ljudi. Plaćala se samo prva klasa, a to je morao biti samo barit čist kao šećer. Na njemu nije smjela biti niti najmanja mrlja. Sve se ostalo odbacivalo a često je trud oko njegova vađenja

bio uzaludan. Zimi se s nekih lokacija barit vukao u saonicama, od kojih su neke imale i po dva točka. Zbog težine barita bilo je vrlo teško "bremzati" saonice na nizbrdici. Loši bi se opanci na nogama pritom brzo poderali, pa je usporavanje saonica vršeno golim petama. Nešto se rude prenosilo i na konjima.

Za vrijeme komunističke Jugoslavije prenos se barita plaćao po kilogramu pa su ljudi pretovarali i tako iscrpljivali svoje konje, da bi više zaradili i mogli kupiti koji kilogram kukuruza više za svoje obitelji. Bez obzira na vrlo slabo plaćen rad i iskorištavanje ljudi bez posla, barit se ipak prenosio jer nije u Kreševu bilo druge zarade za fizičke radnike. I ja sam, kako već navedoh, kao gimnazijalac, obijao mrlje na pojedinim tovarima barita, kako bih ga očistio i tako svrstao u prvu klasu da bi bio primljen. Na toj lokaciji su onda radili Mato Nikić Pačica i Ivo Cigelj. Lokacija je bila na Blinjama.

Početna proizvodnja barita (1932.) bila je svega 500-1100 tona godišnje. Nakon 1945. proizvodnja se naglo povećava te 1969. dostiže 30.000 tona sirovog barita. Tih je godina barit imao veliku konjunkturu, a u izvoz je odlazilo 90% proizvodnje. Nabavljena je i mehanizacija te izgrađena lijepa upravna zgrada. Kasnije je ponovno počela opadati njegova proizvodnja.

Teškoće su se u proizvodnji barita odnosile na nesuvremenu mehanizaciju i prijevoz. Prvotno je u Kreševu bilo samo sabiralište barita. Tu se ispirao a potom prevozio u Vosoko na mljevenje. Kasnije je (1955.) podignut novi mlin, bliže rudnicima - u Tarčinu. Prestankom njegova rada izgrađen je novi i moderniji u Kreševu (mlin Resnik). Broj je radnika oscilirao prema uvedenoj mehanizaciji i ugovorenim količinama za izvoz. Kupci su uglavnom istočnoeuropske zemlje a najviše Sovjetski Savez. Primjena je barita veoma široko zastupljena: industrija nafte, boje i lakovi, plastika, medicina, kemijska industrija i sl.

Kada je šezdesetih godina počela smanjena proizvodnja, napravljen je plan sanacije firme "Barit". Predloženo je da se godišnje ulaže oko 50 milijuna dinara da bi se mogle povećati pričuve rude od tadašnjih 700.000 tona na dva milijuna tona. Ali zbog nerazumijevanja kreditora ali i političkih utjecaja, kredit nije dobi-ven pa je proizvodnja postupno opadala do siromašnih 40.000 tona godišnje.

Danas se barit ne proizvodi zbog neriješenih pitanja između lokalnih vlasti, od kojih jedni posjeduju rudnike a drugi mlinove za mljevenje barita.

Majdani

O rudnom je bogatstvu kreševske regije mnogo pisano. Vađeni su bakar, arsen, živa i još neke rude. O tom rudnom bogatstvu piše i fra Ignacije Strukić u svojoj knjizi o Kreševu.

Živa (japrak) se kopala u okolici Kreševa, i to: u Življu na Inaču, u jamama na izvoru Neretvice te u Gumancu, Kukavici, Košuti i više Dusine te u rudnim jamama Oberske rupe u Krivajama i na zapadnoj strani Lopate kao i u Gunjanima. Zbog obilja tih malih rudnika ovaj je kraj nazvan "Bosanska Idrija". Rudnike žive spominje već putopisac Atanasije Gričević (1621.). Do aneksije Bosne od strane Austrije živa se dobivala iz cinobarita destilacijom rude u cilindričnim glinenim loncima s glinenim poklopcem u obliku lule, (u muzeju samostana postoje takvi lonci) zagrijavanjem na ognjištu koje je loženo kratko izrezanim drvima.

Ležišta živine rude na Zec planini, gdje je otvoren rudnik "Bosanska Idrija" otkrio je Stjepan Buljan iz Kreševa. On i brat mu Nikola bijahu vlasnici polovice rudnika. Međutim, austrijski zakoni o rudarstvu su izravno ili posredno ugasili rudnike u okolici Kreševa. I vlasti obje

Jugoslavije zabranjivahu privatno (polulegalno) iskorištavanje žive i kažnjavahu strogo svakog prekršitelja.

Zabrana rada pogodila je i rudnik "Bosanska Idrija". Na odluku se žalio Stjepan Buljan pa se otuda vidi o kojim se majdanima radi. To su bili: majdan u Kostajnici više Kreševa, Crna rijeka na Inaču, na Aguntama, Vrelima, Borku, Zec planini i Lazinama.

I fratri su imali svoj dio u rudnicima, što su dali na korištenje Stjepanu Buljanu. Postoji o tome originalni dokument, koji glasi: "U ime Božje amen. Mi dolje potpisani učinismo novi ugovor u ime našeg dijela majdana Kostajnice sa Stjepanom i Nikolom Buljan, tj. ovo, da oni okreću novcem i majdanom i da nami nema nikakvog ćara od novca, već da naša petina pripada majdanu i da se veće stvari popravljaju iz petine, te da se na nadjelju daje po jedna litra kave i litra (zapremina) šećera kad majdan radi. Tako rukom potpisujemo: ja Stjepan Buljan, ja Nikola Buljan, fra Mijo Kobačić, fra Mijo Bokišić, fra Franjo Ćorjaković i Filip Bošnjaković a tako i ja fra Ivo Tvrtković, gvardijan."

Fra Danijel Ban u svojoj privatnoj kronici piše: "Pamtim kad su rudari (strani) dolazili i istraživali rudu u okolici. Bili su to Nijemci i ostali duže vremena. Neki Konrad iz Pruske analizirao je uzorke rude. Jednom zgodom, kad je bio na ručku koga je gvardijan priredio pridošlim konzulima iz Sarajeva, popio je malo više vina pa se izrekao da - Kreševljaci čuvaju Inač iznad sela Bjelovići jer je pun srebra."

Prema pisanim dokumentima, još je u srednjem vijeku ovdje vršen iskop arsenove rude (hrmza). Ime hrmza je dobio po mjestu nalazišta 4-5 km istočno od Kreševa. Proizvodnja je zamrla do 1917. god., kad je država obnavlja za potrebe vojske. U rudnicima su tada radili zarobljenici. Dr. A. Belac dobiva koncesiju 1937. god. i ponovno oživljava proizvodnju "hrmze" a 1941. podiže i pogon za preradu rude u arsenov trioksid (sičan ili mišomor), opet za vojne potrebe. Rat je uzrokovao da ta

proizvedene količine. Poznato je da "hrmza" sadrži i 5-10 grama zlata po toni.

Koliko je okolica Kreševa (bliža i dalja) bogata rudnim nalazištima, može se vidjeti iz podataka po Kristiću.

Majdani i rudnici u Vrancima ili ispod Vranaka:

- Kostajnica vrh - Vrelo, Drmač, Čabrić, Franjevački samostan;
- Oberska rupa - Ober, Tvrtkovići, Kristići, Kujundžići;
- Livada uz Kostajnicu - Čabrići, Bani, Bakrač;
- Zapoda - A. Ban i Fr. Marijanović;
- Kuginovac - ispod Vranaka, vlasništvo Mihanovića;
- Orozova Luka - Orozov majdan;
- Viš Ograđa - Fratarski majdan;
- Jelaš - Tomića - Obrdalja majdan.

Majdani i rudnici u i ispod Kreševa:

- Ivin - Podrusića majdan, danas Tušnjevi - Franjčevića mlini;
- Orunj - Capin majdan, kasnije Merdanov pa Čizmića; Kreševsko polje, kod Paške - Merdanov majdan;
- Maljine - Kreševsko polje - Merdanov majdan, kasnije Šamanije;
- Vrh Bare, kod Tomića vrh Dere - Tomića - Obrdalja majdan,
- Rakova noga i selo Rakova Noga - mnogi vlasnici;
- Vrela ispod Kreševske rijeke - Majdanišće - vrlo star majdan;
- Majdanišće i Kališće (Brce) - Banja, majdan najveće starosti.

Majdani i rudnici u Deževicama:

- Nevra - Puljića majdan i Stjepana Paljke i Pordusića;
- Kliško vrelo - Stjepan Kraka, Čabrić i Hadži Goranović.

Majdani i rudnici ispod Dusina:
- Dusina vrelo - Čabrića, Buzukov majdan;
- Varoš - Misilov - Čorjakovića majdan;
- Niže varoši - Banov majdan;
- Vrtla - Merdanov majdan, nekad Franjčevića;
- Ispod vrtla - drugi Merdanov majdan;
- Ripulja - Gusić, Dominović, Barbarić;
- Gvoždjani - ispod Dusine: Garež na vodi Bistrici, Bakovići majdan, Urlenike majdan.

Majdani i rudnici niz Crnu rijeku:
- Crna Rijeka - Lovrića majdan;
- Crna Rijeka - Ive Pordusića majdan;
- Crna Rijeka - Buljanov majdan;
- Gunjani - majdan sa dvije rudnice.

Kovačnice

Iako su Kreševo još u srednjem vijeku proslavili njegovi, nadaleko čuveni, kovači, sada u njemu nema niti jedne kovačnice. Ovaj podatak zvuči još nevjerojatnije ako se zna da je prije pedeset pa i trideset godina u Kreševu bilo više od 200 kovačnica. Gotovo su se svi njegovi muški stanovnici bavili ovim obrtom ili su posredno od njega živjeli. Zato nije ni čudo da su ovaj cijenjeni obrt (nekada) kreševski majstori svojevremeno podigli na razinu umjetnosti. Njihove ruke nisu manje vješte ni mašta manje inventivna nego njihovih predaka. Ima ih, tvrde mještani, barem trideset koji mogu napraviti od kovine umjetničke predmete.

Na žalost, ovi virtuozni majstori, čija je vještina u potkivanju jajeta i danas dobro poznata, ne rade na umjetničkoj obradbi kovine nego izrađuju čekiće i druge alate.

Budući da su Kreševljaci za vrijeme Prvoga svjetskog rata radili u pozadini bojišnjice kao kovači, Kreševo nije imalo ratnih gubitaka. Nakon povratka oni nastavljahu sa svojom kovačijom. Kuju konjske potkovice te razne alate za poljodjelstvo i šumske radove. Nastaje konjunktura za ovim proizvodima. Ali od 1922. prodaja željeza dolazi u ruke trgovaca koji nabijaju cijene i time pridonose zatvaranju kovačnica. Da bi od kovačke tradicije barem nešto ostalo, nova administracija ne odbacuje potpuno kovački obrt već ustanovljuje zadrugu, ali ni to nije poboljšalo teško stanje kovača.

U vrijeme procvata kovačkog zanata i franjevački samostan dobiva dio njihove zarade. O tome priča kroničar.

- Rudari i kovači su svojim zaradama pomagali uzdržavanje samostana i fratara. Još se pamti da je subotom obilazio kovačnice i zanatlijske radnje brat laik

Stari kreševski kovači oko 1934., slijeva nadesno: Mato Kristić Protrka, Pavo Kovačević Ćaća, Augustin Nikić, Jakov Jokica Kobačić (muž Kaurkin), zv.Zerdo, Pero Siva Martinčević i Stjepan Strukić Bratić, stric fra Ignacija Strukića i ujak fra Ignacija Nikolića

fratar ili netko drugi i kupio od zanatlija dragovoljne priloge u robnim proizvodima za samostan. Poklanjane su konjske ploče, klinci (čavli), brave, ključanice i dr. Sve to, međutim, nestade zatvaranjem kovačnica.

Kovačka zadruga, nakon Drugoga svjetskog rata, prerasta u poduzeće "Čelik" (1949.), koje je trebalo riješiti tešku ekonomsku situaciju u Kreševu i okolici. "Čelik" je tu ulogu donekle i odigrao jer je bio glavno poduzeće koje je davalo posla i kruha kreševskim obiteljima. Poduzeće zapošljava nekoliko stotina radnika koji izrađuju raznovrsne alate. Tvornica je smještena na gornjem kraju Kreševa, u kanjonu Kreševčice, podno samostana. U kovačnici se uglavnom radi nesuvremenim strojevima. Za modernizaciju trebaju veoma velika sredstva a mogućnosti za kreditiranje nema.

Pokušano je i s ponovnom izradbom umjetničkih predmeta od kovine. Tako je 1964. godine poduzeće "Bosnafolklor" organiziralo izložbu umjetničkih predmeta od željeza što su ih izradili kreševski kovači. I nakon izložbe izostadoše konkretne ponude za proizvodnju. U poduzeću "Čelik" su, naime, smatrali da im se proizvodnja umjetničkih predmeta od željeza ne bi isplatila. A vješti su novinari pronašli da u Sloveniji, u mjestu Kropi, ta proizvodnja ima čak i svoju konjunkturu i da veoma rentabilno posluje. Velika je šteta što izumire ta tradicija u Kreševu, ostajući još samo na potkivanju jaja.

Godine 1971. "Čelik" se pripaja "Bratstvu" iz Novog Travnika. Za rekonstrukciju tvornice "Čelik" "Bratstvo" ulaže preko 30 milijuna novih dinara (tri stare milijarde). Na taj način bi se trebali zaokružiti kovački kapaciteti za proizvodnju kompletnog asortimana otkivaka kovanih u kalupima. Plan proizvodnje je oko 6.000 tona otkivaka godišnje. Tako je u srpnju 1974. počelo rušenje posljednjih kreševskih kovačnica, da bi se na tom mjestu izgradila nova tvornica u okviru već postojeće "Tvornice lakih otkivaka" kombinata "Bratstvo" iz Novog Travnika.

Kako su kreševski fratri doživjeli ovu transformaciju iz tihog doba zanatstva u suvremeno doba industrijalizacije i materijalizacije? O tome neka govore riječi izrečene prigodom krizme 1974. godine. "Kreševo je dobrim dijelom izmijenilo svoju vanjsku fizionomiju. U biti je života da se mijenja, nadopunjuje i obnavlja. Sukob tradicionalnog s novim oblicima življenja i ovdje je prisutan. Svećenici, franjevci ovog samostana stoje ovdje na braniku vjere, svjesni da će biti odgovorni Bogu upravo za ovaj trenutak življenja u koji nas je Gospodin pozvao da radimo u Njegovu vinogradu. Kao vjerni čuvari dragocjene prošlosti baštinjene vjere želimo pokazati da smo otvoreni i suvremenosti, suvremenom življenju a sve u duhu smjernica svete Crkve. Posebno trebamo voditi računa o današnjem materijaliziranom svijetu. Taj duh ne smije zahvatiti Crkvu. Ne smije se pod izlikom duhovnosti boriti za materijalna dobra", riječi su našega duhovnika.

Pilane

Jedna stara fratarska pilana bila je uz vodu prema Vrancima. Radila je i za stare Jugoslavije, ali je ubrzo dotrajala i prestala raditi.

Buljani su imali pilanu u Crnoj Rijeci. Počela je raditi kada su Buljani prestali raditi sa željezom. Na tom su, naime, mjestu oni imali rudnik i talionicu te majdan koji je imao pogon na vodu. Potom to pretvoriše u pilanu. Zadnji je na njoj radio pokojni Dano Buljan, koji zbog nje i nastrada. Kada, naime, po zimi pođe u Crnu Rijeku da obiđe i pregleda pilanu, na povratku kući susretoše ga na Blinjama dvojica partizana (navodno Sarajlija) i prisiliše ga da ih vodi na Bitovnju, do sela Repovaca, s druge strane Bitovnje. Budući da kao lovac, imađoše na sebi lovačku pušku, ovi mu je oduzeše, i kad ih dovede do Repovaca "drugovi" ga, bez griže savjesti i u znak "zahvale" - ubiše!

Dugo je bio tražen, jer se nije znalo što je s njim. Ta je pilana na dobru mjestu. Šuma je bila blizu, a i željezničke stanice u Tarčinu i Raštelici bijahu mnogo bliže nego Kreševo. Poslije njegova nestanka ni sin mu Drago više ne imađoše volje raditi na toj pilani, nego prenese strojeve i napravi pilanu na mjestu prema Vrancima, gdje je bila stara fratarska pilana. Radila je kratko, jer je od komunističkih vlasti bila nacionalizirana a strojevi odneseni u Fojnicu. Poviše njegove potom načini Niko Kozina svoju pilanu, koja je radila kratko vrijeme.

I Jozo Vukoja, zv. Paško osposobi svoju pilanu. Njegov sin Mato Braco nabavi moderni pogon za pilanje i obradbu drveta. Nabavi dobre i suvremene strojeve s čim je radio do početka ovoga rata (1992.). On ima svoje pogone i izvan Kreševa.

Neku pilanu i strojeve za obradbu drveta ima i Ivo Laštro, zv. Pivo. Radila je i jedna pilana kod "Tomića hana".

I fratri pred II. svjetski rat u blizini samostana podigoše svoju pilanu, i uz nju električnu centralu koja bijaše nešto novo i korisno za čitavo Kreševo. Ljudi su struju po Kreševu uvodili primitivno, ali je bilo važno da imaju barem jednu žarulju u kući. Stradala je 1942.g. - prolaskom partizana kroz Kreševo. Tada su i pilana i centrala zapaljene. Fratri su je nanovo osposobili kao i samu centralu.

Gvardijan je bio dobre volje i idealist htijući iskoristiti fratarske šume i gajeve da bi samostan i crkvu modernizirao i unaprijedio novim pokućstvom i zaposlio ljude. Sjekli su trupce i bukova drva za ogrjev, ali je to za njih bio prevelik pogon da bi se mogao kontrolirati i korisno voditi. Ljudi su, istina, vukli drva u Visoko na željezničku stanicu, ali natovarena kola s drvima nisu predavana na stanicu, na odredište, nego su ih kolari prodavali. Tako ni balvani nisu stizali na pilanu. I ta je sebičnost ljudi pogon tjerala u dugove, a ovi samostanu donijeli veliku štetu. Na kraju je za sve - propao.

Vještina tkanja

Od prastarih je vremena poznata vještina tkanja kreševskih žena. Poznate su bile vješte tkalje sagova (ćilima), što je zapazila i austrijska administracija koja 1911. u Kreševu podiže novu zgradu za ćilimaru, kao značajan ogranak velike matične Ćilimare u Sarajevu. Ćilimara je zapošljavala oko 100 radnica, tkalja. Sagovi su izrađivani i u kućnoj radinosti. Ćilimara je davala vunu, repromaterijal i uzorke za tkanje sagova za rad na sic (kod kuće). To je bio težak i mučan posao ali su tkalje i na taj način pridonosile opstanku obitelji budući da je velik broj rudara i kovača, njihovih muževa, ostao bez posla, pošto su - mišica i čekić - izgubili bitku sa strojevima i presama novootvorenih tvornica. Moralo se ići po vunu u Sarajevo i gotove sagove nositi natrag. Obično suljudi išli pješice do Blažuja noseći gotove sagove na sebi da bi iz Sarajeva ponijeli vunu. Austrija je i podigla ćilimaru u Kreševu da bi rad one matične bio lakši i učinkovitiji.

Iz tog su vremena ostali narodni stihovi, odnosno pjesma zvana "Ćilimuše":

"Posla i posla i rada
Dajte im na kućnom pragu
Ženskinje spasite od glada,
Kad mušku rasuste snagu.

I naši iz svijeta momci,
Njih vodit će kad ženit se stanu
A svježi majčini pupoljci
Prispjet za ćilimaru."

Zbog nerentabilnosti ručne izrade, sarajevska Ćilimara prelazi na mehanizirani rad, što uzrokuje prestanak rada njezina pogona u Kreševu. Tada kreševski pogon međutim obnavlja svoj rad u okviru "Vitexa" iz Visokog, ali u znatno manjem opsegu.

Iza Drugoga svjetskog rata ćilimara je počela normalno raditi, ali se sve više osjećalo kako se ona zanemaruje. Znatno je smanjen broj uposlenih a poticali su se ogranci ćilimare u nehrvatskim krajevima oko Sarajeva. Tako je ova lijepa zgrada napokon ostala prazna. Ostalo je pusto dvorište, koje je nekada bilo bujno s ukrasnim grmovima. I na zgradi se zapaža oronulost i zapuštenost. Da bi riješila ovaj problem, uprava općine Kreševo licitacijom prodaje zgradu, koju kupuje Dano Buljan za neke svoje potrebe, izvršivši u njoj i neke prilagodbe. U ovom je ratu (1992. - 1996.) Dano mobiliziran, teško ranjen i zarobljen, s trajnim posljedicama koje nastoji sanirati. Iako je na liječenju, misli na svoje Kreševo, a bivšu zgradu ćilimare dao je besplatno na upotrebu Caritasu.

Vodovod i Banja u Kreševu

U jesen 1930. godine napravljen je rezervoar za pitku vodu za Kreševo na vrelu zvanom Orunj. Dobavljene su čelične cijevi iz Njemačke i voda dovedena u grad za osam slavina (česama) i tri hidranta. Nekolicina ljudi uvodi vodu u svoje kuće i dvorišta. Voda je dovedena na vrh Čaršije. Dalje se nije moglo zbog nizine rezervoara. Tako je samostan ostao bez vode, premda je morao plaćati gradske prireze.

Kreševljaci su se kupali, nemajući drugog kupališta, u rječici Kreševki. Ona je bila dosta prljava a i svi drugi uvjeti nehigijenski. Došlo je krajnje vrijeme da se napravi posebno kupalište. To je ostvareno tek 1937. god. na potoku zvanom Banja, na samom izvoru, koji je imao bistru i obilatu vodu da je mogao pogoniti i mlinove. Ali, budući da je ta voda bila hladna i sa stalnom temperaturom od 13°C, trebalo je napraviti bazen za plivanje izvan špilje iz koje je izvirala voda. To je učinjeno od betona, s dimenzijama: duljine 12, širine 6 i dubine 1,8 m. Zalaganjem dr. Augustina Tvrtkovića, Kreševljaka,

napravljen je (1970.) bazen olimpijskih razmjera 25x12,5 m. Radove je - o trošku dr. Tvrtkovića - izvelo Komunalno poduzeće iz Kreševa.

RAT NA PODRUČJU OPĆINE KREŠEVO

Nesretni sukob Muslimana i Hrvata na području općine Kreševo započeo je 17. lipnja 1993. godine, napadon postrojba Armije BiH i MOS-a na veći dio obrambenih crta Hrvatskoga vijeća obrane (HVO). Najžešći napadi su se odvijali na dijelu obrambenih crta između Čamnišća (iznad sela Mratinići), preko Pirina, Moršja do prijevoja Blinje, gdje se križaju putovi ka Tarčinu i Deževicama, i dalje prema Dusini.

Već su prvoga dana postrojbe HVO-a imale petnaestak poginulih, desetak nestalih i zarobljenih, te više desetaka ranjenih bojovnika. Veći je dio spomenutih crta HVO-a vrlo brzo probijen a nove su formirane daleko iza dotadašnjih. U tijeku daljnjih borbi postrojbe su HVO-a bile prisiljene povući se sa gotovo svih većih uzvišenja u okolici samog Kreševa (Meoršje, Lopata i dr.). Početkom su srpnja muslimanske postrojbe zauzele i selo Deževice, te planinu Inač, spojivši se s dijelovima svojih postrojba koje su nadirale iz pravca Tarčina.

Hrvatske su postrojbe bile u uzmicanju sve do sredine kolovoza iste godine. Tada su uspjele odbiti dva žestoka napada iz pravca Inača na crte HVO-a iznad Kojsine te na Jelačkama. Početkom listopada postrojbe HVO protuudarom uspijevaju ovladati cijelim Meoršjem, koje je praktički predstavljalo "vrata" za prostore srednje Bosne.

Tijek se rata na području kreševske općine ne može gledati izvan konteksta cjelokupnih sukoba u lepeničkoj dolini i srednjoj Bosni, gdje su sukobi počeli znatno ranije a intenzivirani su krajem 1992., i početkom 1993. godine. Prije ovih neželjenih sukoba, postrojbe HVO i

Armije BiH su najprije zajednički ratovale protiv bosansko-srpskih postrojba i JNA. Uskoro su, međutim, započeli prvi međusobni sukobi muslimanskih i hrvatskih postrojba u Travniku, Kiseljaku i drugim dijelovima srednje Bosne. Naradno da su i postrojbe iz Kreševa sudjelovale u obrani hrvatskih prostora na svim ratištima pa tako i na kiseljačkom. Traba naglasiti da su postrojbe HVO-a u lepeničkoj dolini djelovale zajednički, bez podjela na općinskim razinama i na isti način bile i vojno ustrojene u jednu brigadu - "Ban Josip Jelačić", kojoj je sjedište bilo u Kiseljaku. Na ovim prostorima su se borile i pojedine postrojbe iz Travnika, Kaknja, Vareša kao i mnogi pojedinci (uglavnom prognanici) iz petnaestak općina srednje Bosne.

Nakon borbi na Moršju, uslijedila su nova napadačka djelovanja postrojba HVO-a u lepeničkoj dolini, od kojih je najvažnije ovladavanje Bašinim brdom, početkom studenog 1993. godine, kada su postrojbe HVO-a dospjele do ulaza u Fojnicu, te osvajanje Zavrtaljke u borbama što su se vodile krajem siječnja i početkom veljače 1994. godine.

Potpisivanjem Washingtonskog sporazuma (krajem veljače 1994.) obostrano su obustavljena sva borbena djelovanja. Trebalo je još nekoliko mjeseci za stjecanje početnog povjerenja između dvije strane, pa su cijelo to vrijeme obrambene crte i dalje bile čuvane od mogućih iznenađenja. Treba naglasiti da su postrojbe HVO-a, kao i sve pučanstvo lepeničke doline, čitavo vrijeme bili praktično u okruženju, s najograničenijim mogućnostima logističkog i drugog povezivanja s ostatkom obranjenih hrvatskih prostora u ostalim dijelovima srednje Bosne. Te su se ograničene mogućnosti svodile na rijetke helikopterske letove.

Na kraju sukoba su hrvatski prostori obranjeni samo djelomično. Pod nadzorom hrvatskih snaga ostalo je oko 40% teritorija općina Kreševo i Fojnica te 93% teritorija općine Kiseljak. Sukladno sporazumima koji su uslijedili, formalno su izbrisane crte tadašnjeg razgraničenja, premda i danas, tri godine poslije prestanka sukoba, u mnogim praktičnim svakodnevnim poslovima one i dalje postoje.

Više je stotina poginulih u borbama za obranu hrvatskih prostora lepeničke doline i Kreševa. Treba se nadati, vjerovati i nastojati da se ovi sukobi nikada više ne ponove. U tom nastojanju će nam, kao i mnogo puta dosad, pomoći naši fratri koji su uvijek propovijedali mir, praštanje i suživot.

Rata više nema ali su ostale nezaliječene duševne rane i sve one tjelesne i materijalne potrebe koje nam je taj rad donio. Materijalne potrebe će se nekako nadoknaditi, dok se duševne rane mogu zaliječiti jedino strpljivim nastojanjem da se istinom i pravednošću dođe i do mogućnosti života jednih uz druge, kada je već nesretni rat onemogućio suživot jednih s drugim.

RÁNE ŽUPÂ KREŠEVSKOGA SAMOSTANA

Franjevačkom samostanu u Kreševu pripadaju šest župa: Kreševo, Ban Brdo, Podhum, Kiseljak, Novi Seher i Osova. Samostanu je do 1883. pripadala i župa u Sarajevu. I kreševska i sarajevska župa postojale su već u XVII. stoljeću dok su ostale utemeljene u XIX. stoljeću.

Povijest i rad tih župa opisivana je na više mjesta. Stoga u ovom kratkom prikazu neće o tome biti riječi. Spomenut ćemo samo najvažnije datume o svakoj župi i iznijeti najnoviju situaciju koja označava razdoblje netom minulog rata (1992. -1995.).

Župa samostana Kreševo

O povijesti samostana rečeno je ono najznačajnije u ranijem poglavlju. Župa je osnovana u XV. stoljeću a matice ima tek od 1765., jer su ranije izgorjele zajedno s crkvom i samostanom. Samostanska je crkva ujedno i

župna. Postoje dvije filijalne crkve u selima Crnići i Podbrezom. Župa ima vjeronaučnu dvoranu, uređene prostorije za knjižnicu i muzejsku zbirku. Broj vjernika u župi se kreće oko 4.300.

Tijekom rata je veći broj župljana napustio svoje domove a pristiglo je oko 1300 prognanika. Nije bilo mnogo materijalnog razaranja. Poginulo je 75 mladića, ranjeno 155, ratnih je invalida 66 a siročadi bez jednog ili oba roditelja 55.

Već 1991. god. uvode se redovite molitve za mir. Fratri u župi nastoje u svakoj prilici govoriti protiv mržnje i pozivaju vjernike da se mržnje čuvaju jer ona potiče na zlo. Ratni sukobi su poremetili i redoviti rad s djecom u svim vidovima vjerskog rada i obrazovanja. Tijekom ratnih sukoba pokopi su vođeni samo s groblja. Po prestanku sukoba ponovno je uveden prastari običaj pogreba iz obiteljskih kuća.

Već prve vijesti o ratu pokrenule su dio župljana da potraže sigurnost na drugom mjestu ili u Hrvatskoj. Vjeruje se da je župu napustilo preko 1000 vjernika. Nadamo se da je to samo privremeno. Sve je gospodarstvo stalo. Prva granata (srpska) pala je 1992. u selu Mratinići, 1993. desetak (na Uskrs).

Vođeni su razgovori o izmještanju kulturnog blaga ali, poučeni ranijim iskustvom, fratri od toga odustaju. Nitko od braće i č. sestara nije želio napustiti samostan. Kada je uslijedio napad na samo Kreševo i svijet bio evakuiran a grad ostao prazan, svi su fratri ostali. I u ovaj su se kraj slijevale izbjeglice i prognanici sa svih strana. Najprije pojedinačno a onda kao rijeka. Dolazili su iz Sarajeva, Stupa, Ilidže, Čemernog, Breze, Tarčina, Jajca, Travnika, Zenice, Pirina, Deževica, Fojnice, Kaknja i Vareša. I danas se u samostanu nalazi nešto prognanika. Nakon evakuacije Kreševa fratri skupljaju tridesetak starih, nepokretnih i bolesnih, za koje se tada nitko nije brinuo, i smještaju ih u samostan. Rat bjesni, ljudi ginu, pogrebi su česti i teški. Mnogi poginuli ostaju

po šumama neukopani. Iz dva ugrožena sela izbjeglice se djelomično smještaju u samostan. Val prognanika iz Kaknja i Vareša (1993.) stvara velike probleme oko smještaja. Samostan prima 30 Varešaka. Potrebe su prognanika velike a time i obveze samostana. Pomaže se koliko i kako se može, putem Caritasa a često i iz kućnih sredstava. Od svega je važnije ostati na svojim ognjištima. Problem je što mnogi razmišljaju, ima li smisla i bolje budućnosti ostati na ovim prostorima? Mnoge obuzima potajna želja - otići. Fratri, međutim, ne žele otići. Žele franjevački živjeti i djelovati. U cijeloj Bosni govore fratri - mi ostajemo. Ostalo propuštaju Božjoj providnosti.

Župa Ban Brdo

Osnovana je 1852. god., otkad ima i matice. Današnja je crkva sagrađena 1892. a novi župni stan 1975., kad je dovršena i vjeronaučna dvorana.

Nevolje rata su zahvatile i ovu župu. Počelo je sa selom Rakovica koje je sada pod vlašću Republike Srpske. Muslimani su napustili selo i pobjegli u Kiseljak a djelomice i Hrvati. U svibnju 1992. srpske granate padaju na sela Zabrđe, Mokrine i Bukovicu. Početkom kolovoza 1992. počinje sukob Muslimana i Hrvata sa svim nevoljama koje dolaze s tim, čak i među dugogodišnjim prijateljima i susjedima. Godina 1993. "bogata" je međusobnim sukobima i Hrvata i Muslimana i Srba. Tako su stradala mnoga sela: Tulica, Grahovica, Han Ploča, Bukovica, Mokrine, Gojakovac, Pirin. Najveći broj kuća su spaljene i opljačkane. Dosta je granata palo na Lepenicu, a od njih nekoliko i u crkveno dvorište. Ni jedna granata nije, na sreću, pogodila crkvu.

Nakon prestanka sukoba, svi su zarobljeni iz ove župe pušteni kućama ili razmijenjeni. U tom vremenu u župu dolazi velik broj izbjeglica i prognanih iz Sarajeva, Stupa, Ilidže, Vareša, Ilijaša, Semizovca, Srednjeg. Dolaskom

tolikog broja izbjeglica nastaje drukčiji život župe. Trebalo je naći smještaj i pobrinuti se za prehranu. Ni jedno ni drugo nije bilo lako. Ipak nitko nije ostao na ledini niti je bio gladan. Još i sada župa ima oko 3000 izbjeglica. Prije ih je bilo mnogo više. Mnogi su otišli u druge krajeve ili se vratili kućama.

Župa Podhum

Župa Podhum je utemeljena 1820. godine ali je od 1600. god. postojala u tom kraju župa pod imenom Neretva, koja je obuhvaćala cijeli kraj u kojem se nalazi teritorij župe Podhum. Župa ima matice od 1829. god. Današnja crkva i župni stan sagrađeni su u mjestu Žitače 1960. - 1962.

Svi mladi i sposobni su, nakon sukoba s Muslimanima, otišli prema Prozoru i Hercegovini. Ostali su stari i nejaki. Po selima im je oduzeta sva imovina. Struje nemaju a sigurnost življenja im je neizvjesna. Današnje je stanje veoma teško. Na razne se načine vrši stalni pritisak za iseljavanje ljudi pa i iz Hercegovine dolaze pozivi za iseljenje.

Sve su crkve, kapelice i župne kuće opljačkane, razrušene ili spaljene u čitavom području Klis - Neretvica. Jedino je ostala kapelica i ured u Barama (župa Solakova Kula). I nakon prestanka svih sukoba, a i danas, događaju se napadi na imovinu, a zlostavljaju se i ljudi. Vlasti mnogo obećavaju ali do danas nije ništa bolja situacija.

Crkva i župni stan u Žitačama su uništeni, razrušeni. Stoje samo zidovi i toranj crkve. I ono preostalog krova s crkve i kuće pomalo nestaje. Knjige i sav inventar kuće i crkve su spaljeni. Jedino su ostale matice koje su negdje zakopane, ali, na žalost, nije bilo moguće pronaći onog tko ih je zakopao da i to pronađemo i sačuvamo od

propasti. Nakon prestanka sukoba u tri župe ovog kraja Žitačama, Obri i Solakovoj Kuli nije preostalo više od 280 vjernika. U župi Žitače je trenutačno najpovoljnije mjesto za življenje u selu Obrenovcu. Ima jedna velika kuća i garaža novijeg datuma u kojoj se može boraviti i govoriti sv. misa a odatle imati i bolju preglednost čitave župe.

Caritas Vrhbosanske nadbiskupije je u proljeće 1994. dovezao dosta hrane ali su vjernici od toga malo dobili. Vlast je sve uzela i odredila da se svima mora dati pod izlikom da "Muslimani hrane i sve druge".

Preostali svijet gleda očima nade i vjere da će biti bolje, a isto tako im je drago što su svećenici ostali s njima. Pomalo i sa strahom misle na budućnost. Dosta razmišljaju i o selibi. Ipak većina želi ostati tu gdje jest, naročito otkako dolaze vijesti o lošem životu onih koji su otišli.

Ozbiljan problem je što nema odgovora vlasti na molbe i traženje da se pokopaju ubijeni Hrvati sela Trusine (njih 32) koji još leže u okolici svojih spaljenih kuća, u vrtovima i drugdje.

Ovaj narod zaslužuje fratarsku brigu i skrb, zbog čega će morati zasukati rukave i s pomoću Božjom i nadom u bolje dane, dijeliti dobro i zlo na ovim terenima.

Župa Kiseljak

Župa je utemeljena 1876. godine, odcjepljenjem od župe Ban Brdo. Od te godine ima i matice. Crkva je sagrađena 1878. godine a novi župni stan uz crkvu 1975. Neposredno pred rat je srušena i na njezinu mjestu sagrađena po mnogima jedna od najljepših - prava crkva - ljepotica. U župi je sagrađena filijalna crkva u Brnjacima 1968.

Kao i u ostalim župama koje pripadaju kreševskom samostanu tako je i ovdje u ratnim godinama najveći

problem bio veliki broj izbjeglica i prognanika iz istih mjesta koja su i ranije navedena. Broj izbjeglica se tijekom ratnih godina kolebao ali nikada nije bio manji od 2.500. Bilo je mjeseci kad je broj izbjeglica premašivao 13.800. Župni Caritas je uspješno pružao dobru pomoć i izbjeglicama i župljanima. Iako su vremena teška, u župi je urađeno mnogo građevnih poslova. Stavljen je krov na kuću od plastificiranog aluminija, izvršene brojne preinake i napravljene gospodarske zgrade. Ratne neprilike su dovele da sve poginule u našoj Lepeničkoj kotlini pokopamo u Kiseljaku.

Župa Novi Šeher

Župa je utemeljena 1854. godine, otkad ima i matice. Današnja je crkva sagrađena 1923. ali je nadograđena sakristija i dvorana za vjeronauk. Sagrađen je i novi župni stan. Župa broji 5.400 vjernika.

Rat zahvaća župu u lipnju 1992. Nakon pada Komušine (16.8.1992.) ovdje dolaze izbjeglice i vojska koja je branila Komušinu. Naseljavaju se po napuštenim kućama iz kojih su otišle brojne obitelji u sigurnija mjesta. Na području župe je dugo bio velik broj muslimanskog prognanog življa, osobito s područja teslićke općine. Župa je spremno dočekala sve izbjeglice. Fra Mate Martić je pomogao da se na vrijeme nabave lijekovi, sanitetski materijal i vozila. S. Ancila Mrkonjić je, u međuvremenu, u župi održala tečajeve prve pomoći za nekoliko stotina župljana. U župnom je uredu otvorena i ljekarna pa je pomoć u lijekovima dobivalo na tisuće potrebnih bez razlike na vjeru i naciju. Ljekarna radi i danas. Pet sanitetskih vozila je radilo čitavo vrijeme rata na usluzi bolesnima i ranjenima.

Početkom je rata pokrenut i lokalni list što su ga osnovali fra Drago i fra Jozo pod imenom "Šeherski glasnik". Izašao je u četiri broja kao slika ratnog vremena na ovim

prostorima. Nabavljena je i velika pekarna koja je smještena na Marini, kapaciteta 3.000 kg kruha u 24 sata,a radi i danas.

Rat je na području župe počeo sa Srbima 4. lipnja 1992. i trajao do veljače 1993. Zatim je nastupilo primirje do 24. lipnja 1993., kada počinje novi - rat s Muslimanima, koji intenzivno traje do početka 1994. godine. U to je vrijeme u župi poginulo oko 70 momaka (30 u ratu sa Srbima i 40 s Muslimanima). Srbi su spalili i op-ljačkali sela Dubrava i Beša. Stradala je tu i filijalna kapela.

Iz župe se u vrijeme rata iselilo oko 1500 vjernika. U tijeku najvećih borbi (1993.) filijalna crkva u Ozimici je pretvorena u bolnicu i stalno bila puna ranjenika. Vjeronauk je tekao normalno uz mali prekid oko blagdana sv. Josipa (1994.), kada se srpska vojska povlačila s područja naše župe (pod ultimatumom). Djeca su išla u školu kroz srpske tenkove a pred samom je školom bila topnička bitnica. Nitko od djece, Bogu hvala, nije stradao.

Što je najvažnije, župa je u ovom ratu ostala. Daljnji će život tražiti više skrbi za ove ljude od Crkve i naše franjevačke zajednice, koji od svih očekuju ne samo zaštitu nego i pomoć. Na ovom je prostoru Crkva sačuvala svoj ugled i ljudima je puno pomogla. Imajući u vidu sve što se događalo na ovim prostorima, buduće će vrijeme zahtijevati od svećenika još više žrtve, odricanja i rada.

Župa Osova

Župa se, sa sijelom u Maglaju, spominje već 1647. godine, a 1724. sa sijelom u Žepču, da bi od godine 1830. imala današnje sijelo. Matice su od 1750. godine. Nova je crkva sagrađena od 1968. do 1971. Sagrađen je i novi župni stan.

Župa ima 3.550 vjernika. Mise se drže i u filijalama - Donja Goliješnica, Vinište i Vrbice.

Što se tiče rata i njegovih stradanja, župa je ostala čitava, jer nijedno selo nije uništeno, niti su vjernici bili prisiljeni napustiti svoje domove.Unatoč ratu svijet je dolazio u crkvu i djeca na vjeronauk, iako je vladao strah od granata. Župa ima svoj Caritas. Za njega se brinu svećenici. Unatoč čestoj blokadi nitko nije osjetio glad a kamoli da je bio gladan.

Srbi su tijekom rata, u namjeri da osvoje ove terene (uz pomoć JNA), krenuli iz pravca Teslića prema Komušini i Novom Šeheru. Komušina se nije mogla dugo držati i početkom kolovoza (1992.) dolazi do pada hrvatskih prostora Komušine i Okolica. Srpska se agresija nastavlja i njezino teško topništvo dolazi nadomak Novog Šehera. Ratna stradanja u župi Osova nisu tako česta pa nije bilo ni ratnih razaranje jer je u to vrijeme bojište bilo udaljeno oko desetak kilometara od osovske župe.

Srbi i dalje pokušavaju zauzeti prostore žepačkog kraja ali u ožujku 1993. doživljavaju neuspjeh pa iza toga nastupa zatišje bez većih sukoba. Na žalost, već u travnju dolazi do napetosti između Muslimana i Hrvata, a u lipnju i do otvorenog sukoba. U tim je sukobima izbrojeno ukupno 44 poginulih i 137 ranjenih.

U vrijeme muslimanske agresije na žepački kraj dolazi do velikih nestašica hrane i otežanih temeljnih uvjeta za život. Na područje Osove dolazi velik broj izbjeglica iz Zavidovića, Maglaja, Zenice, Jelaha, Goražda, Komušine, Ljeskavice i Lovnice. Prijevoz humanitarne pomoći je veoma otežan. Nakon potpisivanja Washingtonskog ugovora nastupa primirje koje se poštuje i gdje se nastoji normalizirati život i narušeni odnosi između Hrvata i Muslimana.

Početkom ožujka 1994. godine dolazi do zatezanja odnosa sa srpskom stranom oko napuštanja teritorija oko Maglaja, gdje je moglo doći do žestokog sukoba i ponovnog rata sa Srbima. Ovo je, međutim, bio više psihološki rat, ili - kako narod kaže - nadmudrivanje. Hvala

Bogu, došlo je do povlačenja Srba s teritorija Novog Šehera, otad se počelo osjećati olakšanje i popuštanje ratne psihoze na području žepačkog kraja te popravljati ono što je porušeno u ratnom požaru. Crkva i župna kuća u Osovi ostale su neoštećene.

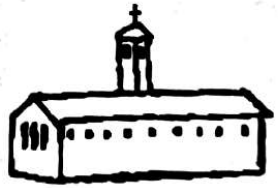

FRANJEVCI UMRLI U SAMOSTANU I ŽUPI KREŠEVSKOJ TIJEKOM DVADESETOG STOLJEĆA

Ime i prezime	Datum smrti	Dob
1. fra Mato Baljić	25.06.1895.	(42)
2. fra Anto Musić	15.08.1895.	(76)
3. fra Špiro Tvrtković	23.04.1896.	(29)
4. fra Mijo Kobačić	05.05.1896.	(59)
5. fra Jakov Marić	23.02.1987.	(53)
6. fra Bonaventura Ostojić	05.05.1897.	(42)
7. fra Martin Šerkić	17.11.1899.	(36)
8. fra Dominik Tolić	08.02.1901.	(51)
9. fra Grgo Martić	30.08.1905.	(83)
10. fra Anđeo Šunjić	20.01.1906.	(67)
11. fra Ignacije Strukić	29.09.1906.	(46)
12. fra Mijo Kopić	26.03.1907.	(62)
13. fra Filip Majić	26.04.1909.	(74)
14. fra Nikola Momčinović	28.07.1912.	(52)
15. fra Juro Tvrtković	26.12.1913.	(42)
16. fra Stjepan Momčinović	07.06.1913.	(71)
17. fra Josip Divić	07.09.1915.	(59)
18. fra Andrija Buzuk	07.08.1916.	(77)

Ime i prezime	Datum smrti	Dob
19. fra Stanislav Antunović	08.11.1918.	(35)
20. fra Pavao Kolar	20.04.1919.	(65)
21. fra Lovro Mihačević	25.05.1920.	(64)
22. fra Ćiro Katavić	28.04.1923.	(61)
23. fra Velimir Martinčević	09.03.1926.	(44)
24. fra Blaž Podrusić	16.05.1931.	(73)
25. fra Rafael Čondrić	02.01.1938.	(80)
26. fra Danijel Ban	14.09.1939.	(82)
27. fra Emerik Mačuga	05.05.1943.	(64)
28. fra Stipo Barišić (Striko) mučenik, ubijen od partizana	03.02.1944.	(63)
29. fra Mladen Momčinović	15.07.1952.	(66)
30. fra Augustin Čičić	26.09.1955.	(67)
31. fra Stanislav Bartulović	05.09.1962.	(26)
32. fra Kruno Misilo	13.07.1971.	(69)
33. fra Bono Ostojić	05.10.1971.	(77)
34. fra Teofil Šikić	29.04.1974.	(67)
35. fra Rastislav Drljić	14.02.1976.	(76)
36. fra Ljubo Sović	19.06.1976.	(77)
37. fra Alojzije Misilo	27.06.1977.	(71)
38. fra Jozo Petrov	04.07.1981.	(67)
39. fra Bosiljko Bekavac	13.09.1982.	(76)
40. fra Čedo Čondrić	09.04.1986.	(63)
41. fra Alojzije Tomić	18.02.1987.	(63)
42. fra Emanuel Kljajić	02.02.1988.	(68)
43. fra Tvrtko Ban	16.10.1992.	(75)
44. fra Ignacije Nikolić Striko	01.04.1995.	(73)
45. fra Vlado Karlović	26.11.1996.	(83)
46. fra Alojzije Perić	16.02.1997.	(63)

Prosječna dob umiranja kroz proteklo stoljeće je 54,562 god. Ritam umiranja oko 2 i pol godine.

Popis onih kojih se s poštovanjem u prigodama sjećamo:

1. fra Emanuel Krajinović
2. fra Augustin Kristić
3. fra Lujo Ivandić
4. fra Emil Orozović
5. fra Miroslav Matos
6. fra Bosiljko Bekavac st. (1880.-1959.)
7. fra Karlo Gagulić
8. fra Serafin Tvrtković

Popis časnih svjetovnih redova u Kreševu:

1. Tadija Mihačević
2. Josip Divić
3. dr. Antun Buljan
4. Nikola Buljan
5. Ladislav Buljan
6. Franjo Momčinović
7. Milivoj Čekada
8. Nikola Kovačević
9. Ivan Nikić
10. Serafin Tvrtković, stariji - misionar
11. Franjčević (ex-frater)
12. Antun Šunjić
13. Ladislav Gagulić, župnik marindvorski, ubijen

ZASLUŽNICI ZA PROMICANJE IMENA I RAZVITAK KREŠEVA

1. BAN, Danijel- (Kreševo, 21.X.1857. - Kreševo, 14.IX.1939.). Preci su mu vjerojatno doselili iz Dubrovnika. Otac mu je bio rudar-majdandžija, a majka kućanica. Krsno mu je ime Jakov. Osnovnu je školu, niže razrede gimnazije i novicijat svršio u Kreševu, a bogosloviju u Dakovu i Ostrogonu. Poslijediplomski je studij nastavio u Beču na Augustinianumu, gdje je i doktorirao. Za svećenika je zaređen 1880. godine.
Velik je dio života proveo u Kreševu, kao pučki učitelj, profesor bogoslovije i gvardijan, da bi, kao umirovljenik, od 1921. do smrti djelovao u Kreševu Surađivao je u *Bosioku, Srijemskom glasniku, Obzoru, Vrhbosni, Osvitu, Hrvatskom braniku i Riječi Božjoj*, kao i u mnogim katoličkim listovima. Istakao se i u društvenom i kulturnom radu, a u Kreševu je dugo vodio Hrvatsku čitaonicu i tamburaške zborove.

2. BARTULOVIĆ, Stanko. Rođen je 3. veljače 1936. godine u Iloku. Njegov je život vezan za Bosnu i Kiseljak, odakle mu je i otac, gdje je i sam provodio školsko ferije kao mladić, kod bake, i gdje se oduševio franjevcima.

Nakon trećeg razreda gimnazije, završene u Iloku, upisuje se u naše sjemenište u Visokom. Novicijat provodi u Kraljevoj Sutjesci 1951. Gimnaziju nastavlja u Visokom. Svečano je zavjetovan 12. veljače 1957. godine u Sarajevu, a za svećenika je zaređen 15. ožujka 1959. godine u Visokom. Mladu misu je rekao 5. travnja 1959. godine u Iloku. Iste godine u srpnju postaje kapelanom u Bihaću, odakle je otišao na odsluženje vojnog roka (2 godine).

Po odsluženju vojnog roka, postavljen je za kapelana i vikara u Kreševu. Zdušno je prihvatio ovu službu vršeći savjesno sve svoje dužnosti, posebno se oduševljavajući za katehizaciju mladih.

Fra Stankovo je svećeničko djelovanje bilo veoma kratko: nešto više od godinu dana. Kao da je slutio da će mu naglo ponestati vremena za apostolsko djelovanje, neprestano se žurio. Kao na krilima letijaše s posla na posao. Žurio se i zadnji dan kad je išao tražeći pomoć za ispovijedanje mladeži pred početak školske godine.

Fra Stanko Bartulović je tragično preminuo 5. rujna 1962. godine na putu Kreševo - Kiseljak.

3. BEKAVAC, Bosiljko, ml. (Obrenovac, danas Obri kod Konjica, 11.XI.1906. - Pittsburgh, Pennsylvania, 13.VII.1982.). Otac Stjepan, majka Jela, rođ. Tornić. Krsno mu je ime Anto. Osnovnu je školu svršio u Seonici, gimnaziju u Visokom, novicijat u Fojnici, a bogosloviju u Sarajevu. Za svećenika je zaređen 1935. godine. Neko je vrijeme, prvo kao vikar i kapelan, a potom i kao gvardijan, službovao i u Kreševu. 1953. preselio se u SAD.

Objavljivao je u đačkom listu Cvijet, a najviše je objavio u Americi, gdje je osam godina uređivao list *Zajedničar*, glasilo Hrvatske bratske zajednice, kao i u *Iseljeničkom kalendaru* i *Našem svijetu*, listu iseljenika BiH.

4. BOŽIĆ, Tihomira, čas. sestra, rođena u Mostaru, odgojene u sirotištu, školovana kod čas. sestara. Ostavši rano bez roditelja, svoj novi dom nađe u Kiseljaku, gdje je provela, može se reći, svoj radni vijek. Glazbeno nadarena i školovana, izvanredan svirač i pjevač, oformila je i vodila zborove odraslih i djece, a svoje znanje sviranja glasovira prenijela na desetine mladih. Njezina ljubav i trud u Adventu da se "zornice" pjevaju i posjećuju donio je plod, jer je cijelog Adventa crkva puna djece i odraslih koji se trude da nijednu zornicu ne izostanu.

5. BUZUK, Andrija (Kreševo, 1.II.1839. - Kreševo, 8.VII.1916.). Krsno mu je ime Josip. Osnovnu je školu i gimnaziju svršio u Kreševu kod franjevaca, a filozofsko-teološki studij u Đakovu. Za svećenika zaređen 1862. godine.

Bio je nadaren, dobar poznavatelj klasika i dubrovačke književnosti, ali je pisao malo zbog obuzetosti redovitim dužnostima. Dva je kraća priloga tiskao u *Glasniku jugoslavenskih franjevaca*, a nekoliko je njegovih proznih sastava i pjesama objavljeno posthumno.

6. ČEKADA, Andrija. Ostavio je iza sebe lijepu uspomenu: njegovi plodovi rada i života ostadoše nam dugo u sjećanju. Njegova djeca i on zavoliše Kreševo. Nadbiskup Smiljan, jedan od njegovih sinova, običavao je reći: "Ako sam išta, onda sam Kreševljak". Drugi njegov sin Milivoj koji se rodio u Kreševu i tu krstio, kad bi došao u Kreševo, poljubio bi krstionicu. Treći, Čedomil, zv. Liber pisao bi u "Katoličkom tjedniku" o "dimijašicama".To su bile djevojke -djevojčice koje su služile u Sarajevu kao kućne pomoćnice. On bi se često i toplo o njih "očešao"- kritikom. Isto je tako o fra Mirku Mačugi, kao proroku i isposniku, s prijateljskom ironijom pisao. A. Čekada je došao u jednu patrijarhalnu sredinu koja je imala svoj ustaljeni stil života i rada, visokog morala, so-

cijalne svijesti, velike humanosti, susjedske pažnje. On se u tu sredinu uklopio, i na toj podlozi razvijao svoje kulturno-pedagoško djelovanje u Kreševu.

Oduševljavao je djecu i okolicu za sve što je dobro i časno. Nastojao je ostvariti društvo plemenitih i svjesnih Hrvata i katolika.

Njegov je rad imao uspjeha, jer su njegove misli i ideali prihvaćeni u narodu. Ostaje u dugom i poštovanom sjećanju. Imao je petero djece: četiri sina i jednu kćer. Tri su njegova sina postali svećenici. Jedan od njih je postao i nadbiskupom, drugi Čedomil je bio kanonik Vrhbosanskog kaptola u Sarajevu, a i dugogodišnji urednik "Katoličkog tjednika". Treći mu je sin, bio župnik u Katedrali. Svi su bili nadareni i uzorni svećenici.

7. ČELAN, Kaća (5.VIII.1956.) Rođena je u Vojvodini; oboje je njezinih roditelja podrijetlom s kreševske općine. U Sarajevu je studirala svjetsku književnost na Filozofskom fakultetu (1975.-80.). Bavi se kazalištem u Zagrebu, Sarajevu i drugim gradovima. Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja. 1992. godine, nakon izbijanja rata na jugoslavenskim prostorima, odlazi u Sloveniju, a potom u Njemačku. Živi u Dürenu kao slobodna spisateljica i voditeljica kazališta.

8. ČIČIĆ, Augustin (Kreševo, 14.IV.1889. - Kreševo, 26.IX.1955.) Sin kovača Mije i krojačice Lucije, rođ. Martinović. Osnovnu je školu svršio u Kreševu, šest razreda gimnazije u Visokom, novicijat u Fojnici, filozofsko-teološki studij u Livnu i Sarajevu, poslijediplomski studij u Beču, gdje je i doktorirao 1917. godine.

Surađivao je u brojnim serijskim publikacijama objavljujući pjesme, književne prikaze i kritike, povijesne članke, bilješke o istaknutim franjevcima, refleksije o duhovnome životu i druge priloge. Tako je tiskano preko stotinu njegovih djela, najviše u *Serafinskom perivoju* i *Glasniku svetog Ante*, a najpoznatije djelo mu je *Monografija o fra Grgi Martiću*, tiskana 1930. godine, čiji je pretisak objavio i HKD "Napredak" iz Kreševa, Kiseljaka i Fojnice 1995. godine.

9. DRLJIĆ, Rastislav (Podhum kod Konjica, 8.XII.1900. -Sarajevo, 14.II.1976.) Krsno mu je ime Toma. Otac Ivan, majka Jelena, rođ. Kurtović. Ostavši rano bez majke preselio se kod rođaka u Kreševo. Tu je svršio osnovnu školu, gimnaziju u Visokom, novicijat u Kraljevoj Sutjesci, filozofsko-teološki studij u Ljubljani, slavistiku u Ljubljani i Beogradu. Profesorski ispit položio je 1934., a doktorat 1940. u Beogradu disertacijom o fra Martinu Nediću. Za svećenika je zaređen 1925. godine. Među ostalim bio je, od 1966. do 1975. godine, predsjednik Udruženja "Dobri Pastir".

Njegova se korenspodencija čuva u Kreševu i vrlo je bogata, budući je Drljić kontaktirao s brojnim javnim ličnostima svojega doba, a putovao je u mnoge zemlje i krajeve, te znao nekoliko jezika. Njegov cjelokupni bibliografski fond broji oko pet stotina bibliografskih jedinica tiskanih u periodičkim publikacijama, najviše u *Glasniku sv. Ante, Kalendaru sv. Ante, Franjevačkom vjesniku i Hrvatskoj straži.* Najpoznatije mu je djelo *Spomenici kulturnog rada bosanskih franjevaca.*

10. DUGANDŽIĆ, Sekula (Lepenica kod Kiseljaka, 1935.) Samouki slikar iz Azapovića kod Kiseljaka. Slikanjem se aktivno počeo baviti tek nakon odlaska u mirovinu. Izlagao je osim na prostorima bivše Jugoslavije, i u Njemačkoj, te u SAD. Po Franji Likaru Dugandžić je danas jedan od vodećih slikara tzv. narodnog realizma, specifične vrste naivne umjetnosti. Trenutno se najviše bavi motivima stradanja i opstanka Hrvata u srednjoj Bosni, te ulogom i značenjem franjevaca u tome.

11. DUNBOVIĆ, Vladimir je bio publicist, pisac, rođen u Varaždinu 5. siječnja 1914.; maturirao je u Varaždinu

1932., a 1937. završio Bogoslovni fakultet u Zagrebu; 1996. diplomirao je geografiju na prirodoslovno-matematičkom fakultetu. Od 1938. do umirovljenja 1952. bio vjeroučiteljem; radio u Gradskoj knjižnici u Zagrebu. Surađivao je u brojnim časopisima. Proučavao Kreševo, desetljećima u njeg dolazio, najbolji poznavalac povijesti Kreševa, o kojem je mnogo pisao. Zadužio svojim radom Kreševo i Kreševljake na poštivanje i zahvalnost. Svu svoju bogatu i vrijednu pismenu zaostavšinu ostavio samostanskom arhivu čim je on dobio na vrijednosti... Proputovao gotovo čitavim svijetom.

12. KARLOVIĆ, Vlado (Zenica, 28.XI.1913.). Otac Augustin, majka Katarina, rođ Milošević. Osnovnu je školu svršio u Zenici, gimnaziju u Visokom, novicijat u Fojnici, filozofsko-teološki studij u Rimu (1933.-34.) i Sarajevu (1934.-38.), studij povijesti u Zagrebu i Beogradu (1939.-43.). Za svećenika je zaređen 1937. God. 1974. izabran je za predsjednika Udruženja katoličkih svećenika Bosne i Hercegovine "Dobri Pastir". Od 1977. je u Kreševu.

Još kao gimnazijalac piše u đačkom listu *Cvijet*, da bi kasnije redovito surađivao u *Glasniku bl. Nikole Tavelića* i *Dobrom Pastiru*, čiji je urednik od 1974. godine, gdje piše i uvodnike od 1975. do 1986. godine.

13. KRAJINOVIĆ, Emanuel (Kiseljak, 23.III.1891. - Letnica, 16.II.1981.) Osnovnu je školu svršio u Kiseljaku, gimnaziju u Visokom, filozofsko-teološki studij u Sarajevu i Mađarskoj. Za svećenika je zaređen 1914. godine. Pisao je vjersko - poučne članke i priloge, prikaze i nekrologe. Bavio se i prevođenjem s albanskog, mađarskog i njemačkog jezika.

14. KRISTIĆ, Augustin (Kreševo, 26.VII.1892. - Travnik, 13.VIII.1960.). Krsno mu je ime Ivan. Otac Mato, majka Jelena, rođ. Ćorić. Osnovnu je školu svršio u Kreševu, gimnaziju u Visokom, filozofsko-teološki studij u Sarajevu. Za svećenika je zaređen 1915. godine.

Tijekom čitavoga svog života bavio se istraživanjem crkvene i narodne prošlosti, a skupljao je građu s područja rudarstva, povijesti medicine, narodnih običaja, trgovine i drugih djelatnosti. Napisao je i vrijedne radove iz povijesti etnologije i muzeologije. Vrlo je aktivno surađivao u dvadesetak listova, a smatra se najplodnijim piscem iz Kreševa, a najbolje je, i kvalitetom i kvantitetom, obradio život i običaje u Kreševu. Najpoznatija su mu djela: *Crkveno-narodni običaji Kreševa*, *Građanski život Kreševa*.

15. LERMAN Dragutin. Rođen je u Slavonskoj Požegi 24. kolovoza 1863. godine. Bio je prvi hrvatski istraživač Afrike, istaknuti član Stanleyeve ekspedicije, koja je vršila sitraživanja u Kongu za račun belgijske vlade.

Zbog narušena zdravlja vraća se u domovinu i zasniva obitelj. Nemajući uspjeha u raznim pothvatima u rodnoj Požegi, te obiteljske neprilike pridonose njegovom dolasku u Kreševo 1912. godine, u čijoj okolici počinje s rudarskim istražnim radovima.

S mještanima se i radnicima veoma pošteno i korektno odnosio, te su ga svi veoma cijenili i zavoljeli. Ni u tom mu poslu sreća nije bila naklonjena. Rudišta siromašna, rat i mobilizacija mu oduzimaju najbolje ljude-radnike, opća oskudica i neimaština upotpunjuju sliku, iako je on čvrsto vjerovao u uspjeh. Već mu se narušeno zdravlje pogoršava te umire 12. lipnja 1918. godine. Po vlastitoj želji je pokopan u Kreševu, u Ograđu, uz molbu da mu se na groblju zasadi lipa, što je i učinjeno.

Nakon njegove smrti radovi su na rudištu obustavljeni. Autor je knjiga: "Afrički dnevnik" i "Kreševski dnevnici 1916.-1918.". Iza njega su ostale otvorene istražene iskopine, koje su kasnije koristile formiranom rudarskom poduzeću "Barit" iz Kreševa.

16. MAČUGA, fra Mirko, svakako je jedan od najpoznatijih i najsvestranijih franjevaca koji su se bavili ne

samo liječenjem nego i skupljanjem biljaka i pripravcima melema i lijekova od njih. Da bi bio na punoj usluzi potrebitom narodu, otvorio je i svoju privatnu ljekarnu popunivši je i lijekovima nabavljenim iz državnih ljekarni. Nju, kako vidimo iz prethodnih stranica ove knjige, preporuča savjesti nadirućih partizanskih odreda, moleći ih da sačuvaju ono što je dotad punim marom gradio, a da lijekove daju bolesnima.

17. MAREŠEVIĆ, Petar (Kreševo, početkom 19. st.). Temelj pismenosti stekao u Kreševu, gdje je i stupio u franjevački red. 1820. godine odlazi na studij filozofije u Mariju Radnu u Ugarskoj. U Beču je dvije godine slušao i predavanja iz medicine, a tiskao je i doktorski rad, te se smatra da je on prvi iz Bosne završio medicinu, budući je 2.VII.1836. promaknut na čast doktora medicine. Bavio se i teologijom, pa je u rukopisu ostalo njegovo *Moralno bogoslovlje*. Nakon završenih studija medicine napustio je franjevački red.

18. MARTIĆ, fra Grgo rođen u Rastovači kod Posušja 24. siječnja 1822. g., umro u Kreševu 30. kolovoza 1905. U Kreševo ga je doveo stric Rade, 1834. g. Osnovno školovanje stiče tu, zatim odlazi u Požegu (1838.) u gimnaziju i teologiju u Zagrebu, i Stolnom Biogradu. Za svećenika zaređen 1844.g. Službovao je u Kreševu, Osovi, Ponijevu, Sarajevu. Godine 1856. Provincija ga imenuje svojim predstavnikom kod turskih vlasti i kod stranih konzula gdje vatreno zastupa interese svih. Idućih godina putuje u Bugarsku i Rumunjsku, gdje djeluje na vjerskom polju. Često stiže i na razne proslave i jubileje, poimenice 1881. u Rim na proslavu sv. Ćirila i Metoda, a u više navrata i Strossmayeru kao svom prijatelju. Bio je i na proslavi 400. obljetnice otkrića Amerike u Rimu, gdje je nastupio sa svojim radom. Znao je više europskih jezika, Sultan ga odlikuje redom međedije a Franjo Josip I. redom željezne krune III. reda, franjevci jubilarnim lektorom a Jugoslavenska akademija svojim počasnim članom.

U Zagrebu se upoznao s Gajem, Vrazom i dr. ilircima i književnicima... O njemu su lijepo i stručno pisali fra Augustin Čičić, Oton Knezović te fra Rasko Drljić.

Mnogo je pisao i prevodio poglavito s francuskog; veoma je bogata njegova ostavština...

Živio sam sa ljudima koji su se družili s fra Grgom i dobro su ga poznavali... Fra Danijel i fra Mirko bi išli s njim u lov... Fra Danijel je preda mnom više puta rekao: "Fra Mirko (koji je bio šaldžija) kad ima potrebu da se nalaje, onda priča o meni, a kad želi da se nalaje onda priča o fra Grgi..." Obojica su pisali o njemu, fra Danijel i u Kronici pod naslovom: "Fra Grgini zadnji dani u Kreševu".

"Naročito sam mnogo i vrijednoga, veli on, o fra Grgi čuo od fra A. Čičića. Mogu reći da mi je on ostavio fra Grgu u amanet. Za dugih bi me zvjezdanih večeri izvodio i pričao sve o fra Grgi i sebi. Bio je veliki fra Grgin poštovalac i poznavatelj, čiju je ostavštinu skupljao i čuvao. Često bi ponavljao, upirući ruke prema meni: "Ovo je samo za tebe, ovo je samo za tebe".

U fra Grginoj sobi i sad stoji na latinskom uokviren navod Horacija koji bi u prijevodu glasio: "ŽIVIO SAM...NEKAD DRAG KAMENAMA (vilama) I VOJEVO SLAVNO. A SAD ORUŽJE I U BORBI ISTROŠENE GUSLE U OVOJ SE NALAZE SOBI"

19. MIHAČEVIĆ, Lovro (Kreševo, 23.VII.1856. - Kreševo, 25.V.1920.). Krsno mu je ime Stjepan. Otac Stjepan, majka Franjka, rođ. Vidović. Osnovnu je školu započeo u Kreševu, gimnaziju svršio u Kreševu i Sarajevu, novicijat u Kreševu, filozofsko-teološki studij u Đakovu (1874.) i Ostrogonu (1877.-1880.). Za svećenika je zaređen 1880. U Kreševu je obavljao dužnostivikara, pa gvardijana i župnika, a dobar je dio života proveo među katolicima u Albaniji. Znao je i predavao latinski, talijanski i albanski jezik.

Objavio je nekoliko djela asketsko-pastoralnog i povijesnog sadržaja, a bavio se i prevođenjem. Najpoznatiji mu je putopis *Po Albaniji*. Surađivao je u mnogim listovima, a u kreševskom Franjevačkom samostanu u rukopisu se čuva njegov Letopis.

20. MISILO, Krunoslav (Kreševo, 21.I.1903. - Kreševo, 12.VII.1971.). Krsno mu je ime Ivan. Otac Mijo, majka Marija, rođ. Anušić. Odrastao je u obitelji s 14 djece. Osnovnu je školu svršio u Kreševu, gimnaziju u Visokom, novicijat u Kraljevoj Sutjesci, filozofsko-teološki studij u Sarajevu i Paderbornu (1923.-1927.), klasičnu filologiju, arheologiju, umjetnost i njemački jezik u Beogradu (1928.-1934.). Za svećenika je zaređen 1927. godine.

Radove kulturno-povijesnog, arheološkog i organizacijsko-muzeološkog sadržaja tiskao je u *Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini i Dobrom Pastiru*, a surađivao je i u drugim listovima. Istako se i kao voditelj "Napretkovih" zborova i sekcija, a zaslužan je za uređenje knjižnice u kreševskom samostanu i Martićeve ostavštine.

21. OSTOJIĆ, Bono (Vranci, 1883. - Kreševo, 5.X.1969.). Oličenje dobrog i plemenitog kreševskog fratra bio je fra Bono Ostojić. Gimnaziju je svršio u Visokom a teološki fakultet u Sarajevu. Službovao je u Bugojnu, Novom Šeheru, Šapcu, Kiseljaku, Kreševu, Jajcu, Sarajevu. Bio je gvardijanom sv. Ante u Sarajevu; pet je godina predavao kao profesor u Visokom. Bio je gvardijanom i u Kreševu i Jajcu. Izabran za narodnog poslanika, odlikovan Ordenom bratstva i jedinstva I. reda.

Dugogodišnji je predsjednik Udruženja katoličkih svećenika. Bio omiljen i obljubljen u narodu bez razlike na vjeru i naciju. Mnogo učinio za Provinciju i narod, mnoge je iz zatvora izbavio...

22. PENAVA, Jozo je izuzetna pojava u našim krajevima. Autor je najljepših pjesama koje mnogi smatraju narodnim. Za njega će jedan novinar reći: "Jozo Penava je jedan od rijetkih kompozitora narodnih pjesama koga i glazbeni stručnjaci i laici jednako poštuju i vole. Nosilac je odlikovanja Ordena rada sa zlatnim i Ordena rada sa srebrnim vijencem. Svirao je godinama na Radiostanici u Sarajevu. Bio je prvo član a kasnije i šef Tamburaškog orkestra... Njegova unuka VIORKA poklonila je dio njegove pismene zaostavštine samostanu, i tako oplemenila i obogatila samostanski arhiv. Opjevao je i razvedrio krajeve Kiseljaka i Kreševa, naročito omladinu...

23. PETROV, Jozo (Višegrad, 13.IV.1914. - Sarajevo, 4.VII.1981.). Krsno ime Anto. Otac Josip, majka Antonija, rođ. Šifner. Osnovnu je školu svršio u Zavidovićima, gimnaziju u Visokom, novicijat na Gorici kod Livna, filozofsko-teološki studij u Sarajevu i Breslavi, studij tjelovježbe u Beogradu. Za svećenika je zaređen 1938. godine. Neko je vrijeme službovao i u Kreševu i Kiseljaku. Pisao je priloge vjersko-pobudnoga sadržaja u *Glasniku sv. Ante i Bosni Srebrenoj*, a dugo godina pisao je tematski dio u *Dobrom Pastiru*.

24. STANIĆ, Anto Troskać. Kreševljaci, opkoljeni sa svih strana i ispunjeni bolom i žalosti, sa suzama u očima nađoše se sa svojim starim fratrom pred slikom "Oproštaja kraljice bosanske Katarine sa svojom zemljom i svojim narodom" i tu se zavjetovasmo da ćemo ju vratiti u njezine dvore /napraviti joj kapelicu, i vratiti njezinu sliku odakle je i otišla u progonstvo sa svojom djecom/. Moleći je da u ovom ratu ne moradnu bježati iz svoje zemlje, da im kuće ostanu nepopaljene i neporušene, te da Hrvati konačno imadnu slobodu i svoju državu, zavjetovahu se da će, kada se to ostvari, kraljicu vratiti u njezine dvore...

Da se zavjet ispuni i ta ideja ostvari, zauzeo se Anto Stanić Troskać...

Anto se pokazao vrlo sposobnim i poslovnim čovjekom. On zasad ima svoje radnje i pogone, otvara "Auto-opremu", gdje će naći posla i kruha oko 70 radnika... Dobrotvor je i donator mnogim ustanovama i društvima.

25. STRUKIĆ, Ignacije (Kreševo, 31.VII.1860. - Kreševo 29.IX.1906.). Osnovnu je školu i gimnaziju svršio u Kreševu, teologiju u Ostrogonu. U franjevački je red stupio 1876., a za svećenika zaređen 1883. godine.

Surađivao je u mnogim ondašnjim listovima i kalendarima, uglavnom prilozima povijesnog i vjersko-poučnog sadržaja, a dugo godina (od 1895. do 1901.) uređivao je *Franjevački glasnik*. Najpoznatije djelo ipak su njegove *Povijesničke crtice Kreševa i franjevačkog samostana*, izdane 1899. godine.

26. TOPIĆ, Slavko (Bukovica, Podhum hercegovački, 24.III.1940.) Otac Andrija, majka Kata, rođ. Baticeli. Osnovnu je školu svršio u Gorancima, Seonici, Konjicu i Jablanici, gimnaziju u Visokom, novicijat u Kraljevoj Sutjesci, filozofsko-teološki studij u Sarajevu, studij glazbe na Institutu za crkvenu glazbu u Zagrebu, na Pontificio Instituto di musica sacra u Rimu i na Institutu für Musikwissenschaft Filozofskog fakulteta u Kölnu. Doktorirao 1985. Za svećenika je zaređen 1966. godine.

Jedno je vrijeme bio kapelanom u Kreševu i Kiseljaku. Bavio se proučavanjem domaće crkvene glazbe, a skladao je i vlastita, te harmonizirao tuđa glazbena djela. Surađivao je u časopisima Nova et Vetera i Sv. Cecilija.

27. TVRTKOVIĆ, Augustin Gusti /Ljoljušić/. Bio je klerik - fratarski. Talentiran, školovao se vani u Beču i Čehoslovačkoj. Postao je liječnikom-specijalistom stomatologije. Imao je ordinaciju u Zagrebu, na Jelačič placu gdje je bio poznat kao stručnjak. Veliki je zaljubljenik Kreševa.

Dolazeći na odmor u Kreševo, navraćao bi u samostan. U zreloj je dobi šetao po refektoriji i citirao psalme na latinskom - u nekom transu gotovo. Tada bi bili oživljeni svi oni fratri nestali, pa i njegova rodbina izumrla i razišla se, i vrsnici njegovi.

Na njemu se osjećala ta sjeta, a mlađi nisu imali shvaćanja ni razumijevanja za to njegovo stanje.

Pomagao je studente, zapravo ih školovao, u Kreševu napravio planinarski dom (sadašnja zgrada općine), na Banji napravio bazen te kabine i tuševe za kupanje.

Zadnji put kad smo se sreli, tu nije bilo njegovih ljudi ni njegova samostana. Bili smo u Bekinoj kući, samostan je bio to. Pohitao je reći kako je došao na ideju: da ima

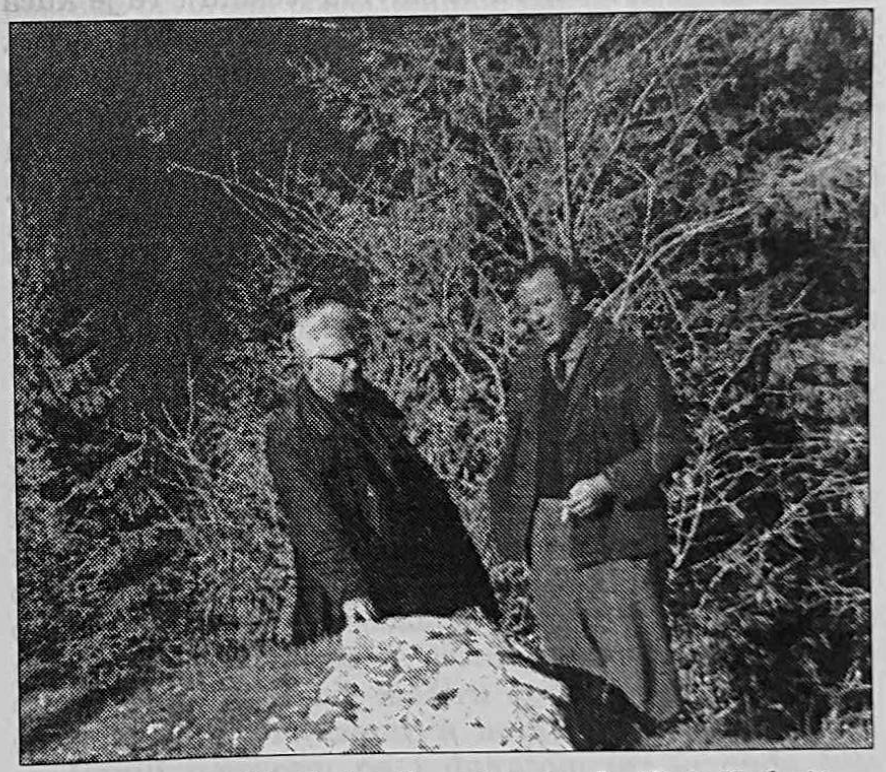

Na tragu minulih uljudbenih postignuća - fra Vlado Karlović u društvu s fra Stjepanom Buljanom

želju napraviti jednu planinarsku kućicu negdje blizu Lopate za koju je već našao i lokaciju. Želio ju je napraviti na raskršću puteva: za Trebac - Bitovnju, a odatle za Neretvu i dalje, te za put koji vodi na Lopatu. Pitao je: kakvo ime dati toj lokaciji? Tražili smo imena, izmišljali, a onda je ono došlo samo od sebe - BOGODAR.

Priroda je tu toliko lijepa, s beskrajnim vidicima, da se za to mjesto s pravom može reći da je to Božji poklon, Božiji dar. Pri tom se imenu i ostalo. Napravio je zgradicu od cigle, uz nju natkriven prostor s ognjištem i verigama. Podigao je za planinare i izletnike, ali i za duhandžije i druge putnike, jer je to bio put kuda Neretvanci nailaze kad dogone trešnje (ašlame-kajzerice), kad gone stoku u Visoko.

Doveo je i vodu, napravio slavinu (česmu). Ta je kuća jedno vrijeme služila i Neretvanima za prenoćište i odmor, kad bi išli u Visoko ili se vraćali u Kreševo, a i ostalim ljubiteljima prirode.

Taj pothvat je, međutim, završio - neslavno. Uništila ga je grabežljivost, sebičnost. Sve je razneseno: krov, cigla, povađene čak i vodovodne cijevi, ali je zato tom mjestu - lokaciji ostalo ime "Bogodar" - sve do danas.

CRKVENI I NARODNI OBIČAJI KREŠEVA

Kad završi osmanska vladavina i dođe Austrija, Bosna postade otvorena posjetiteljima, izuzev Kreševa koje ostade među svojim brdima. Do njega nije bilo ni prometnica, a u njemu industrije i dugih ustanova koje bi privukle strance. Kreševo je nastavilo živjeti svojim starim načinom, zadržavši, srećom, svoje narodne običaje.

Fratri su uvijek znali povezati to dvoje - vjeru i stare običaje. To je dovelo do stanja u kojem su na teritoriju Bosne i Hercegovine neobično usko povezana katolička vjera i narodni običaji. Ta je povezanost bila tako usklađena da je skoro idealna.

Prema kazivanju fra Danijela Bana, i samostan je u Kreševu imao svoje običaje, osim narodnih i crkvenih koji će ovdje biti opisani. Na Vodokršće je bio običaj da se nakon Zdravomarije blagoslivljaju sobe. Novački bi meštar tada, obučen u plašt, s ministrantima, križem i dva svijećnjaka (čiraka), blagoslovljenom vodom i kadionikom, zaredao po sobama, počev od gvardijanove, te poškropio i pokadio sobu, čestitajući svakom Novu godinu. Svaki bi misnik meštru nešto darovao: čarape, čavrmu zlatom izvezenu, a neki bi se stari župnici opoštenili i novcem pa i dukatom jer je onda bilo dopušteno služiti se uštedevinom.

Pred Božić bi, kad počnu velike antifone kao za epifanije, novački meštar nosio uokvirene slike, počev od oca gvardijana (s natpisom "o Sapientila") gdje bi se ispjevalo pred sobnim vratima a zatim bi mu čestitao predstojeće blagdane. Tako bi se redale i druge antifone - drugim odličnicima pjevajući: "O Emanuele, o Solaves, o Claves!" Čestitari bi darovali meštra i mladež.

Slavljenje bi se imendana (tada se nije slavio rođendan osim u visokoj starosti) obilježavalo gozbom, pečenim janjetom, pitama i bukarama te pjevanjem i tamburanjem, a bilo bi gostiju i iz rodbine i od prijatelja. Ljeti bi se to obavljalo po šetalima oko samostana.

Česte bi se zabave (teferiči) ljeti održavale u okolnim gajevima - na Gradu, Lopati ili Glavicama, većinom od novaca darovanih pri dočeku gostiju izvan samostana. Kad bi, naime, koji odličnik pohodio samostan, te mu meštar s mladeži čestitao sretan dolazak, obično bi "pao" po koji dukat. Janjci bi se pekli na ražnju, vino iznijelo u mješinama, uz to se dodavao kajmak i sir. Igralo se klisa, lopte, kamena s ramena, pjevalo, tamburalo i skakalo.

Ljeti bi se na sv. Ivana od Križa, po običaju, štekom (dvije daščice od bukova drveta) budili misnici za popodnevno djelovanje. Tu je dužnost imao neki đak, koji bi pazio na propisani sat. Misnici bi spavali jer su se mise govorile već od tri sada izjutra.

Na blagdan Bezgrješnog začeća BDM držala se svečana "esnafska" ili "tufetska" misa za "rupare" - rudare. Tada su gorjele velike esnafske svijeće a rupari bi davali priloge u novcu, a ponekad i u rudi. Tri su nedjelje pred Božić imale svoja posebna imena. Prva se zvala Djetinci, druga Materice a zadnja pred Božić Očići. Tih se dana svraćala posebna pozornost na djecu, majke i očeve; darivalo bi se i molilo za njih.

U Kreševu se naročito slavila sv. Lucija. Taj bi dan slavili kovači, tj. "pločari", "otucači", "klinčari" i "nalbanti". Dan je bio radni. To je bio i ženski blagdan tako da nisu radile ni tkalje ni prelje ni krojačice. To je bilo stoga

da im sv. Lucija očuva očni vid zagovorom kod Boga. Esnafska se sv. misa služila i za "vignjare" - kovače. Taj bi se dan sijala pšenica, u koju se stavljala božićna svijeća. Od sv. Lucije do Božića gledali su se dani kakvo će biti po mjesecima vrijeme, po tome kakav je koji dan. Budući naime, da je to razmak od 12 dana, "prognoziralo" se po svakom danu kakav će biti pojedini mjesec u sljedećoj godini. Zato su se ti dani zvali "vidioci".

Pred advent pada svetkovina sv. Andrije. Svijet ga je nazvao "sv. Andrija zavezlija" jer od tog dana nema više vjenčanja ni pirovanja. Još bi se ljeti pripravile zublje od brezovine, dobro se isušile do Badnjega dana, kad bi se zapalile na kućnom ognjištu i nosile pred vjernicima do crkve i ostavljale na Šetalu da bi se na toj vatri vjernici grijali do početka polnoćke. Za Badnju bi se večer domaćin pobrinuo za tri suha badnjaka od hrastovine. Dovlačili bi ih sa svim svojim volovima, po dva, četiri ili čak po osam, ako je domaćin bio bogat.

Žene bi pripravile "keške" od ječma ili pšenice. Za Božić je "sve što je od kreševskog uha, makar bilo rasuto po svijetu, moralo biti u Kreševu". Kreševski bi suknadžije (abadžije) i krojači (terzije) radili punom parom pred Božić. Na 21. prosinca je bio sv. Toma, koga su zvali "Toma mlivosija", jer su taj dan žene isijavale brašno za božićne kruhove a kao kolače kuhale bi "vitice", "kovrtnje" i "ptice" od istog tijesta - za poklon djeci. Svaka je kuća imala svoju krušnu peć u kojoj bi se pred Božić ispeklo kruha po nekoliko puta, da ga bude svih božićnih dana. Božićno drvce ili božićna jelka (bor) nije bilo uobičajen u Kreševu sve do dolaska Austrije u ove krajeve.

Božićni je jelovnik bio najobilatiji i najraznovrsniji tijekom čitave godine. Tu su božićni kruščići (somunčići) "u kvas" od najbolje pšenice, "kovrtanji" (okruglo pecivo) koje bi djeca rado naticala na ruke i jela. "Keške" je istupana pšenica koja se najprije kvasi pa suši i stupa u stupama od trešnjeva drveta ili se u mlinu pritare žito da mu se skine samo košuljica. Kuha se tako da se najprije

dobro iskuha kokošje meso poslije čega se u toj vodi iskuha pšenica i dodaje kuhano meso bez kosti i bez soli. Za jelo se stavi u toplu mast i tada posoli i služi kao predjelo. U kućama koje imaju djevojke za udaju nudi se keške momcima koji dolaze na sijelo ili udvaranje djevojci (ašikovanje).

Krsnica je beskvasni kruh. Izrađuju ih žene, umjetnice u "oblikovanju tijesta", a u sredini se stavljala svijeća. Krsnice su se jele tek za Novu godinu ili, kako to narod kaže, za mladi Božić.

Ovi su dragi običaji u božićno vrijeme lijepi kada se ima - kruha i ruha. Kako je to bilo u Kreševu na Badnji dan 1944.? Te je godine Badnji dan bio bolan i tužan. Partizani su u gradu, svjet se preselio u vojsku i u izbjeglištvo. Posla nije bilo. Oskudica u svakoj kući. Blagoslov je kuća na Badnji dan u Kreševu praksa od pamtivijeka. Fratrima se davao kruh a svila stavljala na križ. Prije bi to obavljalo više svećenika, ali te su ratne godine odredili samo mene. Bilo je mučno ulaziti u kuće koje su bile ispunjene strahom i nestašicom, naročito ako su bile bez hranitelja i sa stinom djecom.

Jedan je prizor tog dana bio nezaboravan iako veličanstven u držanju majke koja ni na Badnji dan nema ništa što bi ponudila svojoj djeci za hranu. Svećenik ulazi u jednu kuću. Soba je svježe oribana, čista i oličena (okrečena). Na sredini sobe stoji žena-majka, sklopljenih ruku, kao kip ukočena, nijema. Gleda nemoćno u svećenika a on u taj tren shvaća da ona i njezina dječica nemaju ništa ni za badnju večeru. Ona može biti primjerom svim majkama koje su toga dana bile u istoj situaciji. Izlazeći iz tog doma svećenik se mogao sjetiti samo one narodne: U dobru se ne ponesi, a u zlu se ne poništi.

Inače je badnja večera bila posna ali obilna. Za večere bi gorjele svijeće u zelenoj pšenici i krsnici. Po večeri bi se gasile (trnule) kruhom namočenim u vino. Taj se kruh davao jesti onomu koga češće boli grlo. Svjetlo bi gorjelo

čitavu noć. Na Božić se čestitalo ovim riječima: "Čestit ti Božić i porođenje Isusovo", a odzdrav bi glasio "Čestita ti duša, a ti zdrav i veseo!".

Na Novu bi godinu u domu gorjelo onoliko svijeća koliko nedjelja ima do početka korizme. Tako se znalo koliko traje tzv. "mesojeđa".

Na Vodokršće bi se ustajalo ranije. Starješina ili netko od čeljadi dolazio bi na kreševsku rijeku i umivao se i donosio vodu kako bi se umila ostala obitelj (kućna čeljad). To se činilo u spomen na Isusovo krštenje u rijeci Jordanu. Taj se dan u crkvu nosila voda na blagoslov a popodne bi se tom vodom škropila kuća, staja, blago, njive i grobovi pokojnika.

Na sv. Blaža (3. veljače) išlo se na grličanje ("guntu-ranje"). Tom bi se zgodom na blagoslov donosio šećer ili smokve, i to se uzimalo kao lijek protiv bolesti grla. Taj bi dan svećenici išli po kućama da grličaju stare i bolesne.

Prije dolaska austrougarske vlasti strogo se postila korizma. Sličan je post i danas, ali se ne drži tako strogo. Jela se nisu začinjala (osim uljem) niti se jeo bijeli smok. Stoga se o pokladama (tri dana pred Čistu srijedu) obilno gostilo, pilo i veselilo; pjevalo se danju i noću i pravile se mačkare (čorjaci), jer se u te dane skoro ništa nije radilo. U te bi se dane i "bocalo", tj. tetoviralo, na taj način što bi se na rukama utiskivali križevi, zvijezde, pleteri, cvjetovi i grane. Na pokladni bi utorak iza ponoći domaćice oprale lukšijom posuđe jer počinje post.

Uoči Cvjetne nedjelje (u subotu) djeca bi dijelila tisove grančice po rodbinskim kućama, očekujući uzdarje. Te su se grančice na Cvjetnu nedjelju blagoslivljale i čuvale da bi se zapalile pred kućnim vratima za vrijeme oluje, tuče ili nevremena. Na Cvjetnu bi se nedjelju popodne djeca dovodila na tzv. "okoliš" (djeca stoje u krugu oko svećenika). Svećenik bi ih malo ispitao vjeronauk i nagradio sv. sličicom ili medaljicom. Na Veliki se petak nije radilo, osim što se badava oralo siromasima i čistile kuće

bolesnima koji "nemaju nikoga svoga". Uvečer bi kreševski i vranački momci i cure dugo u noć pjevali "Gospin plač" i "čuvali" Isusov grob. Na Veliku bi se subotu na Šetalu naložila vatra iz krema, koju bi blagoslovila trojica misnika. "Sveta se vatra" potom raznosila po domovima i od nje se palila prva vatra toga dana. Isusov se grob "čuva" do Velike subote uvečer. Tada bi se od svijeća s groba uzimale okapine (suze) i davale pčelama "da bolje rade". Šarenim bi se uskrsnim jajima - pisanicama darivao narod. Međusobno se tucalo jajima najprije vršcima a potom "šotom". Razbijeno se jaje s obje strane nazivalo "lupočom".

Ivanjdan je veliki blagdan (24. lipnja). Uoči ovog se blagdana palio ivanjdanski krijes (jangija). Na stožinu bi se, pripravljenu od svježih mladih bukvića i ukrašena cvijećem na isti dan prošle godine, dodalo još granja. Zapalile bi se tri jangije iza "Zdravomarije". Na Gornjem, Srednjem i Donjem Čelu do duboko u noć se pjevalo i igralo kolo da bi se rano ujutro na Ivanjdan ponovno usadila stožina za iduću godinu.

Na Tjelovo - Brašančevo je svečana procesija kroz cijeli grad (čaršiju). Sa Bubreška bi (gdje se održavala sv. misa), procesija krenula kroz aleju bukvića ili jasenova. Sve su kuće ukrašene cvijećem, slikama, sagovima i rupcima. Na četiri su mjesta napravljeni oltari. Iza procesije se trgale grane, nosile kući i davale stoci.

ISPOSNIČKE ŠPILJE

Iako nisu korištene u našem stoljeću, zbog svoje autentičnosti i svjedočenja o snazi uvjerenja i predanosti franjevaštva Bogu, u Bosni su, a i okolici Kreševa osobito zanimanje izazvale "isposničke špilje".

Zna se da je "isposničkih špilja" bilo u Bosni uglavnom u blizini samostana (primjerice kod Olova, Kraljeve Sutjeske, Fojnice, Kreševa) u koje bi se povlačili fratri što su

živjeli isposničkim i pustinjačkim životom. Oko Kreševa su u pećinama bile poznate špilje Veliki oklop. U Velikom su oklopu prepoznatljive tri ćelije, dok su na Biskupovoj stijeni pretežito bili "čardaci ni na nebu ni na zemlji", sasvim nepristupačna mjesta, do kojih se moglo doći samo ljestvama koje bi isposnici spuštali po potrebi. Hrana se također dobivala putem užeta na čijem se kraju nalazila košara. Klasičan, uočljiv i prepoznatljiv primjer špilje isposnice kod nas su Kaštela iza Milodraža.

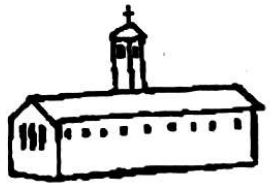

CRTICE

Po zanimljivosti događaja i njihovoj raznovrsnosti mogla bi se napisati knjiga vrlo zanimljiva sadržaja. Ali obično se ti događaji uklapaju u veće cjeline. Ono što preostaje a ipak je vrijedno spomena, opisujemo vrlo kratko u vidu crtica.

SARAJEVO, ŽUPA KREŠEVSKOG SAMOSTANA

Već u XVI. stoljeću opstojaše u Sarajevu katoličkih župa. To nam svjedoče pisma, što ih papi Grguru XIII. i rimskoj Propagandi upraviše katolički trgovci iz Sarajeva (god. 1581., 1634., i 1635.) kao i pismo Marijana Maravića, biskupa, koji god. 1622. izvješćuje ovu istu Propagandu, da je u "Sarajevu bilo 200 katoličkih kuća s kapelom (crkvicom) neoskrvnjenoga Gospina začeća. Katolici stajahu na desnoj strani rijeke Miljacke (između današnje Latinske ćuprije, ulice Franje Josipa i Ćumurije), stoga se od njih, koji priznavahu rimsku (latinsku) crkvu, prozva cijelo to mjesto Latinluk. Prva je crkva opstajala uz Miljacku jedno sto koraka od Latinske ćuprije niz današnju Appelovu obalu. U buri vremena, i to, kako se drži, iza pohoda princa Eugena Savojskoga, koji popali Sarajevo, bješe i crkva razorena, s čim veći dio katolika ostavi Sarajevo, i od straha pred Turčinom preseli se u Slavoniju.

Župni pak stan izgori godine 1852. Iza toga se župni dom, u koji kreševski samostan dade 200 dukata, sada sagradio na istočnoj strani današnje Koturove ulice, nešto niže od prijašnjeg mjesta. Četiri godine kasnije (1856.) na čast sv. Antuna Pad. bješe sagrađena nova crkva, u koju plemeniti hrvatski rodoljub, g. barun Antun Vraniczani iz Senja, doprinese 1000 for., a cesarski Francuzi i austrijanski dvor pružiše također svoje milodare. U požaru god. 1879., kada izgori velik dio središnjeg Sarajeva, vatra uništi i crkvu i župni stan. Zemljište, koje bijaše svojina kreševskog i sutješkoga samostana, bješe poslije prodano, da se s tom svotom namire druge prijeke potrebe. Da se providi duhovnoj potrebi sarajevskih katolika, kojih za okupacije bješe oko 800 duša i čiji broj doseljenom strancu poče brzo rasti, pod podnožjem bajnog Trebevića u Konak ulici sagradi se

Obitelj Slugić i Mlivončić s početka XIX. st.
(žene rođene iz obitelji Kovačević)

	Kat. obitelji 1836.	1883.	Vjenč 1836.	1883.	Duša kat. 1836.	1883.
U mat. Sa	75	135	63	111	239	466
Azići	11	8	11	11	78	46
Bare	4	4	8	6	37	24
Butmir	12	15	13	19	92	92
Crnotina	8	4	15	11	51	60
Doglodi	12	12	17	20	86	93
Dvor		4		6		27
Gora	14	18	13	16	58	103
Kamnica	5	4	13	10	66	53
Kopušići	10	5	19	9	90	46
Kožlje	8	6	8	2	34	38
Kruzi	3	8	6	10	32	53
Ljubina	4		4		19	
Nasići		10		16		74
Otes	12	11	14	20	68	102
Solakovići	3	3	3	6	24	26
Stup	7	11	7	17	64	82
Tisovik	6		9		50	
Ulištovići	6	9	8	10	47	60
Vidotina	4		5		29	
Višnjica	4	4	7	5	37	22
Zabrđe	6		5		42	
Vagabundi						38
	204	285	236	319	1191	1557

Osim toga, prema Shematizmu iz 1836. razvidno je da kreševski samostan opslužuje i brojne hercegovačke župe, poimenice Neretvu, Mostar, Blato, Brotunje, Ljubuški, Ružiće, Posušje, navodeći naseljena mjesta i broj katolika u njima.

nova crkvica na čast sv. Antuna Padovanskoga, u kojoj posljednji franjevački župnik bijaše fra Andrija Buzuk, kašnje bosanski provincijal. Iza njega uvođenjem crkvene hijerarhije u Bosni (1881.) preuzeše duhovnu

upravu svjetovni svećenici, pokle je glason naredbe Sv. Oca pape Lava XIII. od 14. ožujka 1883. Kreševski samostan uz Solakovu kulu, Radunice, Žepče i sarajevsku župu ustupio na slobodno raspoloženje vrhbosanskom nadbiskupskomu Ordinarijatu."

— • —

U ime samostana u Kreševu 1961. godine upućena je čestitka Ivi Andriću kao dobitniku Nobelove nagrade za književnost za tu godinu.

U listopadu 1962. samostan prima akt kojim se storniira rješenje NO Kreševo da se nacionalizira jedan dio samostana.

Tijekom 1961. godine u Kreševu je sagrađena bolnica, asfaltirana glavna ulica, dovršena zgrada pošte, novi most, uređen Dom kulture, renoviran stari hotel, izgrađeno nekoliko stambenih zgrada i, što je najvažnije, započeta je izgradnja puta Kreševo - Tarčin.

U 1962. godini otvorena je i predana na uporabu moderna, lijepo uređena, zdravstvena stanica sa stacionarom (s nekoliko kreveta), gdje će biti i rodilište. Stacionar je izgrađen na Brcu, nekadašnjoj Misilovoj bašći, u neposrednoj blizini uzvisine Glavičica - blizu muslimanske mahale - u lijepom i sunčanom predjelu. Početkom studenog u nju bi primljen i prvi bolesnik. Otad poče i redoviton dežurstvo u bolnici. Na svečanost otvorenja zdravstvene stanice, međutim, uprava samostana nije pozvana.

Iste je godine otvorena nova školska zgrada. Na otvorenje je pozvan fra Kruno Misilo. Zgrada je lijepa sa suvremenom opremom i namještajem. Prije rata je u Kreševu bila samo jedna škola sa 120 đaka a sada Kreševo ima ukupno 9 škola sa 1200 đaka.

U rujnu 1966. gocine u Kreševu je otvorena prva ljekarna - u okviru zdravstvene stanice.

Zdravstvena stanica i njezino osoblje bili su i ostaju velika blagodat za puk ovoga kraja. Tu se svojom humanošću i samozatajnim radom istaknuo dr. Orhan Vila ostavši omiljen i neobično cijenjen u čitavom kreševskom kraju. On je čitav svoj život posvetio i ostavio Kreševu, koje mu duguje dužno priznanje i zahvalu. U istoj zdravstvenoj stanici su radili susretljivo i samozatajno i liječnici: Josipa Karlović, Božica Nikolić, Darija Krešić, Salko Skopljak i Josip Đerek. U vrijeme rata ovdje je stigao i dr. Živko Gagulić sa svojom suprugom, također liječnicom da bi oboje - svojom stručnošću i ljubavlju prema ljudima ovoga kraja, učinili neprocjenjive koristi. Njima pridružujem i doktoricu Anu Tvrtković, uvijek pripravnu pomoći ljudima ovoga kraja.

Osim tri zemljoradničke zadruge 1966. osnovana je i Zemljoradnička zadruga Kreševo". Na površini od 21 hektara obradiva zemljišta proizvodi mnogo krmnog bilja i povrća. Vrši i otkup šumskih malina (oko 40 tona).

U istoj su godini na samostanskom dijelu Lopate vrlo dobro rodili krumpiri. Ukupan prihod se cijeni na preko tri vagona a namijenjen je za sjemenište u Visokom i bogosloviju u Nedžarićima.

Za potrebe rekreacije Kreševljaka uređen je lijep ugostiteljski objekt na Banji s gostionicom i bazenom, pogodan za kraći smještaj gostiju ili grupni posjet radi kraćeg odmora. Za odmor je pogodan i planinarski dom na Lopati, sa 45 kreveta, a privlačan je i objekt "Ribnjak".

Privlačna je i Anunova stupa. Ona je za stare Jugoslavije, a i mnogo ranije, bila jedina stupa u ovom kraju, u kojoj je radio Mato Kristić zvani Anun. Tu se donosilo otkano sukno da bi se "valjalo", a potom bojilo. Stupa je radila na vodeni pogon na rijeci Dragušnici. Na istom je mjestu radio i "tocilj". Voda je pokretala veliki okrugli kamen, brus, na kojem su se oštrili razni alati i noževi.

U ovom su kraju brojni mlinovi vodeničari, kao vlasništvo više obitelji. Zvali su se "redari". Lokacija im je bila na Dragušnici, Banji, uz Kojsinu i Vranke i niz Polje. Bili su na uslugu svima a mlinar bi uzimao "ujam" i tim naplaćivao amortizaciju mlinskih kamenova a dijelomice i svoj rad.

Zaljubljenik u svoje Kreševo, stomatolog dr. Augustin Tvrtković koji je mnogo dobra učinio Kreševu i zbog toga u vrijeme komunističke vlasti "zaradio" dvogodišnju robiju, prihvaća se izgradnje nadstrešnice na Lopati, pod kojom bi se nedjeljom održavala sv. misa za izletnike.

Ispod samostana je fra Grga Martić imao svoj vrt, u kojemu je uzgajao salatu, mrkvu, peršin i drugo povrće koje je u Kreševu bilo malo gajeno. Napravio je tu i lijep hladnjak, zasadio ukrasne grmove i nekoliko jelika koje su se divno razvile, ostavši i poslije njegove smrti dragom uspomenom na njega. To mu je zemljište kasnije upropastio "Čelik" svojim poslovima. Preko rijeke, u blizini samostana, ima slobodnog zemljišta na kojem bi se mogao ponovo osposobiti istovjetan vrt - fra Grgi na spomen.

Na području općine Kreševo ima mnogo stećaka. Oni su veliko kulturno blago Bosne, podložno brzom propadanju i, što je najgore - zaboravu. Prema evidenciji Skarića i Vege u kreševskom ih je kraju bilo preko 140. Upravo sad je vrijeme da se utvrdi njihovo stvarno stanje, napravi inventura, popišu lokacije i izgled stećaka. U to ime navodim lokacije:

- na groblju Crkvenjak i u šumi povrh groblja (četiri);
- na Mašetima - Deževice (oko 60 komada);
- kod Gunjana, tzv. Kaursko groblje više Komana (neutvrđen broj);
- kod Pirina, na Kvesića njivi (11 komada);
- u Mratinićima, iznad sela (jedan veliki i kamenolom s nedovršenim stećcima);
- na Bukvi (nekoliko);
- na Blinjama (dva oštećena);
- na škarpama kod crkve (treba spašavati jedan veliki u njivi, jer smeta i već ga razbijaju dok je manji bačen u šikaru);
- kod crkve u Kreševu (nekoliko).

Kod nas se stećci i na naše oči razbijaju a njihovo čuvanje i odnos prema njima je i kulturno ogledalo ovoga kraja.

Vrijeme

Kreševo je poznato kao područje promjenjiva vremena. Okruženo brdima s planinom Inač u blizini podložno je klimatskim promjenama koje uzrokuju nagle oluje i padaline kiše i snijega u većoj mjeri nego u okolnim mjestima. Evo o tome nekoliko podataka.

- 1921. snijeg je pao 22. lipnja. Na Lopati kao i na okolnim planinama napadao je dvadesetak cm. Mnogi su volovi i ovce tada uginuli od hladnoće.

- 6. veljače 1922. snijeg je počeo padati i nije prestao tri dana. Visina snijega je iznosila 1,5 m. Zatim je došao mraz, snijeg se smrznuo pa nije bilo moguće osam dana ići bilo kamo. Konjima je snijeg bio do trbuha a zbog njegove tvrdoće nisu se mogli po njemu kretati. Kad je došla nagla jugovina, srušio se pod težinom snijega krov pokrajnje lađe na crkvi. Sreća da je to bilo u noći tako da nitko nije stradao.

-1929., polovicom lipnja, bilo je nezapamćeno nevrijeme. Oluje, poplave, gromovi, spaljena jedna jelka uz samostan. U polju je bilo i mrtve stoke od udara gromova. U selu Bjelavićima grom je ubio mladu ženu koja je zvonila na molitvu. Grom je udario u drveni zvonik. Poplave i bujice su rušile sve pred sobom, noseći staje i mlinove.

- 23. rujna 1931. nenadano je pao velik snijeg i polomio mnogo voćaka, još neobranih jabuka i mnogo drveća u gaju. Polomio je i neobrani kukuruz koji je polegao po zemlji. Nije trebalo sjeći drva nego samo kupiti polomljene grane. Snijeg se zadržao osam dana.

- U siječnju 1914. godine snijeg je napadao mnogo više od metra. Zatim je stegla studen. Nastala je nestašica drva pa je samostan dao najpotrebnijima 64 tovara bukovog drveta usječenog u gaju Jelaš.

- Nova je, 1955., godina osvanula pod velikim snijegom. Nakon toga je temperatura pala na -23C.

- Velika je suša pogodila Kreševo 1956. godine. Presušila su vrela i neki potoci budući da puna četiri mjeseca nije pala kiša.

- 1957. padao je snijeg od 14. travnja do 7. svibnja - gotovo svakodnevno i nanio goleme štete voćnjacima.

- U prosincu (12. i 13.) bilo je veliko nevrijeme, oluja, kiša i poplava. Donji dio Kreševa, posebno Mahala, je pod vodom. "Baritove" prostorije također. Još je veća poplava bila u Kiseljaku i Gromiljaku. Voda se razlila po svim krajevima i selima župe već za Božić tako da je velikom broju vjernika bilo nemoguće doći do crkve.

- 18. svibnja 1961. napada snijeg i zabijeli se Lopata i Inač. U listopadu pak zavlada velika suša. Tri mjeseca nema kiše. Potoci i izvor skoro presušili. I samostan oskudijeva u vodi.

- Polovicom siječnja 1963. vrlo visok snijeg a hladnoća nakon snijega -20 do -26°C. Dana 24. siječnja je izmjereno ravno 30°C ispod ništice. Snijeg je narednih dana, kada je malo ojužilo, napadao više od metra.

- U siječnju 1967. već nekoliko dana pada snijeg, Visina mu je viša od metra. Temperatura je u Kreševu -20°C, u Sarajevu -30°C a na Igmanu čak -40°C!

- 1971. snijeg veći dio zime oko metar visine.

- Krajem studenoga 1973. visok snijeg, a potom -25°C.

Fratri se nisu bavili politikom jer su imali preča posla. Politika se, međutim, često bavila njima. Evo samo nekoliko crtica o tome.

O Saboru u Sarajevu koji je održan 1913. god. piše samostanski kroničar. "Sabor u Sarajevu nije mogao dobro raditi zbog srpskih intriga jer su oni htjeli sve narode pod srpski mlin a očijukanje s Beogradom je sve intenzivnije."

Značajna i tužna je 1914. godine. "Ne može se u ovoj godini ne spomenuti ubojstvo prijestolonasljednika, vojvode Franje Ferdinanda i njegove supruge Sofije" kaže kroničar. Franjevački provincijal im je dao odrješenje. U samostanskoj crkvi u Kreševu su 6. srpnja održane svečane zadušnice. Izvješene su tri crne zastave na crkvi, zvoniku i samostanu čitavih osam dana a tri se dana zvonilo svim zvonima dva puta na dan.

U 1919. godini je najvažniji događaj bio "Ukaz" države o agrarnoj reformi, koji u jednoj rečenici glasi:

"Svi koji obrađuju zemlju, njihova je". Tako je i samostan u Kreševu izgubio svu svoju zemlju i kuće. To se dogodilo i svim župama koje su pripadale samostanu. Stanje je nastavljeno i u 1921. god., jer su samostansku zemlju obrađivali drugi i odmah je željeli prisvojiti.

Važan događaj u 1928. godini je bio povlačenje konkordata između Jugoslavije i Sv. Stolice nakon demonstracija i smrti srpsko-pravoslavnog patrijarha g. Varnave.

Godina 1929. će se pamtiti po manifestu kralja Aleksandra Karađorđevića, koji je 6. siječnja, manifestom, ukinuo ustav i sve preuzeo pod svoju vlast - "Šestojanuarska diktatura". U listopadu iste godine kralj državu Srba, Hrvata i Slovenaca proziva - Jugoslavijom, podijelivši je u devet banovina. Naša je Drinska banovina tada imala 1,400.000 stanovnika. Krajem studenog (1929.) samostan je i Kreševo pohodio ban Drinske banovine g. Velja Popović.

Deveti listopada 1934. godine bi ubijen, u Marseillesu, kralj Aleksandar Prvi Karađorđević. U Jugoslaviji je upriličena devetodnevna žalost, sve do pokopa kralja 18. listopada. Za to su vrijeme sve crkve morale svaki dan zvoniti na žalost, a bile su izvješene i crne zastave. To se moralo činiti i u samostanu u Kreševu.

Na općim izborima 1936. god. bile su dvije liste - Mačekova (u ime Hrvata) i Mehmeda Spahe, koji je ušao u koaliciju s Jugoslavenskom radikalnom zajednicom (JRZ) a protiv Hrvata. U Kreševu je pobijedila Mačekova lista (700 glasova) ispred Spahine liste (300) glasova. Slično je bilo i u svim okolnim mjestima.

Na općim izborima 23. ožujka 1958. održanim za Republičko vijeće BiH, iz Kreševa je izabran g. Ivica Momčinović. U lipnju iste godine Kreševo posjećuje predsjednik Skupštine BiH Đuro Pucar - Stari. Tom je prigodom posjetio i samostan i razgledao sobu fra Grge Martića. Donesena je odluka da Kreševo i dalje ostane općina, budući da je bilo nastojanja da se ono pripoji općini Kiseljak.

UMJESTO POGOVORA

U ovoj knjižici povijesnih crtica postoji predgovor. Nije moguće međutim, napisati i pogovor. To bi značilo i svršetak pisanja o Kreševu, njegovu samostanu, fratrima i puku kreševskom, ali i o još jednoj važnoj povijesnoj istini - o posljednjoj kraljici bosanskoj - Katarini. Stoga će i ubuduće biti govora i pisanja o Kreševu i njegovim znamenitostima ali i o kraljici Katarini, u što čvrsto vjerujemo. Zato će umjesto pogovora, kao poticaj za buduća pisanja, biti riječi o Bedemu iznad Kreševa, o nekadašnjim kraljevskim dvorima, o crticama iz života naše posljednje kraljice.

Katarina je rođena u vrlo uglednoj i moćnoj plemićkoj obitelji Vukčića - Kosača u Sokolu ili Blagaju 1424. godine. Kći je Stjepana Vukčića Kosače, vrlo uglednog plemića. Majka joj je bila Jelena iz kneževske kuće Balšića, kći Balše Trećega. Imala je priliku da mnogo toga nauči i čuje jer je njezina roditeljska kuća bila stjecište velikana toga vremena, kojom se zgodom raspravljalo o svim pitanjima, društvenim i političkim susjednih kneževina i država. Papa Eugen IV. stavio joj je na raspolaganje dvojicu vrlo obrazovanih fratara 1446. godine. Bila je vješta u izradi simbola i ukrasa stare umjetnosti, što se vidi iz njezina ručnog rada na misnom ruhu i ostalim ukrasnim rukotvorinama.

Udala se za bosanskog kralja Tomaša. Njezino je vjenčanje bilo na Milodražu, na sredokraći između tri stara samostana Kreševa, Kraljeve Sutjeske i Fojnice na prostoru današnje općine Kiseljak, 16. kolovoza 1446. godine. Na svečano vjenčanje došli su svi kneževi i velmože Bosne i Hercegovine. Posebno treba naglasiti poklisare Republike Dubrovačke.

Živjela je u bosanskim kraljevskim dvorovima uredivši ih po ugledu na europske kraljevske dvorove. Za život je svoga naroda imala i srce i oko. Pomagala ga je i prosvjećivala. Zabilježena je i neka posebna preslica što ju je donijela iz inozemstva. Gorljivo je bila privržena vjeri i Crkvi. Njoj se pripisuje gradnja crkava u Jajcu, Kreševu i Kupresu. U braku je imala dvoje djece, Katarinu i Sigismunda. Po smrti svog muža Tomaša (1461.) živi na dvoru kao kraljica majka - tiho i dostojanstveno.

Veliku bol joj je nanijela provala Turaka, kad je doživjela stradanje svog naroda i svoje zemlje, za koje je u svom srcu imala beskrajno puno ljubavi. Da spasi sebe i goli život, morala je napustiti Bosnu. Kako je to bilo, nije sasvim poznato. O tome u narodu postoji više legendi. Povjesničari su usvojili legendu o njezinu odlasku (po dubrovačkom kroničaru). Kroničar je, naime, zabilježio da je kraljica Katarina pošla iz Kozograda do Konjica, a odatle pješice u Dalmaciju i dalje. Druga legenda govori da je pošla iz Kreševa, jer je u to vrijeme u Kreševu vladao njezin djever, vrlo ugledan i moćan knez Radivoje. A Kreševo je, uz Bobovac i Jajce, bilo mjesto u kojem su kraljevi dvori bili opkoljeni zidinama a Dubrovačka Republika nije nikomu u Bosni pružala pomoć osim Kreševu. Zato se smatra da je iz Kreševa otišla u Konjic sa svojom pratnjom a odatle u Dubrovnik, a djecu su zarobili Turci i odveli u Carigrad. Iz Dubrovnika je bilo lako otploviti u Rim. U Rim je unišla s 40 bosanskih vitezova, svečano urešenih i opremljenih. Povjesničari bilježe da je u Rimu dočekana sa svim počastima koji dolikuju kraljevima.

Zna se da je u Rimu uživala velik ugled, osobito kod pape Siksta IV. Inače je živjela povučeno. Ali nikada nije zaboravila da se predstavi kao kraljica svoje zemlje. Privatno se stalno bavila karitativnim radom, pomažući i služeći onima koji su najbjedniji i koji najviše trpe. Uključila se u karitativno društvo Bl. Djevice Marije koje se brinulo za bolnicu sv. Alberta. To je društvo imalo veliko poštovanje prema njoj. Ono je iza njezine smrti redovito plaćalo mise za pokoj kraljičine duše i stavljalo cvijeće na njezin grob.

Kraljica je Katarina ostavila obilje uspomena iza sebe, neke i materijalne, velike umjetničke vrijednosti: paramente, crkveno posuđe, misno i kraljevsko ruho, zlatno i srebrno posuđe, relikvije, ukrašeno oružje.

Pet dana prije svoje smrti, u nazočnosti je pravnika i sedam svjedoka, kraljica napravila oporuku. U njoj je izrazila želju da bude pokopana u franjevačkoj crkvi Ara Coeli i za pogreb ostavila

200 dukata. Bosansko kraljevstvo ostavlja svojoj djeci Sigismundu i Katarini, ukoliko se vrate na pradjedovsku vjeru i zemlju. Ako se to ne dogodi, ostavlja kraljevstvo papi Sikstu IV. i njegovim nasljednicima. Ostala svoja dobra ostavlja svojim dvorkinjama i vitezovima. Crkvi sv. Jeronima u Rimu (hrvatskoj) ostavlja sve stvari s knjigama iz svoje kapelice.

Umrla je 25. listopada 1478. godine. Živjela je 54 godine. Na njezinu je grobu staljen reljefni kip (ploča) u naravnoj veličini (1,78 m) s njenim likom i krunom na glavi. S jedne je strane kraljevski bosanski grb a s druge grb plemića Kosača.

Fratri su posjetiteljima ukazivali na njezin grob kao veliku znamenitost i na njezinu tužnu sudbinu. A sunarodnjaci su 500 godina dolazili da joj iskažu odanost, poštovanje i ljubav. Toliko godina žene Kraljeve Sutjeske iskazuju žalost za njom rušeći se crnim rupcima (maramama).

Na ostatke kraljevskog dvora u Kreševu i danas dolaze posjetitelji, sjećajući se njegove nekadašnje slave. Kreševska se tvrđava nalazi na vrhu gotovo pravilne trostrane piramide, čije su strane toliko strme da se njima gotovo nije moguće uspeti. Zato je smatrana neosvojivom. Pristup je gradu bio moguć samo s jedne strane, tamo gdje je bio ulaz a pred ulazom trostruki šančevi te se u tvrđavu ulazilo preko mosta. Ovi su zidovi bili čuvari slobode, mira, vjere, kulture i dostojanstva. Nedaleko od ovih zidina nalaze se ostaci još dviju utvrda.

One su služile za obranu ali i u druge svrhe. Jedni misle da je tu bila i kovnica novca. Inače, nekih pisanih dokumenata o ovim utvrdama nema. Legende o gradu Kreševu donosi fra Ignacije Strukić u svojim Povijesnim crticama. Nama ostaje da se nadamo da će doći dan kad će naša draga kraljica Katarina biti prenesena iz Rima u Bosnu da sa svojim bosanskim pukom dočeka bolja vremena i bude proglašena sveticom.

U Jeruzalemu Židovi hodočaste k zidinama svoga razorenog hrama i nazivaju ga Zidom plača. I mi dolazimo ovim kreševskim zidinama i ruševinama koji trebaju biti i jesu naša svetinja. Stoga molimo Boga za milost da možemo slobodno i sretno živjeti u ovoj zemlji i s drugima izgrađivati bolji život. Zidine ćemo čuvati i pokušati ih obnoviti, ne nazivajući ih zidom plača nego zidinama nade u bolji i sretniji život.

Nadgrobna slika reljefa kraljice Katarine
u crkvi Ara Coeli - snivajući povratak doma

Na kraju se ovog kratkog razmatranja o kraljici Katarini i tužnoj povijesti Bosne treba vratiti na zemlju i nastojati u budućnost gle dati vedrijim očima. Neka nam za to bude poticaj divna pjesma Vladimira Nazora o Kreševu.

KREŠEVO

Kreševo i vrela tvojijeh potoka
U tihoj noći divne pjesme šume,
A zvijezde liju sa svoda visoka
Čarobno svjetlo na zelene hume.

Sve brujne pjesme starih Patarena
Mistični poji naših franjevaca,
Ponosnih gora sa tvrda kamena
Let obdan šumi sivijeh kobaca.

A samostan svete Katarine
Čim usred tvoje zelene doline
Zarudi prvi tračak dneva

Na oko jedno soko siv odlijeće
O staklo krilom bije, čupa cvijeće
Sunašce svita - Grga Martić pjeva.

Završeno 13. lipnja na blagdan sv. Ante Padovanskog godine Gospodnje 1997.

SADRŽAJ

Proslov 5
Iz autorova životopisa 7
Kreševski samostan 12
Gradnja novog samostana 16
Kronika samostana od 1902. do 1945. 19
Samostan u vremenu socijalističke Jugoslavije 28
Samostanski muzej 38
Samostanska knjižnica 43
Slike kreševskoga samostana 45
Tri crtice iz samostana u Kreševu 48
-Ljekaruše (likaruše) 48
-Fratarski posjedi 49
-Samostanski jelovnik 51

Crkva sv. Katarine u Kreševu 53
Obnova crkve 1922. - 1924. 55
Zidanje nove crkve 1963. - 1970. 61

Kreševo 71
"Peripatetičke" "planinske škole" za čobane 73
Kultura 74
Gospodarstvo 81

- Rudnici i prerada ruda 83
- Barit 85
- Majdani 87
- Kovačnice 90
- Pilane 93
- Vještina tkanja 95
- Vodovod 96
Rat na području općine Kreševo 97
Rane župâ kreševskog samostana 99
- Župa Kreševo 99
- Župa Ban Brdo 101
- Župa Podhum 102
- Župa Kiseljak 103
- Župa Novi Šeher 104
- Župa Osova 105

Franjevci umrli u samostanu i župi Kreševo 108
Zaslužnici za promicanje imena i razvitak Kreševa 111
Crkveni i narodni običaji 125
Isposničke špilje 130
Crtice 132
-Sarajevo, župa Kreševskog samostana 132
-Vrijeme 138
Umjesto pogovora 141

Korektura
Josipa Koroman

Tehničko uređenje
Ružica Riorović-Bojo

Prijelom
Dragan Madunić

Unos teksta
Mirjana Sigel

Tisak: *"Grafika" Kiseljak*
Za tisak: *Jozo Knežević*

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

UDK 262.2 (497.15)

BULJAN, Stjepan

Povijesne crtice Kreševa i Franjevačkog samostana: 1897. - 1997. /Stjepan Buljan. - Kiseljak: Hrvatsko kulturno društvo Napredak, Podružnica Kiseljak, 1997. - 147 str.: fotogr.; 21 cm

Umjesto pogovora: str. 143.-147.

POPIS MAHALA (KVARTOVA) U STAROM KREŠEVU IZ 1875. GOD.

Nekada se Kreševo dijelilo na osam *mahala* (kvartova). Te mahale nose imena po obitelji koje su u njima stajale, ali kako se vidi iz zapisnika, u tim mahalama stanovale su i druge obitelji.

Evo imena mahala, kako ih nalazim u zapisniku od 1875. godine:

1. Mahala Ćutukova:	Banović, Čondra, Kljuić, Vidović i dr.
2. Mahala Lekića:	Dronićka, Trogrlić, Marić, Softa i dr.
3. Mahala Kopić:	Sabljić, Ramljak, Tuka, Brnjo, Kopić i dr.
4. Mahala Tomić-Obrdalj:	Čiča, Kristić, Tomić, Oroz, Kovačević, Obrdalj i dr.
5. Mahala Majić:	Franjčević, Zovko, Momčinović, Gašić i dr.
6. Mahala Olovčić:	Katavić, Pordusić, Kristić, Filipović i dr.
7. "Brce" zvano Džemat br. VII:	Martinčević, Marijanović, Barić i dr.
8. Muslimanska mahala	

Kreševo se danas dijeli na:
a) Gornje čelo,
b) Srednje čelo,
d) Donje čelo,
e) Brce i
f) Mahalu.

Dvije glavne ulice:
"Čaršija" koja se pruža od vrha do dna Kreševa i
"Rijeku" koja ide isto tako od vrha do dna Kreševa.
One idu paralelno jedna s drugom, povezane s više ulica.

U KREŠEVU je1996.godine početa dase gradi kapelica na čast kraljice bosanske Katarine. Ona ima svoju važnost i poruku. Da 25.10.1996.god. govoreči misu pokraj kapelice kraljice bosanske osnovana su drustvo vitezova ~~ikk~~ kneginja kraljice Katarine i čuvara Hrvatske kulturne bastine. Drustvo je lijepo primljeno i sa simpatijama. Mnogi su se učlanili i učlanjuju u njega.
Ono ima i svoje iskaznice nakojima je sjedne strane slika kraljice bosanske,onakva kakva stoji na njezinom grobu u Rimu.
A sdruge strane je slika oprostaja kraljice bosanske sa svojom ~~narodom~~ narodom i sa svojim narodom izradena po staroj slici u crkvi sv. Kate u Kreševu.
Nabavljena je i zastava na kojoj se vide ove dvi slike.
Tom zgodom proglašeni sue svi hrvatski pali branitelji vitezovima kraljice Katarine - čuvarima hrvatske kulturne bastine. Tosu majke i udovice palih hrvatski branitelja, sa zadovoljstvom primile.
Poslat je dopis- molbx mještanoj komandi vojnoj i nekim drugim nalestvima da se pri spominjanju i gradnji spomenika palim braniteljimx dodaje i titula vitezova kraljice bosanske Katarine. Kad je otkriven spomenik palim braniteljima u Kreševu sa žalosču smo ustanovili da nas prijedlog nije uvazen. Taj je prijedlog došao od mali sitni ljudi udovica i majki, zato je ostao samo vapaj, Odlučili smo i objavilo se je da želimo sagraditi oltar na Bademi pred kapelicom bosanske kraljice Katarine;" Taj prijedlog pao je na srca idusu ozalosčeni majki i udovica. One sada to forsiraju . Ikazu" Mi čemo to svama graditi". Taj spomenik digao bi se svima. To bi bio zajednicki spomenik palim braniteljima - vitezovima. Na Bedemi 25.10.1997.godine. kada se slavio dan na uspomenu smrti kraljice Katarine, napravila se je isprovizacija toga oltara.
Na njemu je stavljena broncana ploča 70 x 70cm. na kojoj je predstavljeno oplakivanje Kristovo. (Krist skinut s kriza i njegova majka).
Sastrane smo metnuli table saispisanim mjestima gdje se vodila borbe za slobodu zemlje i naroda,i gdjesu ginuli nasi očevi i djeca.A zamisao je da se ugrade pločice na kojima bi bila ispisana mjesta i broj palih branitelja - vitezova.
Od Vukovara,Knina i Kupresa, do Kreševa i Kiseljaka. Te bi pločice bile rasporedene po oltaru, a ispod slike pisalo bi:"Neka nas bar ove suze - bol ujedine ".Na oltaru bi trebalo da bude ugradeno korito začviječe , postolja za vaze isviječe , vjesalice za vjence, klčalo za molitvu i drugo. Nemamo još plana pravoga koji bi to ukusno uredio trazimo arhitekta. Ako nam date podršku sugestiju, bilo na koji način bičemo Vam zahvalni. Svaku suradnju prifacamo. Pa i to ako bi neka vojna institucija ili druga uzela stvar u svoje ruke,,,
Još jednom podvlačimo naša je zamisao da svako mjesto postavi pločice sa brojem palih.
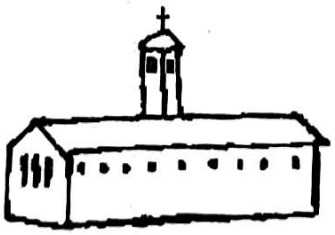
fra STJEPAN BULJAN
UTEMELJITELJ REDA
KRALJICE BOSANSKE
KATARINE